

ПРИЛОЗИ

НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

V

ЧАСОПИС ДРУШТВА НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Бања Лука 2016

Прилози
настави српског језика и књижевности
Број V • Бања Лука 2016

Издавач

Друштво наставника српског језика и
књижевности Републике Српске

Главни и одговорни уредник
Зорица Никитовић

Уређивачки одбор
Рајна Драгићевић
Саша Кнежевић
Милош Ковачевић
Зона Мркаљ
Зорица Никитовић
Душко Певуља
Ранко Поповић

Преводи резимеа на енглески језик
Жељка Бабић

Насловна страна
Новак Демонић

Припрема за штампу
Ведран Чичић

Штампа
Арт принт, Бања Лука

За штампарију
Милан Стијак

Тираж
500

САДРЖАЈ:

ПОДСЈЕЋАЊА

Јован Дучић

Југословенска идеологија. Истина о „југославизму”7

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Ксенија Кончаревић

Културолошки приступ обради *Житија светіої Симеона*

Мирошочивої и светіої Саве17

Душко Певуља

Српска књижевност у историјама српске књижевности31

Саша Шмуља

Тухаф вилајет. Перцепција Босне и културална интеракција

у књижевном дјелу Иве Андрића43

Драгомир Козомара

Недоумице у писању ијекавских рефлекса *јаџа* у српском језику71

ЧАС СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Милка Николић

Могућности примене лингвостилистичког приступа наставним

садржајима из правописа у средњој школи79

Тања Анчић

Страдање Срба у Другом свјетском рату – методолошки

приступ и могућности учења у настави књижевности95

Данијела Ђорђевић

Ликови покондирених јунакиња у основношколском тумачењу 115

Саша Ђукић
Слободно препричавање у настави језичке културе (модел
лексичко-семантичке вјежбе у млађим разредима основне школе) 139

Сандријела Касагић
Анализа резултата тестова из области морфологије
у другом разреду гимназије..... 153

Борјан Митровић
Краљевић Марко по други пут међу ђацима 169

ПРИКАЗИ

Зона Мркаљ
Методички цветник..... 181

Зорица Никитовић
Издавачки подухват стољећа 197

Вера Чолаковић
Допринос познавању рукописног наслеђа Босне и Херцеговине 213

Александар Матерић
Светосавско молитвословље..... 217

АКТУЕЛНОСТИ

Бранко Летић
Светосавска светлост..... 225

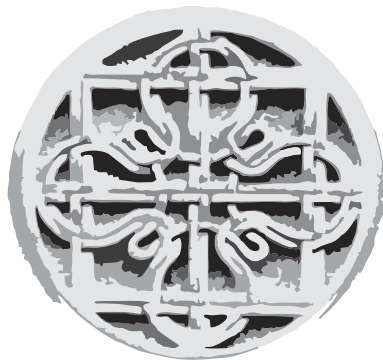
Саша Кнежевић
Parle-vous Serbe? 229

Хроника *Друштва* 235

Упутство за припрему рукописа за штампу..... 247

ПОДСЈЕЋАЊА

ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА. ИСТИНА О „ЈУГОСЛАВИЗМУ”¹

III

Нарочито су у Србији наши шири кругови били дуго заваравани речима за њих сибиљски неразговорним као што је *илирство* и *југославизам*, а затим именима Штросмајера и Рачког, која су најзад била постала симболима и легендама, скоро светачким и пророчким. За словенску психу српског човека изгледало је на тај начин да је оно што је мутно, било и дубоко. Васпитан у култу хероја из свог царствујућег средњег века, за њега су ова два католичка свештеника били све занимљивији, што су били више несхватљиви. Обојица мало што нису из једне сумњиве историје и шарене литературе, пролазећи кроз режимски апарат наших дугогодишњих диктатура, значи кроз један званични патриотизам, продрли и међу имена нашег највећег дохвата и остварења.

Шта је то заправо ИЛИРСТВО? И какве везе има оно са нашом народном судбином српском? Је ли то једна идеологија у смислу националне солидарности Јужних Словена? Књижевни покрет? Или политички? Или обоје?

Илиризам се зове другим речима и хрватски препород; и сасвим тачно. Али на томе изразу треба и остати. Илирски покрет је чисто хр-

¹ Посљедњих година живота (1941-1943), које је провео у вили својих рођака на Мичигенском језеру, Јован Дучић је у *Американском Србобрану* објавио низ политичких чланака у рубрици *Ради правилније оријентације*. Те чланке је потом „Српска народна одбрана” штампала у три засебне брошуре под сљедећим насловима: *Југословенска идеологија, Федерализам или централизам* и *Др Влашко Мацек и Југославија*, да би се потом сви они нашли у америчком издању Дучићевих *Сабраних дела* из 1951. године, у књизи заједничког наслова *Верујем у Бога и у српство* (како гласи посљедња реченица пјесниковог тестаментa). Под истим насловом Дучићеви политички чланци су, почевши од 1990. године, објављивани и код нас, било као појединачно издање, било у изабраним или сабраним дјелима. У одломку који доносимо Дучић кратко и убједљиво разобличава штросмајеровски засновано југословенство и хрватско посвајање српског језика под плаштом те и такве идеологије.

ватска ствар унутрашња и локална, просветна и морална, а политички важна само утолико што је она постала затим и жариштем за све друге националне амбиције Хрвата, у једном за њих одиста важном, а можда и великом столећу. Илиризам је претеча Штросмајеровог покрета, названог погрешно „југославизмом“. Погрешно, бар по српској дефиницији ове речи. Са тим Штросмајеровим покретом, хрватски народ, врло убог и скучен и незнатан у веку пре овог, постаје затим извесном афирмацијом, која је превазилазила и његов прави значај. Али имала је ипак и свој изражај, не без интереса, за сваког историчара идеја оног доба.

Да кажемо најпре нешто о илиризму, који многи бркају са хрватским „југославизмом“.

Шта је то био илиризам?

Познато је да ово име долази од Илирије, државе коју је Наполеон у својој манији да прави нове краљевине, намеравао да створи на тлу старе Теутине земље Илирије; нову државу и нови народ, на основи извесних његових сличних особина. Држава створена од Словеначке, Хрватске и једног дела Далмације. Ово је било после његове победе на Ваграму. Али је ова Наполеонова идеја пропала на првој конференцији за мир. Остало је од тога само толико, што су се Французи пуно заинтересовали српским народним песмама, од којих је ондашњи романтични преглед „Le Globe“, правио врло велико питање, и Проспер Мериме певао српске рапсодије потпуно у духу наших циклуса. Тако да је једна његова збирка „Le Guzle“ изазвала веровање како су то одиста оригиналне творевине једног даровитог епског народа, а не једног даровитог француског песника мистификатора.

Али у Словеначкој, а нарочито у Хрватској, Илирија је остала у великој успомени. Треба знати тадашњу беду онамошњег народа. Прва четврт XIX-ог столећа била је изузетно тешка у несрећној Хрватској. У Далмацији је народ хрватске народности био потпуно занемарен, запустен. За цело време млетачке власти - а то је од 1420. до 1797. - није било онамо ни једне једине школе на народном језику. „Si volete Dalmati fedeli, tenete li ignoranti“, говорили су хрватски данашњи спаситељи. Међутим, за време Наполеонове владе, за свега 8 година, Далмација је одозго до доле, била засута гимназијама (7), и девојачким школама (14), и занатским (8), и дејчим (19), и сјемеништима (4) итд. Али ће овај напредак Аустрија, долазећи у Далмацију, свирепо уништити. Један онамошњи народњак пише да је још у 1870. Далмација имала 80% аналфа-

бета... (Франо Иванишевић: *Народни прејород у Далмацији*, Сплит, 1932). Ми видимо да у години 1825. Мађари намећу Хрватима као административни језик мађарски, а они се боре да им оставе латински, ни не мислећи на свој народни! Али 1835. долазе Мађари да им натуре мађарски језик као школски и обавезни. Намера је Мађарске била овај пут да Хрватску просто направи мађарском провинцијом. Пред опасношћу да сасвим не утону, Хрвати, у једном наполеонском времену национализма, почну одиста да се и сами буде.

Али што је Хрвате нарочито пренуло, то су устанци Карађорђа и Милоша, који су и по другим словенским земљама изазивали дивљење. У Хрватској су биле тог времена на видику, све до почетка XIX века, само две класе: свештеници романизирани, и племство мађаризовано. У борби за језик, идући за свештеницима, тражили су латински; али под већом влашћу племства, помогнутог из Будима, морали су примити, као обавезан школски језик, мађарски.

У то време, један млад студент, пореклом Немац из Крапине, како је изнашао Фердо Шишић, Људевит Гај, бавио се много у Грацу и Пешти у друштву српских омладинаца, занешених устанцима, а тако исто српским народним песмама, које је Вук Карацић био објавио у то време. Српски језик којим су српски студенти говорили, и којим је Вук писао, занео је Људевита Гаја, да је он помишљао на жалосно стање народног говора по хрватским крајевима. У њему се зато роди идеја да би требало да Хрвати узму српски књижевни говор за свој књижевни језик, значи по обрасцу Вукових народних песама. Хрватски говор је био у Загорју кајкавски, а по острвима чакавски. Гај смисли стога да Хрвати прихвате српску штокавштину. Тим говором су се већ служиле и Далмација и Славонија, зато што су их Срби насељавали кроз неколико последњих столећа. Ово прихватање српске штокавштине, мислио је Гај, ујединило би хрватске крајеве. А како је и цела дубровачка књижевност писана на српској штокавштини, исто онаквој на каквој су писане и Вукове српске песме, усвајање српског књижевног језика значило би и анектирати Дубровник за Хрватску, а не оставити га Србима. Тад је покренут „Хрватски Лист“ са књижевним додатком.

Ово је главно дело илиризма.

Да не буде никакве забуне, потребно је рећи да Хрвати нису без великих духовних разлога извршили овај морални преображај, узимајући туђи књижевни језик за свој сопствени (што је несумњиво беспримеран

случај међу народима). На кајкавском говору (којег опет Словенци сматрају својим народним језиком), нису Хрвати били ништа важно написали. На чакавском говору, који се једини у филологији сматра неоспорно и искључиво хрватским, нису могли отићи далеко, јер он није показивао могућност да се даље развија. Доказ, што стари хрватски рукопис Винодолски закон, представља равно језик којим и данас говоре Виндолци. Доцније ће Рачки имати намеру да штампа за свој народ „читанку“, у којој би били средњовековни српски књижевни споменици, житија, да у недостатку својих сопствених таквих извора, хрватски језик добије извесне класичне образце.

Али нису Хрвати примили штокавштину српску ни без извесног отпора. „Хрвати уведоше и сами језик штокавски, акопрем их је то стало и стоји неизмјерно труда јер и од свагдашњег домаћег говора далеко им је дости“ (Вежић, *Невен*, 1855; Милосављевић, II, 28). Чак нису они примили језик српских народних песама ни без протеста. Мишкатовић пише Јагићу: „Они се надају одољети ако правопис и граматику будемо имали одијељену од србске...” (Јагић, *Сјомени мојега животога*, 62). До овог доба, како каже један писац, језична линија, а то значи хрватски морални континент, ишао је као граница штокавштине према северозападу, Купом, и савијала на реку Чазму ка Драви! Још у „Даници“ 1847, хрватски писац А. Ткалчевић каже да „прави Хрвати преко Купе станују“. И сам И. Кукуљевић пише да „хрваштина ступив преко Саве, а поглавито преко Купе почима...” (Архив, IX, 318; Ђерић 158). Да Хрвати нису узели српску штокавштину, него остали на кајкавштини, мењали би затим све оне погрде са западним суседима на заједничком језику кајкавском, место што, на несрећу нашу, мењају данас с нама те своје погрде на штокавштини...

Ни Срби нису баш олако пропуштали да ово капарисање њиховог књижевног језика, језика из народних епоса, Хрвати изврше, а да то они не објаве као недозвољени плагијат. Јагић, највећи хрватски филолог, пише: „Само се по себи разуме, да ми је било смешно кад се са српске стране приговарало Хрватима (управо Илирцима међу 1834. и 1848.), да су неправедно себи присвојили српски језик као књижевни - место да се веселе тој концентрацији, коју је иначе код Илираца побудила и подупирала дубровачка литература” (Јагић, *Сјомени*, II, 247). А што се тиче ове напомене за дубровачку књижевност, навешћемо један податак да се види како Хрвати ни сами нису сматрали дубровачку књижевност сво-

јом својином. Њихов професор опште историје на загребачком универзитету, учени Натко Нодило, писао је: „У Дубровнику, ако не од почетка а оно од памтивјека, говорило се српски, говорило како од пучана тако од властеле; како код куће, тако у јавном животу. Јесте истина да су записници разних вијећа водили латински, а прилика је такође да под кнезовима млетачким, њих ради, на вијећима се понешто расправљало и млетачким и којекаквим говором. Него у опћини од Млетака ослобођеној, српски је расправни језик” (*Pag*, 65, 117). Онако узети српску штокавштину, како су урадили Илирци, било је дакле анектирати и Дубровник, (као што ће то коначно и политички урадити, чак споразумно са српском опозицијом, 1939. године).

Никад се Хрвати нису могли да навикну на идеју да су они у Европи један мали народић, једва историјски. Они прикривају и изобличују и оно што о том зна цео други свет. Дубровачки знаменити историчар Мавро Орбини, XVI век, свештеник тога града, у својој чувеној *Историји* представља, као једину познату научно народну историју, повест Немањића, и осталих српских средњевековних династија (Хребељановића, Мрњавчевића, Војновића - Алтомановића, Косаче и Балшића), стављајући чак у грб Немање све грбове осталих јединица југословенских, а међу њима и грб хрватски. Описујући на дуго и широко повест Срба, са подацима који ни данас нису поречени, Орбини, под именом *Повести Хрватиа*, има у својој књизи свега три магловите странице! А говорећи како су некад Хрвати нудили помоћ Дубровнику против кнежева херцеговачких Војновића, Орбини пише да су Дубровчани одговорили на ово: „Али ви сте из земље веома далеке...Voi siete dal paese molto lontani...” (*Orbini, Il Regno de gli Slavi*, Pesaro 1601, 395). Ето шта су Гундулић и његови суграђани знали о својој народној историји, а шта о Хрватима.

Хрвати никад нису имали својих народних песама. Срби су народ гусларски, а Хрвати народ тамбурашки; и док су Срби изграђивали своје славне епосе, Хрвати су изграђивали поскочице. И сама римска црква забрањивала је Хрватима народне песме. Она није ни ма где другде помагала националне покрете; јер јединство у њеним очима, било је могућно само кроз веру, а не кроз државу. Већ је велики и учени папа Иноћентије III на сабору у нашој Дукљи изјавио године 1199. да црква и држава не иду заједно. Зато су у Хрватској Ђирило и Методије, после њихове посвете у Риму тек у наше доба, за Лава XIII, били светковани као свеци, али их нису примали као учитеље словенске, и проналазаче

ћирилице! Кукуљевић пише да је загребачки бискуп Петровић забрањивао народне стихове. А Вјекослав Јагић пише да је Црква већ у средњем веку прогонила певање народних песама, не само зато што је место њих уводила црквене попевке, него је издала против њих и забране. (*Раг*, 1876, 37). Овим се објашњава што Хрвати нису ни имали љубави за народну песму, нити је икад стварали.

Какав наш Југословен режимски, или који други игнорант народних питања, рекао би да је заједнички књижевни језик, овако „постигнут“ између Срба и Хрвата, ипак донео у политичком смислу извесну солидарност, приближење, осећање заједничког. Али тај Југословен не би рекао да се с њим само солидарисао неко ко му је придигао капут или табакеру! Није ни само то. Треба добро знати да је штокавщина српска требала да убрзо затим послужи Хрватима, не само да имадну један леп и логичан језик, него и да се постепено помоћу њега окупе и сви други Штокавци, значи Срби, око Загреба, као главног штокавског културног центра... Доказ, што је већ одмах један познати Илирац, Иван Деркос, тражио отворено такво груписање свију штокаваца око свог културног центра Загреба. А стари гроф Јанко Драшковић је у тај круг око Загреба, нарочито позивао Босну, не помињући међутим Србију, нити иједну другу штокавску православну земљу. И кад се бан Јелачић инсталирао за бана 1848, у присуству патријарха српског Рајачића, а затим свечано оба ношена на рукама око славолука, стајало је и то у вези са аспирацијама Хрвата да се и Војводини наметну за центар, најпре национални, а затим и верски (унијатски).

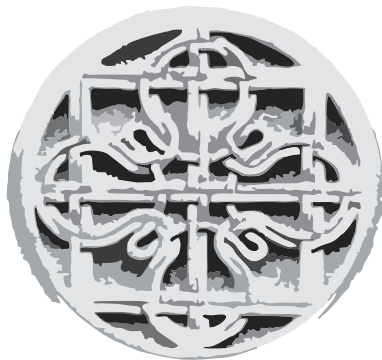
Ово је друго лице илирства.

Ово је то илирство, за које су толике наше небројене незналице са упорношћу тврдиле српском народу да је то био покрет југословенске солидарности, који ће након 1848. постати и „југославизмом“, тобожњим покретом братства, гласоношом политичког уједињења Јужних Словена, значи пут у једну државу, која би се, наравно, звала Југославија. Сасвим обратно. Видеће се из овог што следује да је и Штросмајеров „југославизам“ био нешто сасвим друго од свега тога како се оно доцније представљало. Срби, по својој индоленцији да се удубљују у туђе ствари, и што све политичке идеје увек посматрају или провинциално, или страначки, или најзад режимски, нису ни једног момента до данас доказали да су овај покрет разумели. А често ни хтели да довољно разумеју. Срби из Хрватске, који су долазили као политичари у Београд, нису осе-

ћали колико штете по обе стране, и за Србе и за Хрвате, може доћи баш од тога ако се једна национална идеологија изгради на неистини, и таква постави у темеље државе само као илузија, само као једна научна хипотеза. Треба бити истински убеђен, да све несреће, које је за 23 године њеног трајања забележила Југославија, не би ни поникле да „југослави-зам“, ствар нереална и измишљена, није постала убрзо званичним патриотизмом наших најгорих режима, једна бирократизирана идеја, коју није бранила ни црква, ни школа, него полиција и закон о заштити државе.

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

КУЛТУРОЛОШКИ ПРИСТУП ОБРАДИ ЖИТИЈА СВЕТОГ СИМЕОНА МИРОТОЧИВОГ И СВЕТОГ САВЕ¹

Рад представља покушај комплексног сагледавања потенцијалних објеката анализе елемената српске средњовековне сакралне културе на основу Житија светог Симеона Мироточивог и светог Саве. Аутор се залаже за интегративни културолошки приступ обради ових житија, који ће укључити, поред филолошких података, и дидактички транспоноване елементе народне и црквене историје, литургије, хеортологије, историје уметности, етнологије, остварујући корелацију у првом реду са наставом историје и православне веронауке.

Кључне речи: корелација у настави, српски језик и књижевност, културолошки приступ обради текста, сакрална култура, житија, свети Симеон Мироточиви, свети Сава.

0.1. Проучавање и наставно презентирање историје српске културе изискује добро познавање историје српске књижевности. У том погледу од непроцењивог су значаја старе српске биографије у којима су описани животи српских средњовековних владара и црквених поглавара, прилике у којима су они живели и деловали. Житија су често писали савременици оних о којима је писано, па због тога она представљају „богат извор, у исто време један најсигурнији споменик за историју, било црквеног или државног живота српског народа у средњем веку” (Влаховић 1932: 231). При обради житија, поред књижевноисториског, књижевнотеоријског и лингвостилистичког, потребно је применити и комплексни културолошки приступ који ће укључити и дидактички транспоноване елементе народне и црквене историје, литургије, хеортологије, историје уметности, етнологије. Он подразумева остваривање двосмерне појмовно-терминолошке, методолошке,

*kkoncar@mts.rs

¹ Рад је израђен у оквиру пројекта Православног богословског факултета Универзитета у Београду под насловом „Српска теологија у XX веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива”, који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (евиденциони број пројекта ОИ 179078).

организационе и корелације везане за трансфер знања са другим наставним предметима, у првом реду са националном историјом и православном веронауком.

0. 2. У овом раду покушаћемо да демонстрирамо културолошки приступ српским житијима XIII века: у питању су Савино житије светог Симеона, Житије светог Симеона из пера Стефана Првовенчаног, Доментијаново Житије светог Саве и Теодосијево Житије светог Саве. Обратићемо пажњу на екстралингвистичке податке о сакралној култури њиховог доба – празницима и светковинама, храмовима и задужбинарству, устројству монашког живота, организационој структури Цркве, богослужењима и вршењу светих тајни (о тексту као извору лингвокултуролошких информација у настави српскога језика и књижевности писали смо у: Кончаревић 2011; методологију истраживања појава и елемената сакралне културе на текстовима разних функционалних стилова и жанрова демонстрирали смо у: Кончаревић 2013: 13–123).

1. 0. Бројна места у житијима која су предмет нашег интересовања спомињу празнике и начин њиховог слављења, а дају податке и о њиховом значају у народној свести.

1. 1. Занимљив пример описа празновања јавља се у оквиру сегмента у коме се приповеда како су Симеон, који се већ подвизавао на Светој Гори, и Сава послали по игуману Методију део Часног Крста Стефану Првовенчаном, који је овим чином, као и цео народ, био искрено одушевљен: „И тако китећи похвалама као красним цветићима, са псалмима и песмама и појањима многим, ношаше га у цркву своју са свим мноштвом, на спремљено му место. И дивљаху, се, гледајући толике Божије милости које бивају на владоцу њихову од благосиљања и сладости пречистог и преблаженог старца. И свршише службу часнога и животворног крста², и учинише празник сав тај дан” (Стефан Првовенчани 1966: 71).

1. 2. Доментијан у Житију светог Саве даје опис прослављања празника Благовести: „И док је он ту пребивао, случи се празник Благовештења Пресвете Богородице Ватопедске; и би позван од игумана и све братије ватопедске на празник, по обичају светогорском” (Доментијан 1988: 61). Ово је уједно помен манастирске славе, с обзиром на чињеницу да је манастир Ватопед славио Благовештење Пресвете Богородице (ППБЭС 1992, т. I: 274–282).

1. 3. Поводом Савине хиротоније у епископски чин и његовог постављења за архиепископа свих српских и поморских земаља „благOVERНИ

² Највероватније је то био празник Воздвижења Часног и Животворног Крста – Крстовдан. О служби за тај дан детаљније в.: Мирковић 1961: 61–68.

цар сатвори тога дана празник у име наречења новоосвећенога архиепископа кир Саве, радосно прослављајући, преизобилно давши свега довољно целога народу” (Доментијан 1988: 135). Споминицање овог празника подсећа на данашњи обичај у православној Цркви, који се нарочито практикује у Руса, где се дан устоличења новог патријарха одређује за посебан празник у каталогу празника и слави на најсвечанији начин.

1. 4. Доментијан и Теодосије спомињу прослављање празника Богојављења док описују Савин повратак са Истока и долазак у Трново. Теодосије пише: „А када дође светли и велики празник божанственога Богојављења, цар и блажени Јоаким патријарх, претпостављајући Светога, заповедише му да уочи Богојављења одслужи свету службу,³ а сутрадан ће опет патријарх такође служити. А Свети, послушав цара и патријарха, служећи уочи Богојављења свету службу, дође на свету купељ, тј. Крстионицу. И прочиташе над водом молитве освећења, и кад у виду крста благосиљаше воду, раздељиваше се у купљи и опет се састајаше” (Теодосије 1966: 225).

1. 5. Иако у житијима немамо скоро никаквог материјала везаног за проглашење светог Саве за светитеља, када је у питању свети Симеон налазимо подробно описан чин канонизације. Наиме, када се вршио спомен упокојења светог Симеона, сакупили су се Светогорци и прот са њима „да излију миро добромирисно, и да умасте свету цркву мирисима, и напуне чеда своја неизрецимим весељем”. Када се пак завршило вечерње богослужење, „увевши прота у цркву и узевши кључеве свете цркве, предаде их проту, рекавши: Нека вашим светим молитвама прослави Бог преподобнога оца Симеона, а овде нека не уђе к вама нико од моје братије, па ни сам ја, док не будем позван вашим подобијем” (Доментијан 1988: 302). Потом се прот Доментијан, давши кључеве ипоргу⁴ и закључавши цркву, мољаше васцелу ноћ, а Господ учини те потече свето миро из моштију Симеонових, те га сви прославише. „А сви преподобни и праведни оци Свете Горе, Пресвете Богородице Светогорске, видевши славу Божију и чудеса светог, која сатвори Бог са њиме, прославише Бога и написаше овога у ред светих великих и преподобних отаца, још и чудотвораца, и поклонили му се као и свима светима, њему Богом прослављеном на небу и на земљи (...) и сатворише празник све-

³ Под *свештом службом* се највероватније подразумева Света Литургија, а не бденије, због тога што се и на другим местима овај термин користи за Литургију, а у прилог оваквом тумачењу иде и чињеница да аутор напомиње како је патријарх опет служио *свешћу службу*, што значи исту службу – а на сам празник је служена Литургија. О служби овога празника в. Мирковић 1961: 105–112.

⁴ Ипорг – сарадник.

том Симеону Новом Мироточцу, и приложише га ка светом Симеону Богопримцу⁵, да им се обојици празнује општи празник, у један дан. И благословише богоноснога оца нашега кир Саву да му напише каноне и стихире и чудотворења његова” (ДОМЕНТИЈАН 1988: 304).

2. 0. Српска житија из XIII века пружају сведочанства о црквеном животу из периода јачања и осамостаљења српске државе, али и Цркве. Житија светих сведоче о црквеном задужбинарству и о подизању храмова и манастира, о току градње, сведоче о томе како су се владари поделили да граде цркве и манастире.

2. 1. На самом почетку Немањиног животописа свети Сава говори о црквама и манастирима које је Немања по успостављању српске државе сазидао: „Прво у Топлици светога оца Николе. И други онде Свету Богородицу у Топлици. По том опет сазида манастира Светога Ђорђа у Расу. И свима тим манастирима створи управу, како треба” (СВЕТИ САВА 1930: 5).

2. 2. Највише података о Немањиним задужбинарству налазимо у опису подизања манастира Студенице. Овај део из Немањиног живота не изоставља нити један биограф. О намери Немањиној да подигне Студеницу сведочи Стефан Првовенчани, који наводи молитву где се Немања заветовао Богородици да ће јој подићи храм: „Да се како на мени не испуни реч из приче Владике мојега коју рече: Некоме богату човеку прероди њива, и помишљаше у себи, говорећи: разорићу житницу и већу ћу сазидати, и сабраћу жита и сва добра моја, и рећи ћу души мојој: душо, имаш много добра за све године, пиј и једи, и весели се, и остало? (...) Зато и ја, грешни, дајем ти пречисту и неоскврњену матер твоју као јамицу мојега тврдог заступања и чуварку... назидаћу и храм пречисте и пренепорочне матере твоје добротворке, и ту ћу ти испунити завете моје, које изрекоше уста моја” (СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ 1966: 61–62).

2. 3. Међу најзначајнијим описима подизања манастира налази се и опис изградње манастира Хиландар, који такође ни један од писаца житија не изоставља. Наиме, свети Сава говори да је Немања заједно са Савом обновио Хиландар који је био „разваљен одасвуд”, од безбожних ратника, те да га је потпуно обновио и све уредио (СВЕТИ САВА 1930: 17). После архитектонског уређења, уследило је и црквено, духовно устроје-

⁵ Остаје нејасно како је празник светог Симеона Мироточивог успостављен да се слави када и празник светог Симеона Богопримца, када знамо да се свети Симеон Мироточиви празнује 26/13. фебруара, а свети Симеон Богопримац, 3/16. фебруара. Остављамо могућност да је празник касније пренет на 26/13. фебруар, из неких других, нама непознатих разлога, или да је код Доментијана направљена грешка (о броју заповедних празника код Срба и датумима њиховог празновања кроз историју в. МИРКОВИЋ 1961: 18–25).

ње живота у обитељи, па свети Сава каже да је у Хиландар дошло „доста чрнаца“, и да је све уређено, те да је Немања ту боравио још осам месеци у молитви и подвигу (СВЕТИ САВА 1930: 18). Обнову Хиландара најисцпрније од свих хагиографа описује Доментијан. „И уз Божију му помоћ, поче уздизати дела и зидати манастир, дом Пресвете Богородице Благодетељенице Хиландарске. И прво обнови цркву, јер црква беше од првих дана која је и данас, но би украшена од ових преподобних и распрострањена колико требоваше на почаст држави отачаства њихова“ (ДОМЕНТИЈАН 1988: 91). Доментијан нам оставља и детаљан опис Савиног и Симеоновог боравка у манастиру и њиховог монашког подвига, наводећи да „ту почеше пребивати оба светилника Божија, творећи сву силу своју у молитвама дневним и ноћним“ (ДОМЕНТИЈАН 1988: 91). Бригу о овом манастиру Сава и Симеон наставили су и даље, те се од Доментијана сазнаје да је обитељ била снабдевена „сваким потребама“, и да Симеон и Сава „приложише од своје земље метохије толико довољно, да је двома стотинама чрнаца довољно свега“ (ДОМЕНТИЈАН 1988: 93). Старање о Хиландару детаљно описује и Теодосије, који говори да су Симеон и Сава дошли у запустели Хиландар, али да су својом бригом и старањем ту подигли цркву из основа и сазидали довољно келија браћи, те да су цркву богато украсили иконама и завесама и светим сасудама (ТЕОДОСИЈЕ 1966: 126).

2. 4. При анализи описа храмова у српским житијима из XIII века не можемо а да не споменемо и храмове које је свети Сава помагао и о којима се бринуо док је боравио на Светој Гори, али и када се нашао на челу Цркве. На својим поклоничким путовањима свети Сава додатно је потврдио свецелу привољеност Цркви Христовој, наставивши да се бави ктиторством и задужбинарством. Тако, Доментијан описује како је Сава у Светој Земљи измолио дозволу да сагради један српски манастир: „И измоли место на саздање манастира, и би му дано место од игумана и од све братије, и од часнога патријарха Атанасија, и благослов примивши посвети цркву светог и великога апостола и јеванђелиста Јована Богослова на Сиону, ту близу дома његова“ (ДОМЕНТИЈАН 1988: 178).

2. 5. О богатом Савином задужбинарству сведочи и Теодосије, говорећи о зидању манастира Жиче – „велике цркве Вазнесења Господњег, зване архиепископије“. Теодосије приповеда да су на изградњи били ангажовани најбољи тадашњи мајстори и да је Сава велику пажњу поклањао градњи овог манастира, те да је све добро надгледао: „У неко време дође са самодршцем да разгледа како зидају архиепископију, јер беше довео и многе раднике зидаре и мраморнике веште из грчке земље, и

сав, бавећи се њима, учаше их да све по вољи његовој украсе, као што се и до данас види, уистину, свим украшена” (Теодосије 1966: 158). Нешто касније Теодосије поново говори о Савиној бризи о Жичи, али сада у својству архиепископа: „Црква велика, али још не беше исписана, и њу, дакле, освети и украси светом трпезом и светим моштима светих” (Теодосије 1966: 186). Истичући ревностан Савин рад на обнављању и грађењу нових храмова и манастира, Теодосије сведочи „и друге многе цркве, мале и велике, сазида Свети (...) не само камене него и дрвене, да се на сваком месту његове државе Бог слави” (Теодосије 1966: 157–158).

3. 0. Монаштву је у житијима поклоњена велика пажња, и то је само одраз тадашњег духовног расположења, како у простом народу тако и међу властелом. Стога није необично што се већина владара определила да крај живота проведе управо у манастиру.

3. 1. Време када су писана житија која су предмет нашег интересовања јесте време процвата монашког живота у српском народу. То је био период када су владари остављали престо, великашки своје високе положаје а богаташи своја имања и одлазили у манастире да аскезом задобију вечни живот, прибављајући чистоту души својој. Наша средњовековна историја пуна је примера стремљења ка постизању духовног савршенства путем одрицања од свега пролазног, од пустошности и метежности овоземаљског живота. Такав идеал одушевио је и најсјајнију личност наше историје – светог Саву – да као младић и владарски син напусти родитељску кућу и пође у манастир. Када се има у виду овакво духовно расположење у српском народу у XIII веку, али и у каснијим вековима, не треба да нас чуди чињеница да у житијима светих из тог периода имамо много садржаја који говоре о монаштву - делом због тога што су се готово сви владари одлучивали за монаштво после одређеног временског периодаведеног на двору, а делом и због тога што су сама житија углавном састављали монаси. Аспекти везани за монаштво који су обрађени у житијима јесу сам чин монашења и устројство манастира.

3. 2. Свети Сава у житију светог Симеона пише: „А овај благоверни и христољубиви господин, пречасни старац, труђаше се да се придружи броју оних који су угодили Богу на дан Страшнога Суда, како би задобио оно рајско и неисказано насеље неким добрим делима, највише жељаше како би могао да прими анђеоски и апостолски лик” (Свети САВА 1930: 6). Када се, пак, одлучио за монаштво, „разда све имање своје убогим, изиђе из државе своје и деце своје и подружја свога, Богом данога првога венца, јер он не би учесник другога брака, и учини себе удеоничарем неисказа-

нога, и часног и светоанђелског лика...и дано му би име Симеон" (СВЕТИ САВА 1930: 13). Стефан Првовенчани приповеда о монашењу свога оца, наводећи да је претходно призвао к себи своју жену, синове, архијереја Калиника и друге, саопштивши им да жели да се замонаши⁶. Немања је заправо сазвао сабор Српске земље; на то јасно указује свети Сава. „И прими часно из руке његове [епископа Калиника] анђеоски и апостолски лик са, Богом састављеном му женом својом. И назва се калуђерским именом Симеон, а пречасну назва Анастасија" (СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ 1966: 66). О овом догађају извештавају нас и Доментијан и Теодосије. О Немањиној великој љубави према монашком идеалу сведоче речи које је забележио Теодосије: „Драги моји и Богом даровани саборе, дакле, сада чувате сина мојега да ме се у писму одриче, ако не пођем за њим, да ме у животу не види. Нека ми је довољно с вама весеља и радости, земаљскога царства, уједно и војништва, јела и уживања (...) и свих красота светских (...) молим дакле да вашом љубављу будем отпуштен, и да крстоносно пошав за сином, отидем у пустињу, где ћу, усамив се, испитујући своја зла дела, разумети и о њима се постарати" (ТЕОДОСИЈЕ 1966: 116). О самом примању пострига Теодосије приповеда: „А кад је служба и молитва била, руком истога епископа Калиника, украси се анђеоским ликом крстоносно, у ком назван био Симеон монах" (ТЕОДОСИЈЕ 1966: 117).

3. 3. Када је у питању уређење манастира и монашког живота у њима, о томе постоји неколико извора. Стефан Првовенчани, говорећи о животу Симеона и Саве у Богородичином манастиру, вели: „И сабравши се ту, живљаху у радости дужевној, у појањима и бдењима, у часним молбама дан и ноћ" (СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ 1966: 66). Када је била завршена обнова манастира Хиландара и када се у њему могло живети, „сакупише у Господу братство, и узаконише по обичају устав о служби и појању, као што научише од Ватопеда. Поставише игумана да се брине о црквеним пословима, испросише у проте запустеле ћелије, маслињаке и винограде, који су били око Хиландара (...) Сазидаше многе ћелије двоспратне на одмор, када дођу игуман и браћа у манастир" (ТЕОДОСИЈЕ 1966: 126). Теодосије даје и информације о устројењу монашког живота у манастиру Студеници док је Сава био игуман: „И тако примив тај манастир, заповеди да се зове лавра светог Симеона, а онај који у њој управља да буде и да се зове архимандрит" (ТЕОДОСИЈЕ 1966: 156). О устројењу монашког живота говорио је свети Сава и приликом одступања са архијерејског трона. Он је подсећао сву браћу на правила монашког живота

⁶ Немања је заправо сазвао сабор Српске земље; на то јасно указује свети Сава.

и на монашке завете, али исто тако и на дужности и обавезе игумана коме се ставља у дужности да заповеда, односно да управља једним манастиром и да се брине за манастирски живот. Свети Сава о монаштву беседи и на својим путовањима – у Тиваиди, у Александрији и на другим местима, свуда истичући значај држања монашких завета. Оно што је посебно битно јесте и то да се старао да све и запише, на основу чега су и настали његови устави и дисциплинарни типичи (о типичима светог Саве као извору за проучавање српске сакралне комуникационе културе детаљније в. КОНЧАРЕВИЋ 2013: 112–124).

4. 0. Богат и развијен богослужбени живот у XIII веку утицао је на често спомињање разних богослужбених чинова у житијима – од јутарњег богослужења, преко вечерњег или свеноћног бденија, до Литургије. Ова сведочанства представљају чврст доказ да су богослужења у то време била основ црквеног живота и да црквени живот није могао без њих ни да се замисли. Стога је важно да се на овом месту види где се све и која се све богослужења спомињу у српским житијима XIII века, и да се тако обликује јаснија слика о богословском и литургијском контексту у коме су живели аутори житија, као и њихови актери.

4. 1. Први пример помињања богослужења у житијима налазимо у Савином Житију светог Симеона, где се говори о томе да се уочи Симеонове смрти монаси „опростише и благословише у њега, па отидоше у ћелије да врше службе и да мало отпочину” (СВЕТИ САВА 1930: 22). Код Стефана Првовенчаног наводи се како је Симеон, тада још Стефан Немања, послао једног јереја пред бој са браћом код Пантина да се моли: „изабрав једнога од правоверних својих јереја, посла га да твори обноћну молитву, и опет литургију, сву ноћну и дневну службу по реду” (СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ 1966: 57–58). По завршетку борбе, Стефан Немања је из захвалности Господу, вршио „дневне и ноћне службе” (СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ 1966: 57–58).

4. 2. На многим местима у житијима описује се како је свети Сава вршио службу. Тако Доментијан описује да је свети Сава по посвећењу за архиепископа посетио Свету Гору, и тамо „ходећи свршаваше по светим црквама свете службе, освећујући у њима попове и ђаконе, па дође и до Лавре светог Атанасија, и ту служивши свету службу, освети и ту попове и ђаконе” (ДОМЕНТИЈАН 1988: 139). Доментијан описује недељно богослужење по Савином доласку у Студеницу: „И када је био дан недеље и сатворивши по обичају свеноћно бденије због васкрса Спасова, и додајући похвалу богоносноме, и када је у време подобно настао дан, сатвори божанствену Литургију, и освети ту попове и ђаконе и подђако-

не и чатце, и када је била свршена божанствена Литургија, богосветли архиепископ (...) оде да се помоли над гробом Светога” (Доментијан 1988: 143). Битно је споменути и то да је свети Сава на својим путовањима служио свету Литургију на сваком месту где је боравио. Тако се у житијима спомиње да је служио са јерусалимским патријархом, а потом и у Витлејему, на Сиону, у Иверском манастиру, у Гетсиманији, у руском манастиру светог Михаила, у Назарету и другим местима. По повратку са путовања, Сава је боравио у Жичи – *архиепископји* – и ту вршио своју архипастирску мисију, али исто тако и живео подвижничким животом, за који се определио још у детињству, проводећи „све часове дневне и ноћне успевајући и преуспевајући у ноћним бдењима” (Доментијан 1988: 187). О томе да је свети Сава волео богослужења још од детињства сведочи и Теодосије када, описујући његову младост, каже: „Не лењаше се у цркви целе службе стајати” (Теодосије 1966: 94).

4. 3. У житијима се на неколико места спомиње света Тајна причешћа. Тако Доментијан сведочи да се Стефан Првовенчани пред смрт причестио „небесноме бисеру, пречистој крви и телу Христову” (Доментијан 1988: 168). Теодосије описује предсмртно причешћивање светог Саве: „И у поноћ дана васкрсења, када је недеља освитала, Свети, причестив се пречасних и светих и животворних Христових тајни (...) и тако, до краја захваљујући Богу, предаде у руке његове душу своју” (Теодосије 1966: 227) И свети Симеон се причешћивао пред смрт, а о томе говори свети Сава: „А блажени старац од седмога дана, па све до смрти му, не окуси хлеба ни воде, само се сваки дан причешћиваше светих и пречасних тајни тела и крви Господа и Бога и Спаса нашег Исуса Христа” (Свети Сава 1930: 20).

4. 4. У житијима има сведочанстава која могу бити корисна и за схватање тадашњег погледа на брак, као и настојања Савиних да брак што верније добије своје хришћанско утемељење. Теодосије наводи активности првог архиепископа српског после беседе изговорене против јеретика: „Пошаље и многе егзархе који ће тражити оне који су као поганици узели жене без благослова и молитве, и заповеди да ове венчавају. Ако су они у старости, па буду и деце имали, и ову узети под окриље материно, и да се венчавају са њима” (Теодосије 1966: 194). Исти овај догађај описује и Доментијан, из чијег казивања се дознаје да је у то време било много дивљих бракова у српском народу, али је свети Сава успео да превазиђе ову појаву својим залагањем и директном наредбом свештенству шта треба да чини у оваквим случајевима.

4. 5. Житија која обрађујемо на још много места спомињу богослужења и вршење светих Тајни (крштење, исповест), али све то само пружа додатни разлог да будемо још уверенији у то да је доба у коме су писана житија и које се у житијима описује заправо доба високо развијене црквене свести, према којој нико није могао да буде члан Цркве а да не учествује редовно у богослужењима. Богослужења и јесу била део свакодневног живота. То су били свештени моменти у којима се молило Господу и када се Господ славио за учињена добротинства.

5. 0. Када говоримо о устројству Цркве из XIII века на основу сведочанстава из анализираних житија, треба најпре нагласити да се у овим делима помињу скоро сва јерархијска звања: патријарх, митрополит, архиепископ, епископ, архимандрит, игуман, презвитер, ђакон, чтец. Звања се спомињу узгредно приликом описивања одређеног сабора који се одржавао или приликом описивања рукоположења појединих лица. Рукоположење се назива посвећење, и о њему је дато највише сведочанстава у опису живота светог Саве, најпре о његовом рукоположењу у чин свештенмонаха, а потом и о епископској хиротонији. Помињу се и посвећења која је сам свети Сава као архијереј вршио над другим лицима.

5. 1. Рукоположење светог Саве за јеромонаха извршено је у манастиру Хиландару неколико дана после канонизације његовог оца. „И кад је богоносцу Сави стигло време и дошао у чин тога реда, посла му Бог милост своју и истину своју, и просвећење своје, и би постављен ђаконом и попом од некога богоразумнога светитеља Николе, епископа јеришког” (Доментијан 1988: 112). Овај догађај описује и Теодосије, који говори да је Никола, епископ јеришки, рукоположио Саву за ђакона, а сутрадан за јереја. По рукоположењу у чин свештеника „свети, као новоосвећени благословив, игумана и браћу и дав свима мир, опет отиде у ћелију мучања (молчаницу, прим. наша) у Кареји” (Теодосије 1966: 143). У истом одломку Доментијановог житија налази се и опис Савиног произвођења у чин архимандрита: „И када је провео много лета у Светој Гори, и после неког времена опет се сабраше три епископа: Никола, јеришки и Михаил касандријски и Димитрије адрамарејски, служивши свету литургију у солунској митрополији, у Светој Софији са својим митрополитом Костадијем, а са њима и тај блажени кир Сава, и благословивши га, и сатворише га архимандрита, и дадоше му носити набедреницу и наруквице. А ово сатворише по самотрењу Божијем и по својем грчком закону, да буде архијереј” (Доментијан 1988: 112). Теодосије овај догађај описује скоро идентично, само не спомиње да је свети Сава већ

тада био наречен за архијереја (Теодосије 1966: 144). Сведочанство о Савином произвођењу у чин архимандрита занимљиво је због неколико информација које се дају о тадашњој литургијској пракси и богослужбеним радњама које су се вршиле у том периоду у складу са тадашњим обичајем Грчке цркве. Набедреник и наруквице биле су богослужбене одежде које су носили само архијереји, а кандидатом за архијереја сматрао се сваки који буде произведен у чин архимандрита (Влаховић 1932: 234). О тачности претпоставке да је новопроизведени архимандрит био већ наречени епископ, сведоче и речи цара изговорене светом Сави када он није хтео да се прими архипастирске дужности: „Још пре твога доласка имам извештање да ће твоја светиња бити сапрестолник апостолскога седења, и Бог ми је тебе показао као достојна; зато не противречи” (Доментијан 1988: 134). Тезу да је архимандрит заиста постајао наречени епископ брани и Влајко Влаховић када каже да ни акт посвећења за архимандрита од једног митрополита и три епископа није био случајан, и да је и ту знак да је новопроизведени архимандрит – кандидат за епископа (Влаховић 1932: 234).

5. 2. У Доментијановом *Житију светог Саве* постоји опис Савиног посвећења за епископа. Свети Сава је за архиепископа српских и поморских земаља посвећен 1219. године у Никеји (Ђоровић 2004: 144). Из Доментијановог описа Савиног посвећења сазнаје се и како је овај чин изгледао у том периоду: „И када се патријарх обукао по чину велике васељенске цркве са многим митрополитима и епископима и са поповима и ђаконима, био је приведен и овај преподобни кир Сава, на освећење, и руком свеосвећенога васељенскога патријарха Германа и заповешћу цариградскога цара кир Теодора Ласкара би постављен за архиепископа” (Доментијан 1988: 135). Тим чином свети Сава постао је архиепископ српских и поморских земаља, односно први поглавар аутокефалне Цркве српске, а патријарх Герман (Доментијан погрешно наводи његово име јер је у то време патријарх био Манојло Сарантин, 1217–1222; Герман долази после њега, 1222–1240) му је дао „сву власт божанствену по вољи Оца небеснога, који је дао небесну и земаљску власт Сину своме, и да твори сав суд” (Доментијан 1988: 136).

5. 3. Из *Житија светог Саве* сазнаје се и каква је била архијерејска власт коју је први српски архиепископ добио, јер су и Доментијан и Теодосије у своја житија унели и текст синђелије коју је свети Сава добио по хиротонији⁷. Текст синђелије коју је свети Сава добио од патријарха

⁷ „Преосвећени патријарх све васељене Герман, поставих овога кир Саву као архиепископа свима српским и поморским земљама, и као свога вазљубљеног сина

није исти код Доментијана и Теодосија, али његова порука је иста. Свети Сава се својим залагањем потрудио и изборио за аутокефалност Српске цркве, чему је поклоњена пажња у житију: „Испроси благослов од часнога патријарха и од свега сабора васељенскога, да више не иде други архиепископ у васељену на освећење, но само његово помињање међу првима, и да самоосвећено буде отачаство његово као што је Божјом помоћу и самодржавно (...) и ово сатвори да се састане тај сам архиепископ са сабором својих епископа, и тако да освећују себи архиепископа” (ДОМЕНТИЈАН 1988: 136–137).

5. 4. Као архијереј Цркве Христове свети Сава ревностно је вршио своју службу и извршавао све дужности које су му припале по преузимању архиепископског чина. У *Житију* је дат и опис рукоположења што их је вршио сам Сава: „И ходећи свршаваше по светим црквама свете службе, освећујући у њима попове и ђаконе” (ДОМЕНТИЈАН 1988: 139). По доласку у отаџбину свети Сава одлучује да оснује нове епископије и рукоположи нове епископе. Од Доментијана сазнајемо да Сава од својих ученика изабира нове епископе: „Изабра ту од својих ученика богоразумне и богобојажљиве и часне мужеве који могу управљати људе по божанственом закону и по предању светих апостола, и чувати указане светих богоносних отаца” (ДОМЕНТИЈАН 1988: 146). Доментијан се посебно задржава на хиротонији чрнца Арсенија⁸, у кога је имао највише поверења и кога је поставио за свог наследника по сопственом избору: „И сабравши свој свети сабор, Богом изабране светитеље свога отачаства, и часне игумане и богоносне чрнце и христољубиви народ (...) постави га као архиепископа на своме престолу, и опет томе предаде Богом предану му паствину свога отачаства (...) и благослови га сваким благословом” (ДОМЕНТИЈАН 1988: 195).

5. 5. Помињање разних црквених служби у српским житијима из XIII века сведочи само о богатом и развијеном црквеном животу код Срба у том периоду. Оно нам указује на чињеницу да је српски народ и у то време имао веома развијену црквену свест, те да су разне службе у цркви биле потреба која је произашла управо из те свести, чијем развоју

шаљем га у сву васељену, што је област мога светитељства правоверне хришћанске вере, да има област по моме начину над свима градовима и земљама, над митрополитима и епископима и поповима и ђаконима по божанственим правилима, свакога по достојању и све учити у име Оца и Сина и светог Духа, и као и мене тога сви послушајте, који сте у Христу правоверни хришћани” (ДОМЕНТИЈАН 1988: 136).

⁸ У питању је потоњи светитељ Арсеније, архиепископ српски (1233–1263) (де-таљније в. Вуковић 1996: 22–23).

је пресудно допринео свети Сава. Стога није чудно што је српски народ управо у то доба добио црквену самосталност, тј. аутокефалност.

6. У овом раду покушали смо да заснујемо културолошки приступ наставној презентацији српске сакралне културе, базиран на рецепцији књижевноуметничког текста. Показали смо да се житијним остварењима може приступати као драгоценом извору информација о празницима и светковинама, храмовима и задужбинарству, устројству монашког живота, организационој структури Цркве, богослужењима и вршењу светих тајни. Уколико наш прилог пружи подстрек за даље промишљање корелационих веза наставе српске књижевности са наставом националне историје и православне веронауке, за заснивање новог, оригиналнијег, квалитетнијег приступа презентацији културолошких елемената на материјалу књижевних дела, сматраћемо да је постигао свој циљ.

Извори

ДОМЕНТИЈАН 1988: Доментијан. *Животији светиої Саве и светиої Симеона*.

Прев. Лазар Мирковић. Прир. Радмила Маринковић. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга (Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 4).

СВЕТИ САВА 1930: Свети Сава. Живот Стефана Немање. Прев. Миливоје Башић. *Старе српске биографије*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ 1966: Стефан Првовенчани. Живот Стефана Немање. Прев. Миливоје Башић. *Стара српска књижевност, I*. Прир. Драгољуб Павловић. (Библиотека Српска књижевност у сто књига, књ. 1). Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска књижевна задруга, 51–91.

ТЕОДОСИЈЕ 1966: Теодосије. Живот светог Саве. Прев. Миливоје Башић. *Стара српска књижевност, I*. Прир. Драгољуб Павловић. (Библиотека Српска књижевност у сто књига, књ. 1). Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска књижевна задруга, 91–247.

ЛИТЕРАТУРА

ВЛАХОВИЋ 1932/1933: Влајко Влаховић. Литургички материјал у старим српским биографијама XIII века. *Богословље*, VII, 3, 230–243; 4, 335–351; VIII, 1, 60–78; 2, 144–159.

- ВУКОВИЋ: Сава Вуковић. *Српски јерарси од деветиої до двадесетиої века*. Београд: Евро, Подгорица: Унирекс, Крагујевац: Каленић.
- КОНЧАРЕВИЋ 2011: Ксенија Кончаревић. Књижевни текст као извор за проучавање комуникативне културе (лингвистички и лингводидактички аспекти). *Научни састѧанак славистиѧа у Вукове дане* 40/1, 493–503.
- КОНЧАРЕВИЋ 2013: Ксенија Кончаревић. *Сакрална комуникација: нормe, ѧрадиције, средсѧва*. Београд: Православни богословски факултет – Институт за теолошка истраживања.
- МИРКОВИЋ 1961: Лазар Мирковић. *Хеорѧолоѧија или истѧоријски развиѧаѧ и боѧослужење ѧразника Православне Истѧочне Цркве*. Београд: Свети архијерејски синод СПЦ.
- ППБЭС 1992: *Полный ѧравославный боѧословский энциклопедический словарь*. Москва: Отдел религиозного образования и катехизации Московского Патриархата.
- ЂОРОВИЋ 2004: Владимир Ђоровић. *Истѧорија Срба*. Београд: Logos Art.

Ксения Кончаревич

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К УЧЕБНОМУ РАЗБОРУ ЖИТИЙ СВ. СИМЕОНА МИРОТОЧИВОГО И СВ. САВВЫ СЕРБСКОГО

Резюме

В работе делается попытка комплексного рассмотрения потенциальных объектов анализа элементов сербской средневековой сакральной культуры на материале житий св. Симеона Мироточивого и св. Саввы Сербского. Автор выступает за интегративный культурологический подход к учебному разбору упомянутых агиографий, который должен включить, помимо филологических сведений, и дидактически разработанные элементы народной и церковной истории, литургики, эротологии, истории искусств, этнологии и др., устанавливая межпредметные связи с материалом таких учебных предметов, как история и православный катехизис.

Ключевые слова: Межпредметные связи, сербский язык и литература, культурологический подход к разбору текста, сакральная культура, агиографии, св. Симеон Мироточивый, св. Савва Сербский.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У ИСТОРИЈАМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ¹

У раду се назначавају могући правци елаборације насловом предочене комплексне теме. Аутор је усредсређен на освјетљавање почетака историје српске књижевности, првих модела књижевноисторијског приказивања те концепција на којима израстају прве те најзначајније књижевноисторијске синтезе у српској науци о књижевности. Посебан интерес исказан је за корпус српске књижевности у историјама српске књижевности и на чиниоце који су утицали на његово дефинисање. У аналитички видокруг издвојене су књижевне историје Стојана Новаковића, Јована Скерлића, Павла Поповића и Јована Деретића. У домену књижевне историографије наглашен је значај истраживања Петра Милосављевића.

Кључне ријечи: историја српске књижевности, корпус српске књижевности, књижевноисторијске концепције, Стојан Новаковић, Јован Деретић.

1 Овако широко постављена тема подразумијева више различитих истраживачких путања и интерпретативних елаборација. Неке од њих обухватају комплекс разноврсних проблема, међу којима и оне који задиру у саму суштину књижевноисторијске науке. Будући да их у оквиру једног рада није могуће расправити, али у потпуности ни мимоићи, овдје ћемо их само навести.

1. 1. Дефинисање корпуса српске књижевности и назначавање њених граница у односу на књижевности сусједних јужнословенских народа, будући да је српска књижевност приказивана самостално али и у саставу „словенских књижевности, или јужнословенских, или у оквиру који се ограничава на српску и хрватску књижевност” (Боловић 2015: 47). Затим, на трагу истог истраживачког усмјерења, анализу чинилаца који су одлучујуће допринијели да обим српске литературе буде (изразито) промјенива категорија.

* duskopevulja@gmail.com

¹ Рад је настао на основу предавања одржаног у Бањалуци (22. априла 2015. године) на Другом редовном републичком семинару за наставнике српског језика и књижевности, у организацији Друштва наставника српског језика и књижевности Републике Српске.

1.2. Моделитете периодизације српске књижевности, њене подјеле на веће цјелине и освјетљавање односа међу тим макроформацијама; познато је да се књижевноисторијске концепције темеље на периодизацијским схемама које су увијек подложне критичким примједбама и које се често квалификују као „најмање лоша” рјешења; Јован Скерлић је у своме тексту „Подела нове српске књижевности на периоде” истакао да су „поделе [...] апстракције учињене ради практичних потреба” и да „најбоља подела није у стању да задовољи све захтеве и да обухвати све случајеве”. Након ових ријечи он закључује: „Недостаци и празнине неизбежни су при свакој подели уопште” (СКЕРЛИЋ 1954: 52–53). Недоумице приликом сачињавања периодизацијских модела према Душану Иванићу могле би се изразити низом појмова, као што су: „камен смутње, нужно зло, системска несистематичност, Прокурстова постеља периодизације, синхронична дијахронија” (ИВАНИЋ 2013: 187).

1. 3. Начине излагања народне књижевности у оквирима интегралних историја српске књижевности и испитивање односа двије традиције српске књижевне баштине: усмене (као старије) и писане. У српској књижевној историји постоји више рјешења овог проблема, од којих ни једно нема статус општеприхваћеног.

1. 4. Реинтерпретацију и нову валоризацију неких писаца (појединих њихових дјела или читавих опуса) и тиме измјену њиховог статуса у епохама којима припадају или у укупном поретку српске литературе.

1.5. Нова истраживања која резултирају откривањем скрајнутих или потпуно заборављених писаца; ако њихова дјела не мијењају укупни поредак српске књижевности, што је најчешће случај, она свакако употпуњавају слику појединих епоха, за шта историја књижевности традиционално испољава снажан интерес. На овом плану је у наше вријеме највредније прилоге дао Горан Максимовић књигама књижевноисторијских портрета *Иденитишети и памћење* (2011) и *Заборављени књижевници* (2013).

1. 6. Једно од најважнијих и увијек интересантних питања књижевне историје: разматрање односа између „становишта садашњости” и „становишта прошлости”; овај међуоднос Витомир Вулетић је овако предочио: „У свести историчара књижевности долази до дијалектичке везе између књижевноисторијског процеса као објективног феномена и сазнавања тог процеса. Та веза указује на однос садашњости и прошлости у процесу стварања историје књижевности” (ВУЛЕТИЋ 2013: 5). Иако слика књижевне прошлости коју установљава историја књижевности подра-

зумијева научну објективност, она је нужно и субјективна, због чега „сваку историју књижевности треба схватити као својим временом условљен покушај проналажења што бољег начина представљања књижевне прошлости, у складу са вредностима до којих њен аутор у том тренутку држи” (Николић 2013: 12).

1. 7. Сагледавање резултата српске књижевне историографије: њене развијености, обима, остварених резултата, различитости и противрјечности рјешења која је временом саопштавала. У српској науци о књижевности често се поистовјећују појмови *књижевна историја* и *књижевна историографија*, а неријетко се употребљавају и као синоними. Историја књижевности или књижевна историја један је од три основна вида проучавања књижевности, док књижевна историографија за предмет проучавања (теоријског, историјског и критичког) има управо историју књижевности. Неразликовање ових појмова ствар је научне непрецизности и некомпетентности.

2. Између свега наведеног, ми ћемо се овдје фокусирати на корпус српске књижевности у најзначајнијим и најутицајнијим књижевноисторијским синтезама које су настале у различитим временским периодима, од најугледнијих аутора. Прије тога ћемо изнијети неколика запажања о зачецима српске књижевне историје и указати на најчешће примјењиване моделе у књижевноисторијском излагању српске литературе. Неопходно је нагласити: двовјековна традиција књижевноисторијског проучавања српске књижевности није представљена на одговарајући начин. Још увијек није написана књига која би се могла окарактерисати као историја историје српске књижевности. Није састављена ни едиција (попут оних о књижевној критици под насловом *Српска књижевна критика* и *Српска књижевност у књижевној критици*) у којој би били презентовани и критички размотрени резултати књижевноисторијског проучавања српске књижевности. Обиман посао који стоји пред српском књижевном науком претпоставља истраживачки пројекат од ширег националног значаја. Једновременно, ради се о великом издавачком подухвату: нужно је у оквиру једне едиције објавити све историје и историјске прегледе српске књижевности те, у више томова, и појединачне текстове књижевноисторијског усмјерења. Најзад, у серији посебних књига, неопходно је приредити и највредније прилоге из српске књижевне историографије, у којима је сама књижевна историја предмет испитивања.

На овом пољу, у последње двије деценије, највиднији допринос дала су двојица аутора: Петар Милосављевић и Јован Пејчић. Између осталих Милосављевићевих књига о обнови србистике, овдје издвајамо оне које су посвећене изучавању српске књижевне традиције, нарочито оног њеног дијела који је у другој половини двадесетог вијека био потиснут и занемарен: *Систем српске књижевности* (1996), *Друштво српске књижевности* (2012) и *Књижевнотеоријска мисао Срба 1 и 2* (2011). У књигама *Почеци и врхови* (2010), *Зрно, расад, раст* (2015) и *Тестаменти без ичећа* (2015) Јован Пејчић је посебно оријентисан на одређивање почетака српске књижевне историје и на њена најкрупнија постигнућа („врхове”).

3. Зачеци српске књижевне историје временски падају у прве деценије деветнаестог вијека. Њено конституисање баш у овом периоду двојструке је условљености.

а) Успон европских филологија утицао је на развој славистике, у чијем окриљу се формирала и српска национална филологија: србистика. Сам термин србистика/*serbica* први је употребио Јозеф Добровски, који у славистичком свијету ужива статус „патријарха славистике”. Једно поглавље његовог зборника *Slovanka* (1814), под насловом „*Serbica*”, посвећено је српској књижевности. У оквирима славистике и србистике, у складу са европским филолошким критеријумима, дефинисане су главне одреднице српског националног идентитета. Њих је у своме дјелу исказао и својом полувјековном дјелатношћу потврђивао и снажио Вук Караџић, оснивач србистике и до данас њено прво име. Придржавајући се научних принципа свога времена, Вук Караџић је сматрао да су Срби сви они који говоре српским језиком (штокавским нарјечјем) без обзира на конфесионалне разлике које међу њима постоје и различите државе/покрајине у којима живе (према којима себе често и називају). У свом важном филолошком тексту *Срби сви и свуда* он се, да би поткријепио ове тврдње, позивао на ситуацију која је карактеристична за друге европске народе, на примјер Нијемце, који су припадници различитих конфесија (КАРАЏИЋ 2014: 3).

б) Формирање књижевноисторијске свијести рачунало је са књижевном прошлошћу као важном компонентом националне самобитности. На том плану, како српска књижевност тако и први видови њене систематизације, могли су, макар посредно, импулсима невеликог интензитета, узоре имати у осамнаестовјековној барокној историографској прози, која је пресудно утицала на буђење и обликовање свијести о етничкој

индивидуалности (Павић 1970: 171). Схватање књижевности као важног чиниоца националног самопотврђивања снажно је изражено у *Еџици* (1803), посљедњој за живота објављеној књизи Доситеја Обрадовића. Често навођени одломак из ове књиге, у коме се налазе афирмативне ријечи о више српских писаца, треба схватити као „похвалу српској просвјетитељској култури” (Пелчић 2015: 22), али не и као књижевноисторијску „целовиту представу” (Деретић 1996: 58) о једном преломном периоду српске књижевности.²

4. Неколико књижица и појединачних радова објављених у прве двије деценије деветнаестог вијека, важни су за утемељење књижевноисторијског жанра у српској књижевној науци. Кратко се овдје осврћемо само на најважније.

4. 1. Павле Соларић је 1810. године објавио *Поминик књижески*, књижицу која је представљала каталог словенских књига објављених у млетачкој штампарији Димитрија и Теодосија Пана у временском распону од 1759. до 1810. године. Петар Милосављевић је први указао на важност расправе Јернеја Копитара *Паџриотске фанџазије једној Словена* (1810) за утемељење српске књижевне историје. Копитар је утврдио да је српска књижевност састављена од два дијела: једног који су створили Срби православци и другог који су створили Срби католичке вјероисповијести. Он је, према Милосављевићу, установио први модел представљања српске књижевности, који ће бити у примјени све док се буду писале историје српске књижевности које почивају на српској филолошкој платформи (Милосављевић 1996: 12). Пет године послје Соларићеве књиге и Копитаревог текста Лазар Бојић је објавио *Памјатник мужем у славеносербском књижеству славним*, дјело које садржи уводни текст под насловом *О књижеству и лиџератури* те занимљиво конципирани књижевне биографије четворице српских писаца: Јована Рајића, Доситеја Обрадовића, Глигорија Трлајића и Атанасија Стојковића. Ова књига упечатљивог наслова од великог је значаја за српску књижевност и културу, међутим, иако су јој иманентни неки елементи књижевно-

² Поред похвала изречених за више српских писаца, издвајају се Доситејеве оцјене књижевног и културног значаја Захарије Орфелина и Јована Рајића. Непогрешивим просвјетитељским нервом Доситеј је проицљиво схватио величину и национални значај ове двојице својих знаменитих претходника. За Орфелина Доситеј каже: „Захарије Орфелина име неће међу родом нашим заборавити се.” За Рајића: „Наш Рајић – предраго и пречасно име” (Обрадовић 1961: 414–416).

сторијског жанра, нема основа да се она сматра првом историјом српске књижевности, како су је оквалификовали неки њени истраживачи (СТЕФАНОВИЋ 2007: 47).

4. 2. Прва књига у којој је српска књижевност представљена као цјелина јесте *Историја словенских језика и књижевности према свим нарјечјима* Павела Јозефа Шафарика, објављена у Пешти 1826. године, на њемачком језику. Када је ријеч о два кључна сегмента књижевне историје – дефинисање цјелине књижевности и модела њене периодизације – Шафарик се ослања на своје претходнике, Копитара и Добровског. Као и Копитар прије њега, и Шафарик сматра да укупност српске књижевности чини стваралаштво Срба православне и католичке вјероисповијести. Што се периодизације српске књижевности тиче, Шафарик прихвата њену подјелу на стару и нову књижевност, коју је установио Добровски а у свом *Памјатнику* прихватио и Лазар Бојић. Границу на којој је засновао своју сегментацију српске књижевности Шафарик је овако образложио: „Са Бранковићем може се прикладно закључити први период славено-српске књижевности, други или нови почиње са Жефаровићем и траје до наших дана” (Костић 1988: 45).

Интензивније проучавање српске књижевне прошлости резултирало је и усложњавањем њене периодизације. Прикупљајући, проучавајући и систематизујући српске народне пјесме, Вук Карацић их је подијелио на пјесме о старим, пјесме о средњим и пјесме о новим временима. По сличном моделу, разврставању српске писане традиције приступио је један од најзначајнијих Вукових сљедбеника, Јован Суботић (Милосављевић 2011: 392). Он је 1846. и 1847. године у *Лешојису Матице српске* објавио књижевноисторијски текст под насловом *Неке черте из повести-нице сербској књижевности*. Проширена уводом и додатком о илирској књижевности, ова расправа је преведена на њемачки језик и у облику књиге штампана у Бечу 1850. године. У дописаном уводном дијелу Суботић је извршио подјелу цјелокупне српске књижевности на три периода: први, други и трећи. Ову подјелу је задржао и у предговору двотомном *Цветнику српске словесности* (Беч 1853), читанци састављеној за потребе српских средњих школа у Аустрији.

Сљедећи корак у изграђивању периодизацијског концепта српске књижевности направиће Ватрослав Јагић у својој *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога* (1867). Он је српску и хрватску књижевност подијелио на старо, средње и ново доба. Исте године, само неколико мјесеци доцније, Стојан Новаковић објавио је *Историју српске*

књижевности, у којој је старој, средњој и новој придружио и народну књижевност. Појава ове књиге један је од најважнијих момената у српској књижевној науци. Била је то прва историја цјелокупне српске књижевности коју је на српском језику, слиједећи вуковску српску филолошку платформу, написао српски аутор. Године 1871. Стојан Новаковић је штампао „друго са свим прерађено издање” *Историје српске књижевности*. Прве двије деценије двадесетог вијека карактерише успон српске књижевне историје. Период је то у коме се појавило више значајних књижевноисторијских синтеза: Јован Грчић: *Историја српске књижевности* (1903. и 1906); Тихомир Остојић: *Историја српске књижевности* (1910. и 1923); Иван Стојановић: *Дубровачка књижевност* (1900). Међу њима се, ипак, по вриједности и далекосежном утицају издвајају двије комплементарне књиге које српску књижевност приказују као цјелину: *Преглед српске књижевности* (1909) Павла Поповића и *Историја нове српске књижевности* (1914) Јована Скерлића. Павле Поповић обрадио је стару, народну и средњу (дубровачку), а Јован Скерлић нову српску књижевност. Иако су обје књиге настале властитим истраживачким напорима двојице самопрегорних аутора, њих треба схватити и као крунисање једновијековне традиције свестраног проучавања српске књижевне и културне баштине.

5. Статус дубровачке књижевности у *Прегледу српске књижевности* Павла Поповића заслужује посебну пажњу. По систематизацији цјелокупне српске књижевности, која је изложена на почетку ове књиге, дубровачка је један од четири макроформацијска сегмента српске књижевности. Обрађена је на више простора него стара и народна књижевност заједно. Образлажући критеријуме на основу којих је дубровачку сврстао у корпус српске књижевне традиције, Павле Поповић истиче: „У извесном делу критике појавили су се прекори ради шовинизма који се тобож види из моје књиге. Та је критика видела шовинизам у томе што сам писао само преглед српске а не и хрватске књижевности, и што сам том приликом говорио о дубровачкој књижевности [...] Ја сматрам по *разлозима* а не по шовинизму, да се српска књижевност може излагати *без* хрватске, и да се дубровачка књижевност може назвати српском бар онако исто као и *хрватском*. Кад сам писао мали преглед наше књижевности, ја сам изложио и српску и хрватску књижевност *заједно*, не делећи је на оно што је *српско* и оно што је *хрватско*” (Поповић 1999: 7–8).

5. 1. Како су српски књижевни историчари третирали средње доба српске књижевности, може се видјети и из њиховог односа према другим покрајинским књижевностима. На примјер, трећина књиге Тихомира Остојића *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића* (1905) посвећена је славонској књижевности и њеном најзначајнијем представнику из тог периода Матији Антуну Рељковићу.

Остојић се посебно бави националном припадношћу Славонаца, показујући у разумијевању тог питања доста деликатне обазривости. Наиме, каже он, Славонце је од Срба дијелила вјера, која је у то вријеме још увијек била непремостива вододијелница, а Хрватима се нису осјећали иако су били католици. Они су сами себе најрадије називали провинцијским именом или општим словенским називом. Пошто је овако изложио проблем националне идентификације Славонаца, Остојић веома експлицитно износи став о њиховој националној припадности: „Али по етнографским особинама, народној традицији они су прави Срби. Језик је скоро исти, поред неких ситница, главна је разлика што су Славонци икавци” (Остојић 1905: 105). Филолошком стратегијом супротној Остојићевој, Матија Антун Рељковић је, непрештампаванем и игнорисањем, потпуно истиснут из књижевне традиције, којој по више основа припада.

6. У другој половини двадесетог вијека српска књижевност је објављивана и књижевноисторијски сагледавана суспендовањем модела који су успостављени у српској књижевноисторијској традицији. Репрезентативне едиције представљају српску књижевност као тродијелну цјелину, односно без дубровачке књижевности. Однос према овој књижевности може се најилустративније предочити описом књижевноисторијске концепције на којој је изграђена *Историја српске књижевности* (1983, друго непромијењено издање 1996) Јована Деретића, најутицајнија и једина интегрална књижевноисторијска синтеза настала у реченом раздобљу. Ова, данас већ култна књига, не доноси приказ дубровачке књижевности. Два издања њене скраћене верзије, под насловом *Крашка историја српске књижевности*, одликује исти однос према дубровачкој књижевности. Тек у трећем издању *Крашке историје српске књижевности* (2001) и знатно проширеној варијанти *Историје српске књижевности* (2002), Јован Деретић је српску књижевност приказао као четвородијелни систем, састављен од старе, средње, народне и нове књижевности. Чиме су условљене ове „Деретићеве дилеме око статуса дубровачке књижевности?” Одговор је дао сам Деретић истичући да

није било „политички пожељно” дубровачку сврстати у корпус српске књижевности (Ковачевић 2015: 215). Деретић о томе каже следеће: „Српска књижевност обнављала се и мењала увек са пуном свешћу о националном идентитету. Застоји и заокрети нису доводили до разбијања, разједињавања, растакања националне књижевности на засебне, регионалне литературе, већ се у временима националне разбијености, кад је српски народ живео, по Доситејевим речима, 'по различитим краљевствима и провинцијама', увек чувала свест о јединственој српској књижевности. Парадоксално је да су дезинтеграционе тенденције дошле до израза тек онда када су се делови српског народа ујединили и ушли заједно са суседним сродним народима у вишенационалну државу, Југославију. Но, оне су биле више израз ванкњижевних, пре свега, политичких прилика и настојања него књижевних, што је нарочито дошло до израза за време Друге Југославије” (Деретић 2007: 7).

7. Обнављање српске књижевноисторијске свијести могућно је реиздавањем историја и историјских прегледа који послје првог публиковања никад нису прештампани. Ту прије свега мислимо на: *Историју словенског језика и књижевности према свим нарјечима* Павела Јозефа Шафарика, која није ни преведена на српски језик; *Историју српске књижевности* Стојана Новаковића; *Дубровачку књижевност* Дум Ивана Стојановића; књижевноисторијске синтезе Тихомира Остојића и бројне друге. Ради се о књигама које су у многим битним доменима застарјеле и као такве припадају историји српске књижевне науке. Међутим, дефинисање корпуса и идентитета српске литературе без позивања на њих ни данас није могуће, јер је то питање најмање подложно промјенама, које су у редуковању српске књижевне традиције мотивисане искључиво политичким разлозима и напуштањем властите филолошке мисли. С друге стране, промјене књижевноисторијских видова сагледавања књижевне прошлости, условљене теоријским и методолошким новинама, подразумијевани су садржилац научног развитка и креативних пулсација које он призива.

ЛИТЕРАТУРА

Боловић 2015: Злата Бојовић. Историје српске књижевности XX века. *Са-
времено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика*

- као мајерњих, инословенских и сѣраних. Београд: Славистичко друштво Србије.
- ВУЛЕТИЋ 2013: Витомир Вулетић. *Критика књижевне историје*. Београд: Славистичко друштво Србије.
- ДЕРЕТИЋ 1996: Јован Деретић. *Пуш српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- ДЕРЕТИЋ 2007: Јован Деретић. *Историја српске књижевности*. Зрењанин: Sezam book.
- ИВАНИЋ 2013: Душан Иванић. На раскршћима периодизације српске књижевности. *Филолог* 8, 187–202.
- КАРАЦИЋ 2014: Вук Стефановић Караџић. *Ковчежић*. Београд: Вукова задужбина.
- КОВАЧЕВИЋ 2015: Милош Ковачевић. *Српски језик између науке и полити-ке*. Бањалука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.
- КОСТИЋ 1988: Ђорђе Ј. Костић. *Павел Ј. Шафарик о новој српској књижевности*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ 1996: Петар Милосављевић. *Систем српске књижевности*. Приштина: Народна библиотека.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ 2011: Петар Милосављевић. *Књижевнотеоријска мисао у Срба*. Бањалука: Бесједа.
- НИКОЛИЋ 2013: Ненад Николић. *Геометрија прошлости. Књижевна историја Јована Деретића*. Београд: Службени гласник.
- ОБРАДОВИЋ 1961: Доситеј Обрадовић. *Етика*. Београд: Просвета.
- ОСТОЈИЋ 1905: Тихомир Остојић. *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- ПАВИЋ 1970: Милорад Павић. *Историја српске књижевности барокног доба*. Београд: Просвета.
- ПЕЈЧИЋ 2015: Јован Пејчић. *Зрно, расад, жетва*. Београд: Altera books.
- ПОПОВИЋ 1999: Павле Поповић. *Преглед српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- СКЕРЛИЋ 1954: Јован Скерлић. *Писци и књије I*. Београд: Просвета.
- СТЕФАНОВИЋ 2007: Мирјана Д. Стефановић. *Библиотека српске књижевности*. Београд: Чигоја штампа.

Duško Pevulja

SERBIAN LITERATURE IN HISTORIES
OF SERBIAN LITERATURE

The paper points out some possible directions of elaboration of a complex topic marked in the title. The author focuses on highlighting the beginning of the history of Serbian literature, the first models of the literary and historical representation and the concepts used in the Serbian literary science as the basis for literary and historical syntheses. The particular interest has been paid to the corpus of Serbian literature found in histories of Serbian literature as well as to the factors which have influenced its definition. The literary theories of Stojan Novaković, Jovan Skerlić, Pavle Popović and Jovan Deretić have been excerpted and dealt with from a specific analytical perspective. Also, there has been the emphasis made on the research of Petar Milosavljević in the domain of the literary historiography.

Keywords: the history of Serbian literature, the corpus of Serbian literature, literary and historical concepts, Stojan Novaković, Jovan Deretić.

ТУХАФ ВИЛАЈЕТ. ПЕРЦЕПЦИЈА БОСНЕ И КУЛТУРАЛНА ИНТЕРАКЦИЈА У КЊИЖЕВНОМ ДЈЕЛУ ИВЕ АНДРИЋА¹

Аутор овога текста настојао је на једном мјесту анализирати главнину оних елемената у опусу Иве Андрића који се на експлицитан начин тичу Босне и људи у њој. На поетичком и значењском плану ови елементи чине значајан корпус разнородних рефлексција чији је заједнички именилац перцепција Босне, а у полифонији Андрићевих дјела у вези с тим издвајају се нарочито ликови странаца. Странац у Босни као фигура у Андрићевом опусу јавља се у великом броју његових остварења, прије свега у романеском и приповједном корпусу, али исто тако и у другим дјелима овога писца. Андрићев странац критички перципира Босну, изражава о њој аутентичан став и мишљење формирано у искуству непосредног сусрета с овом земљом и њеним људима. Критичка перцепција Босне у белетристичким остварењима Иве Андрића тематски је изазов у стварању једне нарочите типологије, при чему је у његовом дјелу тежиште критичког мишљења о Босни управо на ликовима. Методолошки приступ и критички аспект истраживања у основи су имаголошке и културолошке природе, будући да се једно од тежишних питања у Андрићевом опусу поставља и у свјетлу производње другости у најширем смислу, при чему је то *груто*, „вјечито страно” у Андрићевом дјелу, поприште и позорница културалне интеракције из које ова проблематика и произилази – најчешће сама Босна.

Кључне ријечи: Иво Андрић, Босна, перцепција, странац, *груто*, слика, стереотип, имагологија, менталитет, идентитет, алтеритет.

Јер у њој заосталој, убојој земљи, у којој живе збијено четири разне вере, шребало би четири пушта више љубави, међусобној разумевања и сношљивости.

Иво Андрић

Јер је Андрићево дјело хаир и љепота, као на Дрини ћурија.

Меша Селимовић

* sasa.smulja@unibl.rs

¹ Рад представља нову, проширену и прерађену верзију истраживања које је раније објављено под насловом „Перцепција Босне у дјелу Иве Андрића” у зборнику са међународне научне конференције *Иво Андрић и балканско-историјско биће* (Шмуља 2013). Иако нешто ширег обима, рад је прилагођен концепцији часописа *Прилози настави српског језика и књижевности* у нади да ће заиста представљати користан прилог србистичкој наставно-научној пракси.

1 Увод. Наслов и парадигма овога истраживања формиран су на основу једне необичне сцене у *Мари милосници*. Када се турски одред, а чинили су га углавном страни војници у Босни, повлачи из Сарајева (које сваког дана треба да окупирају Аустријанци) један од официра ће, псовачким тоном уморног и раздраженог човјека, казати и ово: „Сестру им, њима и њиховој Босни! Зар је ово нека земља? Пењеш се, пењеш, и ломиш као да ћеш у небо стићи, а кад се испнеш, нема ништа, нови камењак и нова стрмина.” А други ће: „Пфу! Тухаф вилајет! (VII: 126).”² Тухаф³ вилајет или чудна, необична земља, провинција по којој се препознаје књижевни и научни рад нобеловца, мјесто је сусрета и тема значајних промишљања која је Андрић, текстолошки гледано, „уступио” својим ликовима, странцима, како онима са запада, тако и онима са истока.

Значајно је већ на самом почетку примијетити и, у вези с потенцијалним теоријско-методолошким оквирима овога рада, истаћи да се при тумачењу ових аспеката Андрићевог опуса може и мора кренути од чињенице да се ради о нарочитом и брижљивом ауторском обликовању тзв. слике другог. Будући да су бројни релевантни Андрићеви ликови странци, сасвим је логично да је, поетички и текстолошки гледано, њихова аутентична слика Босне заправо доживљај, перцепција другог или представа о другоме. Није неопходно понављати толико пута и у толиким радовима поновљен скуп сазнања и теоријских начела имагологије, чији је примарни задатак проучавања литературе повезан с аспектима *грујоси* и *стираноси* (Шукало 2012). Специфичност Андрићевог опуса који обилује ликовима странаца управо је у томе што је то *грујо* најчешће сама Босна, земља у којој је рођен и којој је посветио значајан дио свог стваралачког и истраживачког рада. Сlike и спознаје о Босни које Андрић вербализује помоћу бројних и различитих ликова, полифоно, крећу се у распону од стереотипних и површних представа па до озбиљних, критичко-аналитичких рефлексија, у зависности од тога који литерарни глас их обликује и изговара и у којој прилици. Већину тих слика и таквих спознаја о друштву, култури и о менталитету у Босни Андрић је

² Све цитате из опуса Иве Андрића наводимо према издању *Сабраних дјела Иве Андрића* у 16 томова, које су приредили Петар Џацић, Мухарем Первић, Вера Стојић и Радован Вучковић (Сарајево, 1976). Сви цитати су означени насловом дјела у самом тексту, те у заградама римским бројем за том (I–XVI), односно арапским за број стране с које је навод преузет.

³ Ријеч арапског поријекла која значи *чудан, необичан*.

везао за ликове, за њихову аутентичну мисао и њихово непосредно искуство сусрета с Босном као сусрета с другим и другачијим, туђим, страним и егзотичним, противрјечним и необјашњивим. Имаголошки аспекти тумачења Андрићевог опуса примјенљиви су и због чињенице да су ти ликови у Босни странци, чешће у дословном, или нешто рјеђе у ширем смислу *групи*, другачији од осталих у колективитету којем припадају или у којем се налазе. У Андрићевим романима, као и у његовим бројним приповијеткама, садржајно су веома богати сегменти у којима је заступљена и осмишљена критичка перцепција Босне као и „производња другости” у вриједносном систему и систему промишљања појединих ликова-странаца. Готово да нема значајнијих ликова који су у Андрићевој Босни странци, а да о Босни, о њеним људима и обичајима нису рекли нешто значајно или занимљиво, нешто што је од изузетног значаја за ово истраживање. На тај начин Андрић литераризује критичку перцепцију Босне као укупност слика и рефлексија које су у његовом опусу функционализоване као представе и промишљања о *групи*. То је поступак који Андрић досљедно примјењује и правилност коју је у његовом опусу могуће уочити и интерпретирати. Чести су Андрићеви ликови који уопштавају своје појединачно искуство не продубљујући га до нивоа озбиљније спознаје, али су исто тако бројни и они ликови који сложеној босанској проблематици приступају озбиљним манирима и са изразитом одговорношћу и радозналошћу за оно о чему промишљају и што настоје да разумију.

Ове аспекте тумачења критичке перцепције Босне у књижевном дјелу Иве Андрића одабрали смо прије свега с обзиром на чињеницу да су ови елементи Андрићеве поетике, који подразумевају сусрет различитих индивидуа и колектива, карактера и менталитета, култура и цивилизација на једном малом и прилично затвореном простору, веома наглашени и да се заснивају на сложеном интерном као и екстерном односу идентитета и алтеритета. Андрићева Босна је земља чије је комплексно унутрашње устројство одраз вишеструког алтеритета, што само по себи усложњава слику о другом, односно слику о своме сопственом. Исто тако, то је земља у којој бораве многи странци, дипломате, војници, путници и дошљаци, Андрићеви ликови чија се перцепција Босне огледа прије свега у егзотизму сусрета с једном необичном и противрјечном провинцијом. Провинцијом на периферији, али опет на неки начин у пуном фокусу великих и моћних империјалних интереса који се преплићу и укрштају на босанској позорници поглавито 19. и 20. вијека. У

својим приповијеткама и романима веома често, а у *Травничкој хроници* поетички експлицитно, Андрић литераризује ове културолошке елементе сусрета и укрштања различитости, описујући судбине „странаца, доплавлених и збијених у ову уску и влажну долину и осуђених да у њој живе неизвесно време, под необичним погодбама.” (II: 425). Ова Андрићева мисао је у сваком свом сегменту пунозначна. Само присуство странаца у Босни, странаца који нису тек ексклузивитет овог романа, него темељна и константна поетичка чињеница, отвара имаголошке перспективе и могућности нове методолошке актуелизације проблема *друјости* на нивоу цијелога Андрићевог опуса.

2. МЕТОДОЛОШКА ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЈА. Имагологија као књижевно-компаративна дисциплина има за циљ „проучавање слика о страним земљама у неком дјелу и некој књижевности” (PAGEAUX 2009: 125), при чему је слика „књижевни или некњижевни израз значењског раскорака између двије врсте културне стварности”, односно представа „неке стране културне стварности” (PAGEAUX 2009: 127). Иако се модерна имагологија дефинише у бројним и сложеним нијансама, нарочито у односу на специфичности ових компаративно-интеркултурних аспеката неког дјела или неке књижевности, може се и мора примијетити да она, имагологија, најчешће подразумева проучавање слика које припадник једне културе или књижевности формира или литераризује као текстуално-перцептивне представе *друјої*, то јест друге земље, народа, књижевности, културе. Познати имаголог Јуп Лерсен говори о текстуалном и интертекстуалном референцијалном оквиру имагологије, тачније о интертекстуалној тропичности књижевних представа о *друјом* (LEERSSEN 2007: 26–27). Према његовом мишљењу, те представе су врло често општа мјеста, а не објективне чињенице или емпиријска опажања. Имагинарно у књижевности врло често се заснива на стереотипима који подразумевају управо необјективну, уопштену и најчешће искривљену перцепцију *друјої*.

Имагологија тумачи однос који у оквиру једне националне књижевности, једног опуса или једног књижевног дјела открива низ релација према *друјом*, односно према туђем, страном, другачијем. У Андрићевом опусу ствари стоје другачије. Андрић, као што знамо, у својој фикцији ријетко када литераризује слику *друјої* из угла једног Босанца осим ако то није слика *друјої* чији различит идентитет проистиче из унутрашњих босанских алтеритета и противрјечја, па и то веома ријетко. Оно што Андрићев опус обилато нуди јесте низ слика које се емитују у обр-

нутом смјеру, односно те слике (Босне као *gryŭoi*) формира странац у непосредно-искуственој или имагинираној перцепцији. Странац као имаголошка категорија *par excellence* незаобилазан је поетички имени-тељ Андрићевог опуса, чији критички аспекти су изразито наглашени када је у питању слика Босне. Странац је најчешће тај који обликује слику која проистиче из типа перцепције и перспективе коју Андрић везује за одређени лик у датом тренутку или у датом дјелу. У формално-структуралном погледу на плану цјелокупног опуса Иве Андрића, то су слике *gryŭoi*, слике о *gryŭom*, хетероимажи, али у суштинском и иманентном погледу то су Андрићеве (и андрићевске) слике о Босни као слике о своме сопственом, сложени, слојевити и мисаони, понекад и противријечни, критичко-умјетнички аутоимажи.

Такође, помоћу својих ликова Андрић саопштава неке веома важне опсервације које се по типу промишљања могу идентификовати као литерарна настојања да се што снажније и ефектније скрене пажња на проблем менталитета босанског човјека. У поетичком смислу, Андрић задржава право на достојанствену дистанцу према овим проблемима и својим странцима повјерава главну ријеч. Међутим, то не умањује могућност ни потребу да се у његовом опусу као нарочито значајни издвоје управо они елементи који говоре о овдашњем менталитету, односно да се тај опус истражи са стајалишта проучавања менталитета у књижевном дјелу. У свом тексту *Од имаџологије до истраживања менталитета* (1986) Зоран Константиновић један је од првих компаратиста који у нашој академској заједници указује на чињеницу да се истраживање менталитета у свијету примјењује увелико и да се заправо ради о методолошком деривату имаџологије као компаратистичке дисциплине. „Истраживати менталитет значи заправо откривати оне манифестације људског духа које нам могу дати одговор за садржину ових 'images'.” (KONSTANTINović 1986: 141). Према Ле Гофу, историја менталитета је постављена „у тачку гдје се спајају индивидуално и колективно, прошло и садашње, несвјесно и интенционално, структурално и конјунктурно, маргинално и опште.” (2002: 13). Андрићеве историјски романи, као и историјски сегменти његове приповједне прозе уопште, обилују елементима који свједоче о оваквом његовом интересу у области проучавања менталитета босанског човјека. Његови истраживачки напори су у првом реду посвећени књижевној функционализацији менталитета као свјесног или несвјесног испољавања мисли и осјећања овог колективитета. Овај аспект Андрићевог опуса веома је важан за наше методоло-

шке напоре да сагледамо текст као огледало менталитета, „јер и у најмањем детаљу текста, колико год да је овај фикционалан, увек се скрива и одређени менталитет који говори о некој колективној свести, у поступцима ликова и њиховим међусобним односима, у њиховом веровању, у њиховим стрепњама и страховањима, те уопште у стилизацији представљене стварности.” (Константиновић 2006: 15). Одлике менталитета у Босни такође се, најчешће, саопштавају кроз ликове-странце и то као онај тип критичке перцепције Босне који снажније захвата и проблематизује цјелокупну друштвену и националну, културну и вјерскоконфесионалну стварност у њој, онај вид опсервације чија вриједност и актуелност превазилази значај тренутка за који се у фикционалном погледу везује. У својој имаголошкој студији о Андрићу Тихомир Брајовић истиче чињеницу да овај српски и јужнословенски писац приповиједа „о регионалним и континенталним наравима, менталитетима, афинитетима и анимозитетима” (2012: 143). Иако Босни посвећује највећи број страница и критички најангажованији сегмент свога опуса, Андрић ће захватити и у менталитет човјека са запада и оног са истока, као и у менталитет човјека који стоји и посредује између та два свијета. Андрић је мајстор вавилонског вишегласја тих ликова, идентитета и алтеритета који су се обрели у Босни, писац, сликар и критичар с пуним разумијевањем њихове различитости и емпатијом помоћу које је суштински разумијевао њихов менталитет.

3. СТРАНЦИ ГОВОРЕ. Сliku и менталитет Босне у свом књижевном опусу Андрић је, рекосмо, формирао и функционализовао тако што је главну имагинативно-искуствену ријеч и непосредно емотивно-емпиријско свједочанство о Босни повјеравао странцима. То се прије свега мора тумачити као поетички поступак којим је постигнуто да оно што је промишљено и изречено о Босни добије специфичну критичку тежину на темељу поетички наглашене интеркултуралности, која је у његовом дјелу вишесмјерна и вишеслојна. Опредјељење за ову и овако сложену наративно-имагинативну процедуру Андрићу омогућава донекле историографска грађа на којој (и на каквој) он темељи своју поетику, а исто тако и његов нарочит осјећај за сложену полифонију и перспективу. Када је у питању критичка перцепција Босне, односно слика Босне у свијести странаца који у њој бораве, то није карактеристика једног дјела, него цијелог Андрићевог опуса. Његова полифонија заснива се у првом реду на перспективистичком доживљају Босне као одразу једне велике и кон-

стантне теме којој се писац често враћао и коју је, треба нагласити, најчешће функционализовао у оквиру неке друге теме или литерарне структуре.

У Знаковима поред њуша налазимо и овакав запис:

Један сџранац љовори. Оно што често кочи многе послове код вас, то је хиперширофија личности коју сусрећемо на сваком кораку. Ту се као пијани и мамурни често понашају и они који никад не пију алкохолна пића. Ваш човек не уме да говори ни о чему без алузија, а спорове воли да расправља препирком или свађом. Он је пун амбиција које би, да су нормално упућене, могле бити врло корисне. Невоља је што је његова амбиција редовно већ у самом почетку погрешно постављена. Уместо да има у виду циљ и резултат рада, ваш човек стално мисли на став и улогу своје личности при том раду. Чак ни шоферу или носачу није стало толико до тога да што рационалније и што правилније изврши посао, па чак ни да што више заради, колико да при послу испољи своју вољу и истакне своју личност у што повољнијој светлости (XIV: 381–382).

Ове ријечи подвукли смо наглашавајући њихову репрезентативну улогу у проблематици овог рада који обухвата аспекте перцепције Босне и културалне интеракције у њој. У оба ова аспекта једне исте критичке перцепције Босне, Андрић их литераризује у полифоној структури свога опуса и то у форми хетероимажа (мисао изговара странац), било да су они саопштени у облику површног хетеростереотипа, било да се, као у овом случају, ради о озбиљним, критичким, па и суштинским спознајама. Иако те спознаје често важе за јужнословенски и, још шире, балкански контекст (*homo balcanicus*), нешто шири од Андрићеве литерарне Босне, ипак се може рећи да су Босна, босански човјек и босански менталитет у средишту Андрићеве стваралачке пажње.

Босна се, иначе, не може похвалити путописима који су написани о њој, но ипак о Босни је писано много и у различитој форми.⁴ Не може се

⁴ „О Босни и Херцеговини је, на страни и код нас, писано много. О тим земљама постоји читава једна разасута и ширим круговима мање позната литература. Од фрагментарних дневника царских бечких амбасада и млетачких посланика, који су на својим путовањима за Цариград у XVI и XVII столећу пролазили кроз Босну и оставили своја запажања о њој, па до познатог Ажбота и целе поворке аустријских научара и публициста, који су после г. 1878. писали о 'новостеченим крајевима' било као љубитељи старине било као пропагатори нове власти (XIII: 275).”

говорити ни о величини ни о свјетском значају оних који су у њој боравили и о њој писали или одушевљено свједочили. То се нарочито односи на путнике који су у Босну долазили до 19. стољећа, као дио француске политике и дипломатије на европском истоку (ŠAMIĆ 1966), а ту су и неизоставни представници аустроугарске војно-политичке моћи. У есеју *Земља, људи и језик код Пејтра Кочића* Андрић је забиљежио какве су књиге и извјештаји о Босни настајали у тој преломној другој половини 19. вијека. Били су то тенденциозни, обавјештајни, пропагандистички, махом поручени списи лишени сваке књижевне вриједности (XIII: 148), али и упркос томе ванредно значајни, управо због чињенице да ће много касније Андрић у овом типу записа препознати материјал за умјетничку обраду. Истински потенцијал у овом тексту који свједочи о Босни показује се и те како значајним у Андрићевом опусу у којем је проблематизован не само менталитет и слика Босне у најширем спектру имаголошких опсервација него и одређени модели и правилности према којима су странци долазили у Босну и о њој промишљали.

Нарочито у *Травничкој хроници* долази до изражаја стварни значај и стварни потенцијал ових личности и ових извјештаја, које је Андрић транспоновао у књижевни медиј и на тај начин од прворазредне архивске историографске грађе начинио првокласно фикционално постигнуће. То је роман у којем је приказана позорница локалних, али и континенталних интереса, противрјечја и, што је нарочито значајно, бројних различитих култура на једном мјесту. Оно што су о Босни написали страни путници, првенствено француски, на крају 18. и почетком 19. вијека, Андрић је великим дијелом литераризовао, стварајући роман с високим степеном естетизације, али и високим степеном вјеродостојности, будући да обрађује нефикционалну, поуздану архивску грађу (ŠAMIĆ 1962; 1966). Травник је у Андрићевом дјелу метафора свих догађаја и процеса који се на једном малом простору могу догодити и догађају се као посљедица сусрета и сукоба, интеракције међу културама. Будући да је то био град наглашене екстериторијалности и огледало политичких интереса на Балкану и у Босни, у оновременском смислу, због различитих дипломатских мисија првенствено, али и због специфичне локалне управе, тиме се у Андрићевом дјелу Травник још снажније кандидује за улогу најкомплексније позорнице међу чијим кулисама се сустичу бројна противрјечја, али и бројни подстицаји. Та позорница ће Андрићу свакако послужити да на њој постави сцену и додијели улоге онима који ће, монолошки или дијалогски интерактивно, одиграти представу немјерљиво значајну по

бројним аспектима, а нарочито по рефлексивној димензији текста који се односи на Босну, њене људе, наслеђе и перспективу.

Међу онима о којима је претходно било ријечи нарочито се издвајају имена Пјера Давида (Pierre David)⁵ и Амедеа Шомета де Фосеа (Amédée Chaumette Des Fossés)⁶ чије извјештаје и записе о Босни и чије биографије уопште Андрић користи као предлог за своју *Травничку хронику*. Њихове манире, тип њиховог интересовања, промишљања и за-

⁵ Он је боравио у Босни од 12. маја 1806. до 31. децембра 1814. године у улози францускога генералног конзула. То су биле тешке године за њега, будући да их је провео у константним искушењима и неблагонаклоности локалног становништва. У једној културно и образовно засталој земљи Давид је на својој кожи осјећао да различити колективитети у Босни и те како познају геополитички распоред снага у Европи тог времена и у складу с тим пројектују и своје властите интересе. Муслимани у Давиду и његовом конзулату виде претходницу француске окупације које се с правом прибојавају с обзиром на чињеницу да су Наполеонове трупе већ у Далмацији. Католици у Давиду виде јакобинца који је у сукобу с вјером и црквом, док православни гаје незадовољство због Наполеоновог односа према турској царевини и неповољне политике према устанку у Србији (Ћамић 1966). Ово су чињенице и оне се, макар и у једном назадном друштву какво је било босанско друштво тог времена, морају сагледавати као врста политичке имажинације и акције, макар и у свом предполитичком облику.

⁶ Висок је и степен подударности текста *Травничке хронике* и текста извјештаја о Босни (Давидових и Де Фосеових првенствено), о чему Мидхат Шамић детаљно говори у својој књизи *Историјски извори „Травничке хронике” и њихова умјетничка транспозиција*. Треба нагласити да, када је у питању лик Дефосеа, постоје одређене разлике у односу на историјску личност и документ, будући да Андрић свом Дефосеу „импутира, понекад, своје сопствене мисли и идеје о ослобођењу и одгоју народних маса, о вјерској нетолеранцији или толеранцији у Босни, о ослобођењу и уједињењу југословенских народа, о Истоку итд. (Ћамић 1962: 55).” Но, као личност, Андрићев литерарни Дефосе прилично је вјерна реплика историјског и стварног Дефосеа. У интелектуалном и моралном смислу нарочито, о чему свједочи и његова књига *Путовање у Босну* (Amédée Chaumette Des Fossés: *Le Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808*, Paris, 1822). „То је прва француска монографија о Босни (и једна од првих о овој земљи уопште), једна од најпотпунијих, најпродубљенијих и најнепристраснијих студија које су дотад биле написане о Босни” (Ћамић 1966: 129). Шамић истиче још једну аутентичну црту Андрићевог јунака, а то је „његово разумијевање за Босну. Доиста, прави Шомет де Фосе је показивао много више разумијевања за наш народ од француског консула. Мада и његова књига садржи, ту и тамо, неповољна мишљења о Босанцима, он бар настоји да их схвати, да објасни њихове недостатке и особине. У његовом дјелу наилазимо чак, мјестимично, на ласкаве судове о становницима Босне, на дивљење према физичкој љепоти људи и жена” (Ћамић 1962: 58).

кључивања о Босни, Андрић ће уградити и у неке своје друге ликове, али и властите осврте на то како странац види и доживљава Босну, што је евидентно један од жаришних аспеката Андрићеве поетике. С обзиром на ту чињеницу, та врста интертекстуалне повезаности Андрићевих дјела с њиховим архивским предлошцима није од првенственог значаја у овом раду, нарочито због чињенице да, поред бројних подударности с текстом предлошка, дакле текстом дипломатског извјештаја, путописног или неког другог записа о Босни, Андрић у првом реду поступа као умјетник, мислилац који своје дјело снажно темељи на изворној грађи, али га настоји што цјеловитије и што цјелисходније литераризовати, обликујући притом најширу могућу слику, укључујући бројне фикционалне аспекте, гласове и перспективе критичке перцепције Босне. При томе је у његовом дјелу веома значајан однос слике о себи и слике о другом који пресудно утиче на квалитет и суштину односа ми–други, односно свој–туђ у кључним тачкама њиховог додира и опонирања. То су управо они елементи код којих се отварају врата имаголошким методама тумачења, које је могуће примијенити и на Андрићевом дјелу, али уз пуно уважавање свих његових специфичности.

Можда најинтересантнији од његових јунака, француски конзул Жан Давил, међу оним је ликовима у Андрићевом опусу чији литерарни идентитет је саздан на основу идентитета стварне историјске личности, стварних догађаја и записа (Ћамић 1962). Француски конзул у Травнику и значајан експонент Наполеонове експанзионистичке политике на истоку доживљава шокантан и драматичан сусрет с Босном. За вријеме свог боравка Давил настоји дипломатски да балансира између интересних сфера, а иако се никад није навикао на призоре које је доживио при првом проласку према везирском Конаку, научио је да их игнорише и у наредним годинама много пута пролазећи истом путањом, али прелазећи је и у сјећању гдје се заувјек урезала као „црна, а ужарена линија која боли, а коју заборав споро брише и блажи” (II: 35). Готово сви други утисци, чулни и интелектуални, учинили су мучним тај први Давилов излазак на главну сцену босанске културе тог времена, која и те како подразумијева укупан контекст, па и ову својеврсну предигру у чаршији: „Ту се дакле отварала позорница на којој ће Жан Давил непуних осам година играти разне сцене једне исте тешке и неблагодарне улоге (II: 35)”.

Вјероватно најупечатљивија сцена у роману и најшокантнији утисак који је конзул доживио били су гротескни и фанатични изрази незадо-

вољства код локалног становништва, које је угледног странца дочекало уз „псовке, праћене бестидним покретима и недвосмисленим претњама” (II: 32). То је једна од оних сложених и мучних Андрићевих сцена, обилатих психолошким ефектима и драмском тензијом. Давна амортизује ефекат ових призора и умирује конзула, али уједно саопштава једну битну одлику босанског свијета која с обзиром на непосредно искуство тешко може да се квалификује као негативан хетеростереотип: „Дивљи народ, проста светина; мрзе све што је страно и тако сваког дочекају (II: 32)”. Оваква карактеризација код Андрића, дакле, не функционише као стереотипна, у поетичком смислу, будући да слика *gryŏiŏ* у његовом дјелу увијек и снажно почива на искуству или спознаји. Давилово изненађење при првом сусрету прелази у збуњеност и огорченост, у мисао коју су пратиле политичке импликације у вези са свим што се управо одиграло пред његовим очима, али већ следећи приказ у хладној и презривој чаршији доноси нову спознају: „Само оријенталци могу оволико мрзети и презирати и овако показати мржњу и презир (II: 34)”. Са овим се могу упоредити и неки други Андрићевы ликови који крајње негативно перципирају Босну, попут Фон Леденика из приповијетке *Љубав у касаби* из 1923. године. У причи која је до сржи натопљена нечим дијаболичним, типична сценографија осцилује између ероса и танатоса који се врхуне у трагичној Јеврејкиној судбини и дијаболичном сујевјерју касабалија. Но, да ли случајно или не, у такав један штимунг Андрић убацује изразито негативан стереотип о Босни из пера поменутог Фон Леденика у једном од његових писама упућеном из Босне свом другу, барону Гези Дурнајесу:

Ја живим међу дивљацима, прљавим и неуким. Ови људи не само што нису цивилизовани него се, по том тврдом увјерењу, неће никад моћи цивилизовати, јер оно мало духа и разума што имају употребљавају управо зато да се отимају сваком покушају цивилизације. И они за које ми изгледа да у себи негдје носе нешто духа, тако су закопчани и седам пута закукуљени, да би само челиком могао из њих избити ту искру. Свакако, нама се не откривају (VII: 176–177).

Ова тврдња спада у ред оних које одражавају наличје једног менталитета, као и манира оног ко га перципира, а он није риједак код једне врсте Андрићевих ликова. Има ликова чије је непосредно искуство реални узрок негативног односа према Босни и Босанцима, попут Давила,

а има и оних чије је господство само обlanda декаденције и површности, попут Фон Леденика, странца више по одгоју него по рођењу, који има крајње негативна запажања о Босни и њеним људима. У бројним карактерним нијансама Андрић формулише различите перспективе и слике Босне у оквиру једне начелне типологије која подразумева ликове који у процесу агресивне производње другости обликују негативне (хетеро) стереотипе и, насупротив њима, ликове странаца који заправо гаје емпатију према Босни и њеним људима, те на основу тога граде слику и вербализују своју перцепцију.

Амеде Шомет Дефосе, младић кога у Андрићевом дјелу упознајемо по нарочитој емпатији за Босну, такође је, видјели смо, јунак који је начињен по угледу на стварну историјску личност. Иако стварног, историјског Дефосеа није одликовала таква и толика наклоност и разумијевање за Босну, Андрићу је његов Дефосе послужио да саопшти све оно што се у контексту овог романа о овој земљи и овом менталитету могло рећи у позитивном свјетлу. За разлику од сународника Давила, Дефосе и те како има разумијевања за Босну, и о босанском човјеку говори у најфинијим алтруистичким и хуманистичким имажима. Млади Дефосе гаји интелектуалну али и емотивну емпатију према Босни и њеним људима. У *Травничкој хроници* Андрић је Давила и Дефосеа профилисао у бројним контрастима и алтеритетима, као различите по сензибилитету, интелектуалним могућностима, погледу на свијет, по припадности друштвенополитичким епохама и идеологијама у тим бурним и преломним деценијама, до те мјере, дакле, различитим „да се Давилу чинило на махове да живи поред странца и непријатеља” (II: 79). Међутим, кључна разлика између њих двојице у овом роману је однос према Босни, њеним људима и њеном укупном наслеђу. Иначе, најуспјелији сегменти у којима је садржана критичка перцепција Босне заснивају се у овом роману на најбољим традицијама дијалогичности и полифоније, а као незаобилазан протагониста, у најсложенијим и најсадржајнијим интеракцијама издвојио се управо млади Дефосе. За разлику од других странаца, Дефосе је „имао разумевања и за вредности које ова земља крије, као и за недостатке и заосталости које странац тако брзо види и тако лако осуђује” (II: 367). Познавалац турског језика, предузимљив и харизматичан, способан и одлучан, радознао, комуникативан и неоптерећен предрасудама, Дефосе је врло једноставним манирима добио наклоност и симпатије локалног становништва, као „млади конзул”. Без потешкоћа је разговарао, посматрао, прибављао бројне податке за своје потребе,

а „већ после три недеље саопштио је Давилу своју намеру да напише књигу о Босни” (II: 82).

За лик и личност Дефосеа Андрић је везао најсуштинскија запажања у оквиру своје босанске антропологије и литерарне филозофије, анализирајући цивилизацијски палимпсест Босне у пуном смислу те ријечи, њене друштвене, политичке, религиозне и фолклорне аспекте, то јест психологију и менталитет босанског човјека у свим својим варијацијама и еманацијама. У исто вријеме, лик Дефосеа је изразито интерактиван карактер и то је видљиво у дијалогичности његовог односа према конзулу Давилу који гаји сасвим супротно мишљење и виђење Босне, затим према непоколебљивом фра Јулијану Пашалићу с којим у неколико наврата дискутује о општим приликама у Босни и могућностима да ова земља превазиђе неке трагичне неспоразуме, те и у његовом односу према Колоњи, који је знао „шта значи родити се и живети на ивици између два света, познавати и разумети један и други, а не моћи учинити ништа да се они објасне и међу собом зближе [...] бити свуда код куће и остати заувек странац; укратко: живети разапет, али као жртва и мучитељ у исто време” (II: 328–329). Босна је земља противрјечја и различитости, али зато су та противрјечја и те различитости њена потенцијална предност. То је теза коју заступају просвјетљенији и интелектуално напреднији Андрићеви гласови.

Први дијалог у којем ће Давил и Дефосе размијенити своја супротна мишљења доноси дискусију о путевима која приказује Босну у свјетлу критичке перцепције по једном веома битном цивилизацијском обиљежју. Давил сматра да је Босна беспутна земља и по томе без премца у тадашњој Европи: „Овај народ, мимо све остале народе света, има неку неразумљиву, перверзну мржњу према путевима, који у ствари значе напредак и благостање, и у овој злосрећној земљи путеви се не држе и не трају, као да се сами руше (II: 89).” Дефосе, међутим, продубљује расправу о овом проблему и захвата знатно дубље у истраживање менталитета, јер је у непосредној комуникацији с католичким парохом сазнао да је прави узрок непостојања путева заправо садржан у комплексним и непомирљивим односима између локалних хришћана и муслимана. Дискусија се даље развија на исти начин, Давилова олака уопштавања и стереотипизације Дефосе побија чињеницама и оштроумним закључцима. Расправа о путевима апсолвирана је Дефосеовим убједљивим промишљањем о спољашњим узроцима неких колективних врлина, односно мана. На исти начин, „млади конзул” реплицира Давилу који сматра

да „и овај Травник и на сто миља око њега, све вам је то блатна пустиња настањена бедницима од две врсте; мучитељима и мученима” (II: 147). Дефосеова је спознаја и слика Босне темељно другачија:

Овај крај, иако умртвљен и одвојен од света, није пустиња него напротив разнолик, у сваком погледу занимљив и на свој начин речит; народ је, истина, подељен на вере, пун сујеверја, подвргнут најгорој управи на свету и стога умногоме заостао и несрећан, али у исто време пун духовних богатстава, занимљивих карактерних особина и чудних обичаја; у сваком случају, вреди потрудити се и испитивати узроке несреће и заосталости. [...] Не може се вредност ни важност једне земље мерити по томе како се у њој осећа конзул неке стране државе. [...] Напротив – каже младић – ја мислим да је мало крајева на свету који су мање пусти и једнолични. Треба само закопати педаљ у дубину па да се наиђе на гробове и остатке прошлих времена. Свака њива је овде гробље и то вишеструко; све некропола над некрополом, онако како су се рађали и умирали разни становници у току столећа, епоха за епохом, нараштај за нараштајем. А гробља су доказ живота а не пустоши. [...] – Не само гробља, не само гробља! Данас сам, јашући пут Калибунара, видео на једном месту како се од кише одронила земља испод пута. У дубини од шест лаката отприлике могли су се видети, као геолошке наслаге, све један изнад другог трагови ранијих путева који су том истом долином пролазили. На дну су биле тешке плоче, остаци римске цесте, три лакта изнад њих остаци калдрме средњовековног друма и, најпоследње, шљунак и насип садашњег турског пута којим ми газимо. Тако су ми се у случајном пресеку указале две хиљаде година људске историје и у њима три епохе које су покопале једна другу (II: 147–148).

Млади босански фратар Јулијан Пашалић и млади француски интелигент Шомет Дефосе, у правом интелектуалном агону, уз пуно међусобно уважавање и чак симпатије, дискутују о Босни и Босанцима. Дефосе је узроке за заосталост, притворност и друге негативне карактеристике налазио у лошој турској управи, због чега се развила и најлошија – опирање свакој новини (ANDRIĆ 2011). Ево једне упечатљиве Дефосеове опсервације:

Четири вере живе на овом уском, брдовитом и оскудном комадићу земље. Свака од њих је искључива и строго одвојена од осталих. Сви живе под једним небом и од исте земље, али свака од четири групе

има средиште свога духовног живота далеко, у туђем свету, у Риму, у Москви, у Цариграду, Меки, Јерусалиму или сам бог зна где, само не онде где се рађа и умире. И свака од њих сматра да су њено добро и њена корист условљени штетом и назатком сваке од три остале вере, а да њихов напредак може бити само на њену штету (II: 296–297).

Андрић ову мисао варира и у причи *Писмо из 1920. године*: „Ваше су вољене светиње редовно иза триста река и планина, а предмети ваше одвратности и мржње ту су поред вас, у истој вароши, често са друге стране вашег авлијског зида” (IX: 184). А ево како констатује један прецизан тумач овога проблема: „Босна је код Андрића земља изгнанства унутар чијих граница се људи не сучељавају само са безличним злом једног бесмисленог универзума већ се, што је још горе, сусрећу са злом које сваки човјек сам у себи генерира. То је земља са много вјера, али у којој нема Бога, херметичан, скучен простор, без нових хоризоната на помолу” (COOPER 1984: 411).

Најзад, у посљедњем дијалогу између Дефосеа и фра Јулијана, Француз је као кључни аргумент искористио питање отворености и савременог образовања а, самим тим, превазилажења заосталости, сиромаштва и назадности у друштву:

И заиста, једног дана ће и у ове крајеве морати доћи слобода. Али давно је речено да слободу није довољно стећи, него је много важније постати достојан слободе. Без савременијег васпитања и слободоумнијих схватања, неће вам ништа помоћи што ћете се ослободити османлијске власти. У току столећа ваш се народ умножио толико изједначио са својим tlačитељима да му неће много вредети ако га Турци једног дана напусте а оставе му, поред његових рајинских мана, и своје пороке: леност, нетрпељивост, дух насиља и култ грубе силе. То, у ствари, и не би било ослобођење, јер не бисте били достојни слободе ни умели да је уживате и, исто као Турци, не бисте знали друго до да робујете или да друге поробљавате. Сумње нема да ће и ваша земља једног дана ући у европски склоп, али се може десити да уђе подвојена и наследно оптерећена схватањима, навикама и нагонима којих нигде више нема и који ће јој, као авети, спречавати нормалан развитак и стварати од ње несавремено чудовиште и свачији плен као што је данас турски. А овај народ то не заслужује. Ви видите да ниједан народ, ниједна земља у Европи не заснивају свој напредак на верској основи (II: 368–369).

У роману објављеном прије седам деценија, ова Андрићева формулација звучи данас готово профетски.

У *Знаковима поред њуша* такође имамо трагове ове Андрићеве непрекидне борбе са истраживањем слике о Босни и анализом менталитета у њој која се заснива на рефлексији о изостанку просвијећености на овоме простору:

Зашто балканске земље не могу да уђу у круг просвећеног света, чак ни преко својих најбољих и најдаровитијих представника? Одговор није једноставан. Али чини ми се да је један од разлога одсуство поштовања човека, његовог пуног достојанства и пуне унутарње слободе и то безусловног и доследног поштовања. То је наша велика слабост и у том погледу сви ми често и несвесно грешимо. Ту школу нисмо још прошли ни тај наук потпуно изучили. Тај недостатак ми свуда носимо са собом као неки источни грех нашег порекла и печат мање вредности који се не да сакрити. О томе би требало говорити и на томе радити (XIV: 309).

Није умјесно изоставити ни ове мисли о Босни, које у разговору с Дефосеом обликује већ поменути Колоња: „Да, господине, ви можете да схватите овај наш живот, али за вас је он само непријатан сан. Јер, ви живите овде, али знате да је то пролазно и да ћете се пре или после вратити у своју земљу, у боље прилике и достојнији живот. Ви ћете се пробудити из овог кошмара и ослободити, али ми никад, јер за нас је он једини живот (II: 331).” Такође, Колоња ће у разговору с Дефосеом саопштити једну чињеницу о Босни и њеним културним палимпсестима:

Кад прођете чаршију, задржите се код Јени џамије. Око целог земљишта је висок зид. Унутра, под огромним дрвећем, гробови за које нико више не зна чији су. За ту џамију се зна у народу да је некад, пре доласка Турака, била црква Свете Катарине. И народ верује да и сада у једном углу постоји сакристија коју нико никаквом силом не може да отвори. А кад погледате мало боље камење у том старинском зиду, видећете да оно потиче од римских рушевина и надгробних споменика. И на камену који лежи узидан у тој џамијској огради ви можете лепо прочитати мирна и правилна римска слова неког изломљеног текста »Marco Flavio... optimo...« А дубоко испод тога, у невидљивим темељима леже велики блокови црвеног гранита, остаци једног много старијег култа, негдашњег светишта бога Митре. На једном од тих каменова има нејасан рељеф на коме се разабире како млади бог светлости убија у трку снажног вепра. И ко зна шта се још крије у дубини, испод тих темеља. Ко зна чији су тамо напори сахрањени и какви трагови заувек

избрисани. И то је само на једном малом парчету земље, у овој забаченој варошици. А где су сва остала безбројна велика насеља широм света (II: 332–333).

4. Од имагинарног до искуственог. Макс Левенфелд, кључни јунак приповијетке *Писмо из 1920. године* (1946) и један од најупечатљивијих у цјелокупном Андрићевом стваралаштву, наглашене је другости по својој генетској конституцији, али исто тако и наглашено близак идентитету босанског човјека, његовом менталитету, говору. Његове ријечи су аполонски одмјерене, с трагичном емпатском спознајом о босанској мржњи и аутодеструкцији чији је најснажнији корелатив страх. Левенфелдов господствени интелект, страном поријекло, а босанска припадност по рођењу, производи у њему дијалог перспектива и потпуност аргументације о Босни као земљи мржње. Левенфелд је мајсторски профилисан карактер, готово беспријекоран за улогу коју и какву ће му Андрић додијелити у овој својој причи. Макс Левенфелд је странац по поријеклу, али судбински везан за Босну и њене реалитете. Његов фамилијарни глас и његова објективна критичка свијест послужиће Андрићу да својим читаоцима саопшти најснажнију и најболнију спознају о Босни. Левенфелд је у позицији јунака кога читалац у исто вријеме може посматрати као странца и као суграђанина, јунака који говори и пише искуствено, емотивно и промишљено, па је и његова спознаја, самим тим, карактеристична по томе што у исто вријеме може да се чита као спознаја о своме и спознаја о другоме. Овдје нам је намјера да по оперативности прилично скучени имаголошки појам слике, односно представе проширимо дефинитивно адекватнијим појмом спознаје, нарочито због тога што је специфичност једног типа Андрићевог странца у томе да овај не доноси олаке судове него суди на темељу спознаје, чије промишљање није површно и стереотипно, искривљено и поједностављено, чије искуство није имагинарно него, напротив, драматично стварно и доживљено.

Макс Левенфелд је до тренутка драматично неопозивог одласка из Босне био снажно посвећен и упућен на људе из ове земље, чак је и у рату као аустријски лекар служио увијек у босанским региментама. Његова љубав према овој земљи и овим људима, те његов безусловни алтруизам још више га, дакле, квалификују да проговори о мржњи. Ово није једина приповијетка у којој Андрић пише о босанској мржњи као најмрачнијем аспекту овдашњег менталитета (или у множини: овдашњих

менталитета), али се у њој сасвим сигурно најкомплетније дијагностикује и елаборира проблем мржње и наглашава потреба да се том проблему објективно и критичко-аналитички приступи. Исто тако, ово није једино мјесто с којег Андрић, писац чији је критички приступ више него присутан и чији је аналитички дар једнако научни колико и умјетнички, позива да се о одређеним проблемима, уоченим у овдашњем менталитету, отворено расправља. Не само да није послушан овај озбиљни и компетентни, промишљени позив него се, управо супротно, Андрићева мисао често користила у циљу једностраних и идеолошки бременитих квалификација. „А ствар је баш у томе што би то требало уочити, утврдити, анализирати. И несрећа је баш у томе што то нико неће и не уме да учини” (IX: 182).

Није и не може бити једнако перципирана Левенфелдова епистоларна елаборација о босанској мржњи. Страни читалац ће је доживјети као убједљиву теорију о нечем што представља дио контроверзне егзотике имагинарног Балкана (Todorova 1997), али ће је Андрићев сународник перципирати управо левенфелдовски, као нешто врло стварно, опипљиво, аксиоматско. Од имагологије до истраживања менталитета распон је у овом случају веома широк и комплексан. Левенфелд мржњу у Босни, мржњу између различитих колективитета првенствено, види као нешто што је стално, непромјенљиво и изван сваког друштвеног или историјског контекста, дубоко укоријењено, урођено, каиновско, несвјесно, ендемско, за њега је та мржња општа карактеристика босанског становништва и требало би је „проучавати и побијати као опаку и дубоко укорјењену болест” (IX: 186). Осјећа и зна „да је мало земаља у којима има толико тврде вере, узвишене чврстине карактера, толико нежности и љубавног жара, толико дубине осећања, привржености и непоколебљиве оданости, толико жеђи за правдом”. Али исто тако зна да „испод свега тога крију се у непрозирним дубинама олује мржње, читави урагани сапетих, збијених мржњи које сазревају и чекају свој час” (IX: 183). И ове Левенфелдове мисли заслужују да буду поменуте у овом „каталогу” рефлексива о Босни и њеном менталитету и готово да не траже никакав коментар: „Можда је ваша највећа несрећа баш у томе што и не слутите колико мржње има у вашим љубавима и заносима, традицијама и побожностима [...]” Мржња према другом као мржња према супротном, према опоненту по било којем основу: „Код вас аскети не извлаче љубав из своје аскезе, него мржњу на сладостраснике; трезвењаци мрзе оне који пију, а у пијаницама се јавља убилачка мржња на цео свет. Они који ве-

рују и воле – смртно мрзе оне који не верују или оне који другачије верују и друго воле (IX: 184)."

Ову велику тему Андрић истражује и у роману *Госпођица* а нарочито експлицитно у вези с догађајима након убиства Франца Фердинанда, тачније протестима муслимана и католика који су изражавали лојалност и носили слику цара Фрање Јосифа: „Припадници трију главних вера, они се мрзе међусобно, од рођења па до смрти, безумно и дубоко, преносећи ту мржњу и на загробни свет који замишљају као своју славу и победу а пораз и срамоту комшије иноверца. Рађају се, расту и умиру у тој мржњи, тој стварно физичкој одвратности према суседу друге вере, често им и цео век прође а да им се не пружи прилика да ту мржњу исполе у свој њеној сили и страхоти" (III: 86).

Из романа *Госпођица* у вези с догађајима након убиства Франца Фердинанда, тачније протестима муслимана и католика који су изражавали лојалност и носили слику цара Фрање Јосифа можемо издвојити управо онај дио који свједочи о томе шта се и на који начин може десити када та мржња плане у тренуцима када се „поводом неког крупног догађаја поколеба устаљени ред ствари и разум и закон буду суспендовани за неколико сати или неколико дана”:

Треба да наиђу дани као што су ови па да се право види шта све живи у овој вароши која је просута као шака зрна делом по стрмим падинама околних брда, делом у равници око реке. Треба да се деси овако нешто као што се јуче десило, или можда и неки мање крупан догађај, па да разголити све што се крије у овим људима који иначе работају или дангубе, расипају или сиротују по стрмим и кривудавим махалама које личе на вододерине. Као свака оријенталска варош, Сарајево има своју факир-фукару, што у овом случају значи своју руљу која живи десетинама година повучена, раштркана и привидно припитомљена, али која се у оваквим приликама, по законима неке незнате друштвене хемије, одједном сједини и букне као притајен вулкан, ригајући огањ и блато најнижих страсти и нездравих прохтева. Ту масу lumpenпролетаријата и ситног, гладног грађанства сачињавају људи различити по својим веровањима, навикама и начину одевања, али једнаки по унутарњој урођеној и подмуклој суровости и дивљини и нискости својих нагона. [...] онда се та руља, односно један њен део, наставши најпосле ваљан повод, излива на ову варош, познату иначе због своје углађене љубазности у друштвеном животу и слатке речи у говору. Тада све оне дуго задржаване мржње и притајене жеље за рушењем

и насиљем, које су дотле владале осећањима и мислима, избију на површину и, као пламен који је дуго тражио и најпосле добио хране, загосподаре улицама, и пљују, уједају, ломе, све док их нека сила, јача од њих, не сузбије или док не сагоре и малакшу саме од свога беса. Затим се повлаче, као шакали подвијена репа, у душе, куће и улице, где опет оживе годинама притајене, избијајући само у злим погледима, ружним узречицама и опсценим покретима. Тај сарајевски бес мрзости, који столећима негују разне верске установе, коме погодују климатске и друштвене прилике а подржава га развој историје, избио је и сада и сручио се на улице модерног дела града које су грађене са другим претпоставкама, за другачији ред и начин опхођења (III: 85–86).

5. Имагинација одласка. Левенфелд није једини који у Андрићевом опусу размишља о одласку. У роману *Омер паша Лаџас* имамо прегршт портретисаних ликова чији је удио у овом недовршеном дјелу такође полифонично заснован иако без довољно дијалогичности и дискусије. Тему одласка из Босне која неизоставно садржи имаготипични материјал и подтекст Андрић обрађује и у овом роману у којем такозвани муртад-табор, скуп исламизованих странаца у Латасовој војсци, који се у Босни не осјећају лагодно, у мањој или већој мјери показују жељу да оду. Један од њих, мајор Абдулах ефендија (Мађар Немет Антал), у тренуцима растројства, напрасито је изрекао оно што га је тиштало: „не треба живјети у земљи која је под Турцима; чак ни у таквој која је била под њима, па ма само један дан. Паметан човек не иде у такву земљу, а ако се већ неким злим случајем нађе у њој, онда треба да бежи и да између себе и ње остави размак најмање педесет миља. Треба бежати, па ма погинуо у бекству, па ма умро од глади тамо негде у тој другој земљи. Све, само не ова беда без смисла и достојанства” (XVI: 62). Ову појединачну мисао о бјекству и одласку по сваку цијену Андрић даље развија до својеврсног колективног гласа, гласа муртад-табора: „Ма куда, само негде у свет реда и светлости, разумних поступака и јасне људске речи. А где је то? Где има таква земља? Кад мало размислиш и станеш да се сећаш, ти увиђаш да је нема: не може је бити. Па ипак, она постоји. Ствара је живот међу овим планинама, под овим условима. То је она земља која – није ово” (XVI: 63–64). И Саида ханума, странкиња у Босни, имала је, у једном фуриозном наступу, штошта приговорити овој земљи, ирационално јој приписујући „кривицу” за убиство из страсти које је починио слуга Антоан: „Каква је ово земља која ће нас све појести? [...] Овде и ваздух трује човека и гони га у очајање и лудило” (XVI: 252). Из

Босне сања да оде и млади Фресине, јунак *Травничке хронике*, који у разговору с Давилом каже: „У Паризу не слуте како се овде живи и ради, нико то не може да зна. Само радећи са овим светом и живећи међу њима човек може да увиди до које мере су ови Босанци непоуздани, охоли, сирови и подмукли. Само ми то знамо” (II: 435). И: „Треба бежати одавде, господине генерални конзуле, и то што пре. Јер, овде се губи и понос и разум и уложена снага, а не добија ништа” (II: 436).

Мисао о одласку из Босне је распрострањена, а налазимо је и у причи *Чаша*, у којој фра Петар приповиједа како га је фра Никола Гранић, који је иначе био као нека врста *сираница* међу фратрима, по свему другачији од осталих, одвратио од младалачке намјере да побјегне из Босне при којој се издваја неколико значајних аутоимажа:

Није теби мјесто у свијету и у Њемачкој, него у манастиру и у Босни. Шта ћеш? Ово је земља оскудна и убога, тијесна и мрка, ни валија није у њој лако бити а камоли раја и редовник. У овој се земљи једна чаша види и боде очи као највиша кула у некој другој. [...] Ко ме је до тога да буде рахат и зенђил, није му се требало у њој родити ни зафратрити. Овдје се драм радости душом плаћа. А ти иди сад па питај зашто је тако. Или, још боље, нити иди нити питај, него сједи гдје си и буди што си, јер је лудо ићи и питати другог шта те боли, а много паметније сједити и разговарати сам са својом муком. А ти мислиш да овакве као што смо ми тамо у свијету чекају и неће да отпочну теферич без нас! [...] Није то за нас фратре и Бошњаке. Јесте, овдје те чека крива босанска бразда и фратарска мука и сиротињски бир и тешка служба, а с друге стране, може бити, колај и свака љепота. Али, шта ти вриједи кад то није твоја страна! И да одеш тамо, не би ти ништа користило. Цијелог вијека би остао оно што си. Ко те никад раније није чуо ни видео, само кад те погледа рекао би одмах: Откуд ова фратрина овдје? Гоните рђу тамо у Гучу Гору, одакле је побјегао, и вежите га за ланац са којег се откинуо! И да будеш богат и силен и страشان, први међу првима, да ти нико не смије ријеч казати, ти би му то у очима прочитао. Па опет исто (VI: 153–154).

У супротном смјеру, у Босну, долази сликар Вјекослав Карас, један од најнеобичнијих ликова романа *Омерџаша Лаџас* и цијелог Андрићевог опуса, у чијој перцепцији се спајају противрјечја и перспективе сусрета с Босном: „тај странац, сликар из Хрватске, и сам несрећан човек” (XVI: 104), човјек „који је у трајној завади са стварношћу” (XVI: 107),

„мучен свачим а највише осећањем недостојног и празног живота” (XVI: 109), посебан је по томе што је Босну доживио оком и срцем умјетника-посвећеника, визуелно-емотивно у свим њеним контрастима, али с нарочитим инстинктом за љепоту њене природе и њене архитектуре. По-нијевши из Загреба бојазни и предрасуде, неповољне гласове „о рђавим путевима и незгодним коначиштима, о чудним људима и необичним приликама” (XVI: 109), Карас се, ступивши у Босну, осјетио „као препорођен и ослобођен свега што га је тиштало у Риму и убијало у Загребу” (XVI: 109), осјећа необичан ентузијазам и безбрижни елан, можда баш због тог свог естетског нерва за нарочите супротности, за оно што је на површини и за оно што је у дубини, за насиље и страх, набуситост и непријатност, али и за „древну беду”, љепоту и племенитост обичног човјека и обичне земље. Но, љепота коју је он уочио није било каква, него љепота која „изазива у човеку потиштеност, готово страх”, која је „изазивачка, бесна, и као да не даје радости ни оном ко је носи ни оном ко је гледа” (XVI: 110). С нарочитим осјећањима и емпатијом за љепоту коју види око себе, буде се у њему и стваралачки нагони:

Све би хтео да ухвати, и заувек: те сенке које су веће и дубље него у другом свету, љубичасте сутоне, мрке брегове и љупке пропланке на њима, оморице на сивој стени које и усред најтоплијег летњег дана као да носе мало магле око себе, муслиманска гробља, чиста, бела, и радосно разасута по падинама, као стада – све би хтео, али не може ни на што да се реши, само се у мислима носи са том лепотом коју би требало насликати, а у ствари сам се губи у њој (XVI: 110–111).

Важна спознаја сликара Караса, чија је перцепција Босне најснажније заснована на емоцијама и инстинктима, тиче се још једне негативне одлике, у карактеролошком смислу, овдашњег човјека. Карас се пита: „откуд оволика охолост и оволико стално и бездушно ниподаштавање другог човека и свега око себе код свих оних које су власт или иметак издигли изнад других?” (XVI: 132–133). Најзад, у анегдоти коју је испричао фра Грго Мартић, такође имамо мишљење једног странца: „Причао је како му је неки од страних конзула рекао једном, кад је била реч о могућностима извоза из Босне: – Знате, кад би охолост и дрскост биле артикли који се траже у међународној трговини, Босна би, са својим везирима и својим беговатом могла у томе конкурисати свима другим земљама у Европи (XVI: 135).”

6. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. У *Причи о везировом слону* долачки парох фра Мато Микић, у вези с несвакидашњим догађајима у Босни и Травнику који су имали извјесне друштвено-политичке импликације, као и свако друго несвакидашње збитије у овој земљи и овом граду, у вези с доласком слона, у писму гучегорском гвардијану, дјелимично на латинском и уз дозу апокалиптичне алузије (*Et vidi bestiam...*) и фратарског хумора (онаквог каквим га је видео и обликовао Андрић), начинио је једну трајно актуелну слику Босне, наглашавајући њене најкрупније друштвене и политичке мане, безакоње и неуређеност: „*Et sic Bosna ut antea neuregiена sine lege vagatur et vagabitur forte do sudnega dankа*” (V: 55). У истој причи:

Један омален агица, риђ, окошт, љут и оштар човечић, накострешених кратких бркова, одобрава све и јежи се од срамоте коју морају да подносе у своме и на своме. И псује Травник и ко га је закопао на том месту. Запалити би га, каже, требало да изгори и миш у дувару. Псује свеколику Босну, уздуж и попреко. Асли и није земља као друге што су, каже он црвенећи од гнева, нема тога ко је није газио; само је још слон фалио и, ево, довели су и њега да се и то чудо види (V: 68–69).

Или у узгредној напомени, наведеној у загради, у причи *Бифе Тишаник*, која се односи на босански хумор: „У Босни има више духа и шале него што би то странац помислио посматрајући ту земљу из воза. Али та шала је често груба и тешка; невесела, ако се тако може за шалу казати; тешка за онога на чији је рачун направљена, она показује да ни онемо ко је прави није лако (V: 198).” Ове више него интересантне биљешке, рефлексije „нашег човјека” о томе гдје и како живи, уз прстохват Андрићевог хумора и „горке ведрине” (Поповић 2012), искористићемо као неку врсту „излазне стратегије” и увода у закључне напомене када је у питању овај рад, заснован у првом реду на томе како Босну и људе у њој виде и доживљавају Андрићеви странци. Ту импозантну грађу имали смо намјеру обухватити и презентовати на једном мјесту, уз аналитичко-синтетички напор какав смо били у могућности у овом тренутку уложити. Жељели смо обезбиједити укупност оних литераризованих слика, толико честих у Андрићевом дјелу гдје Босна заиста јесте, како то рече напријед поменути и готово неважни Андрићев лик: „тухаф вилајет” и то у пуној амбивалентности значења овога појма. Наизглед узгредне рјечи постају кључнима: аутсајдерска позиција Андрићевих ликова-страдаца за које је Босна чудна, необична земља и онда када о њој говоре у

стереотипима и онда када о њој свједоче резултатима дугорочнијег посматрања и промишљања. И због једних и због других подједнако, Андрић је мајстор литерарне полифоније и поета доктус антрополошке, али и онтолошке перцепције Босне.

Андрићев приступ Босни није подразумијевао дубљи метафизички однос према друштвеној и другој проблематици на плану његовог опуса као цјелине. Међутим, један његов рани текст, написан 1926. године, као сјећање на једног од најистакнутијих младобосанаца и трагичног хероја генерације, представља у исто вријеме и једну од најупечатљивијих слика Босне у Андрићевом опусу. У овом кратком запису, *У улици Данила Илића*, на нешто више од двије стране, дата је слика једног калдрмисаног сарајевског сокака који у свом имену носи нешто од величине и трагике наше историје, „у овој земљи оскудној свачим“, а понајвише правдом и слободом. И баш у том запису, помало скривеном и закриљеном другим, познатијим Андрићевим текстовима, остала је слика Сарајева и Босне с појединостима и мотивима које ће писац у своме опусу често варирати. У тадашњем слободном Сарајеву Андрић бира пито-рескне визуелне елементе и прожима их звуковним аспектима с пуном симболичком мјером. Глас мујезина и звук звона с оближњих богомоља јасно указују на драгоцјеност тренутка краткотрајне босанске хармоније, али исто тако уводе у један за Андрића необичан, молитвени тон: „Господе, који си над световима и владаш и знаш, погледај, молимо те, и на ову брдовиту земљу Босну, и на нас који смо из њена тла никли и њен хлеб једемо. Дај нам оно за што те дан и ноћ, свака на свој начин, молимо: усади нам мир у срце и слогу у градове. Не дај да нас туђин више злим задужује. Доста нам је крви и ратничке ватре. Мирног хлеба смо жељни“ (X: 147). Овај, рекли бисмо, трајно актуелан исјечак, за сами крај издвојена тек једна цртица из Андрићевог опуса, плијени духовношћу и богатом симболиком која је свједочанство о томе колико је снажно и интимно овај писац свједочио о Босни, њеним противрјечностима, неслогама, оскудицама, али и њеним истинским вриједностима, њеним великим људима, историји и традицијама. Представља незаобилазан аргумент сваком настојању да се Андрићева и андрићевска слика Босне интерпретира као вишеслојна литерарна имагинација, понирање у најдубље предјеле, одакле се генеришу све врлине и све мане ове земље и овог менталитета.

Без уважавања слојевитости и вишегласја Андрићевог опуса, а нарочито онога његовог дијела који стоји у експлицитној вези с Босном и

Босанцима, не може се правилно разумјети критичка и интелектуална димензија, а ни поетичка функција ових слика и њихових значења у тексту, између имагологије и истраживања менталитета. Постоји у одређеним круговима пракса једностране рецепције и једногласне критике Андрићевог тематског интереса за Босну, при чему се не води рачуна да је сваки, био позитивно био негативно потенциран, белетристички структурисан и саопштен литерарни имаж, у потпуности везан за књижевни лик и да се као такав може тумачити искључиво у свјетлу аутономности и пуновриједности као један од присутних гласова. Андрићева полифонија твори лепезу изузетних ликова, чија је улога у романескном, односно приповједном штиву садржана углавном у томе да се читалачкој јавности предочи противрјечна мисао о Босни и поимање Босне као противрјечне земље. Евидентно је да је Андрић као писац с подједнаком снагом и увјерљивошћу литерарних метода могао да једнако сјајно формулише и имагинира свијетле, али и тамне предјеле једног истог портрета Босне и њених људи. То је у својој суштини и својеврсна амплитуда литерарних аутоимажа које је Андрић најчешће формулисао као *слике о друћом* у полифоној лепези својих ликова. Враћамо се на почетну тезу овог рада која подразумијева посебан осврт на чињеницу да су ликови о којима је овдје ријеч заправо *сћраници* у Босни и, у ширем смислу, *дрући*. Они су носиоци овог вишегласја и протагонисти једног незаобилазног тематског поља на којем у читалачком и истраживачком маниру сагледавамо и јукстапонирамо аргументе и крупније опсервације, при чему је то *вјечитио сћрано* у Босни можда најексплицитније присутно у предјелима Андрићеве фикције.

ИЗВОРИ

Sabrana djela Ive Andrića, priredili Petar Džadžić, Muharem Pervić, Vera Stojić i Radovan Vučković, Sarajevo, 1976.

ЛИТЕРАТУРА

КОНСТАНТИНОВИЋ 2006: Зоран Константиновић. *Литерарно дело и национални менталитет. О једном интердисциплинарном истраживању историје српске књижевности*. Београд: Народна књига – Алфа.

ЛЕ ГОФ 2002: Жак Ле Гоф. Менталитети – двосмислена историја. *Крајина*. 2, 9–27.

- ПОПОВИЋ 2012: Ранко Поповић. *Горка ведрина Истиока. Хумор у Андрићевим романима*. Бања Лука: Арт принт.
- ШМУЉА 2013: Саша Шмуља. Критичка перцепција Босне у дјелу Иве Андрића. *Иво Андрић и балканско историјско биће*. Пловдивски универзитет Паисий Хилендарски. Филологически факултет, 148–160.
- ШУКАЛО 2012: Младен Шукало. Страност и менталитет у *Травничкој хроници* Иве Андрића. *Андрић између истока и запада*. АНУРС, Одјељење књижевности и умјетности. Књига 22. Бања Лука, 299–315.

- ANDRIĆ 2011: Ivo Andrić. *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine (doktorska disertacija)*. Banja Luka.
- BRAJOVIĆ 2012: Tihomir Brajović. *Komparativni identiteti. Srpska književnost između evropskog i južnoslovenskog konteksta*. Beograd: Službeni glasnik.
- KONSTANTINović 1986: Zoran Konstantinović. Od imagologije do istraživanja mentaliteta. *Umjetnost riječi*. XXX, 2, 137–142.
- COOPER 1984: Henry R. Cooper. Slika Bosne u književnom djelu Ive Andrića. *Izraz*. LV, XXIX, broj 6, 395–412.
- LEERSSEN 2007: Joep Leerssen. Imagology: History and method. *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters*. Amsterdam – New York, 17–32.
- PAGEAUX 2009: Daniel-Henri Pageaux. Od kulturnog imaginarija do imaginarnog. *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Priredio Davor Dukić et al. Zagreb: Srednja Europa, 125–150.
- TODOROVA 1997: Maria Todorova. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- ŠAMIĆ 1962: Midhat Šamić. *Istorijski izvori Travničke hronike Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- ŠAMIĆ 1966: Midhat Šamić. *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Saša D. Šmulja

TUHAF VILAYET. THE PERCEPTION OF BOSNIA AND CULTURAL
INTERACTION IN IVO ANDRIĆ'S LITERARY OEUVRE

The paper gives an analysis of the critical aspects of Ivo Andrić's literary oeuvre, with a particular emphasis on the image of Bosnia. This paper also offers an interpretation of the Andrić's major characters' critical perception of Bosnia with a particular reference to the fact that these characters are *foreigners* in Bosnia, or, in a broader sense, *the others*. In his literary work, Andrić often writes about Bosnia, its people, history and mentality; his observations are serious, analytical, profound, fundamental and frequently unpleasant. But it is also very common for his narrative procedure that such observations are made in the form of criticism or advice given to Bosnian people by foreign characters. We therefore decided to scrutinize such images, perceptions and opinions, to make a typology and analyze those cognitions and self-cognitions with the main aim to attain some deeper understanding of Andrić's oeuvre and criticism.

Keywords: Ivo Andrić, Bosnia, perception, foreigner, *other*, image, stereotype, imagology, mentality, identity, alterity.

НЕДОУМИЦЕ У ПИСАЊУ ИЈЕКАВСКИХ РЕФЛЕКСА ЈАТА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Већ одавно је потврђено да је глас *ja̩̯* уопште најсложеније питање које се кроз историју појавило у језику. У овом раду анализирају се неки континуанти *ja̩̯a* у ијекавској књижевној варијанти српског језика који стварају потешкоће у писању не само ученицима него и онима који се активно баве проучавањем српског језика, а број таквих континуаната изузетно је велик. Циљ рада је да се укаже на недоследности у нормирању, непотребне дублете, те поједина правописна рјешења која не наилазе на пријем у свакодневној употреби. На крају, дају се неке препоруке за евентуалне измјене у постојећој нормативној литератури.

Кључне ријечи: ијекавски рефлекси *ja̩̯a*, екавски рефлекси *ja̩̯a*, икавски рефлекси *ja̩̯a*, ијекавски изговор и писање.

1 Уводне напомене. Проф. Белић у својој историји језика устврдио је да је питање гласа *ja̩̯* најсложеније у историји нашег језика (1999: 80). Да је у праву, показало се то у свим лингвистичким огледима гдје је тема био глас *ja̩̯*, како у оним дијахроним тако и синхроним.

На основу дугогодишњег сагледавања проблема гласа *ja̩̯* у ијекавској књижевној варијанти, на овом мјесту жели се указати на увијек горући проблем у стандардном српском језику – писање ијекавицама. Намјера је била да се на основу једног броја примјера из литературе која је данас актуелна на просторима гдје се употребљава ијекавска варијанта српског књижевног језика скрене пажња на неке ијекавске рефлексе *ja̩̯a* који су се у пракси показали као правописне недоумице, а у првом реду то су различите врсте дублетних рјешења. На крају, дају се и неки приједлози за евентуална поједностављења у српској нормативној литератури. Наравно, ова тема овдје се ни изблиза не може исцрпити из простог разлога што је број ијекавских облика у српском језику преко пет хиљада, а број недоумица у писању и те како велик, те ће оно што слиједи бити презентација само неке врсте узорка на основу којег ће се дјели-

* kozomara.dragomir@yahoo.com

¹ Рад са сличним садржајем изложен је на Међународној научној конференцији „Паисиеви четения“, одржаној у Пловдиву 29–31. октобра 2015. године.

мично стећи увид у конфузно стање у ијекавској књижевној норми и апел нормативистима на њено додатно сређивање.

2. Опсежнијих правописних приручника који се искључиво баве ијекавским рефlekсима *јаша* – у српској ортографији није било много. Помена вриједна су три таква дјела: *Правойисна љравила ијекавских љласовних облика* (Вуковић 1955), *Речник (и)јекавизама српској језика* (Остојић, Вуличић 2000) и *Како се љише* (Телебак 2010), гдје аутори на врло исцрпан и систематичан начин доносе своја запажања и коментаре о ијекавизмима и на крају све то поткрепљују обимним рјечником.

Из поменута три рада и недавно објављеног, ијекавизираниог *Правойиса српској језика* Матице српске (Правопис 2014), *Правойисној речника српској језика* (Шипка 2010), те, некад заједничког, *Правойиса српскохрватскога књижевној језика* (Правопис 1960) издвојен је мањи број јатизама који су карактеристични по том што онима који пишу на српском језику представљају различите врсте недоумица. Приликом одабира појединих ијекавских облика у већини случајева није навођен извор из простог разлога што су подударности у свим приручницима веома велике, а крајњи циљ рада јесте да се укаже на опште стање, а не на ситније појединости и понека различита рјешења. Осим тога, сви наведени примјери у литератури су сложени по азбучном реду, те их је читаоцу увијек лако пронаћи.

3. Грађа. Издвојени примјери којима желимо да предочимо опште стање какво налазимо приликом писања ијекавских облика подијељени су у двије групе.

3.1. У прву групу сврстане су неке недоумице и омашке које се јављају у писању код ученика, па чак и оних најбољих.

Осим грешака као што су: *замјениљи, обавјестиљи, оцјениљи, љриљовјетиља, увјек* и сл., које се дешавају због неразликовања квантитета вокала, код оних који имају нешто истанчанији слух и ослањају се на правило да се према екавском дугом *љ* пише *ије* – могу се наћи омашке типа: *видијељи, вијерник, недијељни, сијенка* и др.

Недоумице и грешке јављају се и тамо гдје се у ијекавској варијанти јављају фонетски екавизми као што су: *брељови, вредновати, сљрелица, црељови* и сл., па се могу срести нестандартни ликови: *брјељови, врједновати, сљрјељица, црјељови* итд.

Присутне су и грешке типа *видјео, хљјео* и сл., које у књижевној варијанти гласе *видио, хљио* и др.

Понекад се могу срести и дисимилационим путем формирани ека-визми: *недеља, недељно, њонедељак, њоследњи, следећи* и сл.

3.2. С друге стране, и они који се активно баве изучавањем српског језика често ће се наћи у недоумици да ли је правилан један или други облик или су исправни и један и други или, на крају, није правилан ни један ни други. Тако, на примјер, уз парове који имају разликовну функцију типа: *бијељећи, зелењећи, њлавјећи, њоскујећи, црвењећи* итд., са значењем ‘постајати такав’, те: *бијељити, зеленићи, њлавити, њоскуити, црвенићи* и сл., са значењем ‘чинити нешто таквим’, недоумице представљају они облици који немају диференцијално обиљежје. Три су скупине таквих рефlekса:

а) они који се употребљавају само са *је* и има их највише: *бјеснећи, бљидјећи, водњећи, врвјећи, њладњећи, њлувјећи, њлујећи, њрмјећи, њугјећи, заблудјећи, зарудјећи, засврбјећи, засмрдјећи, застѣдјећи, застѣдјећи, зашрудњећи, зацвиљећи, зацјељећи, кијећи, коњећи, мљећи, ожедњећи, окоњећи, охладњећи, њламјећи, сврбјећи, смрдјећи, сирјећи се, сѣдјећи, шрејећи, усмрдјећи се, штедјећи* итд.;

б) они који имају само *и*: *ѣрбавити, дрвенићи, задоцнити, измршавити, њслабити, њсѣтити, лабавити, њлесавити, њмршавити, слабити* и др.;

в) напоредни облици: *вријежити/вријеђећи, завријежити/завријеђећи, заслабити/заслабјећи, њзаждити/њзаждјећи, мрзити/мрзјећи, њијемићи/њијемијећи* (али само *њнијемијећи* – ТЕЛЕБАК 2010: 117), *сједити/сјеђећи, шрутити/шрутећи, хлајити/хлајећи, цјелити/цјељећи* и сл.

Даље. Основно правило у ијекавском изговору и писању да се према екавском дугом *е* пише и изговара *ије*, а према екавском кратком *е* да се пише рефlekс *је* (нпр. *дијете – дјеца*), ремете случајеви гдје је дошло до секундарног дужења вокала, у којима се према екавском дугом *е* не пише *ије* него рефlekс *је*, нпр.: *видјевши, вјерник, њамјешиће, њомјерање, сјенка* и сл. У ијекавској изговорној варијанти у нормираним ликовима као што су: *безбједности, вјесник, краснорјече, њасљеђе, корјечак* и др. у изговору се углавном чује дуго *е*, а као књижевни ликови остављени су они са *је* иако у тим формама није долазило до секундарног дужења вокала, те је и то једна од недоумица у писању и веома честа правописна грешка, на шта је и поодавно скренута пажња (ШИПКА 1975: 184).

Стандардни екавски облици у ијекавској књижевној варијанти који се јављају кад се кратко *је* нађе иза сугласничке скупине која се заврша-

ва сонантом *р* (*бреџови*, *црејџови*²... и сл.) нису прописани у твореницама у којима *рје* стоји на почетку другог дијела (*разрјеђиваџи*, *џроџиврјечиџи* и др.), али су дозвољени дублети *разређивање/разрјеђивање*, *разрешавање/разрјешавање*.

Правописно правило да се фонетски икавски књижевни облици ја-вљају кад се у положају иза кратког *је* нађе вокал *о* < *л* или сугласници *ј* и *љ* (нпр.: *видио*, *волио*, *смијаџи се*, *биљеџи* и др.), оптерећено је како изузецима (*недјеља*, *џонедјељак*, *кудјеља* и др.), тако и дублетима. Нпр., у ПРАВОПИСУ 2014 на стр. 27 налазимо: „Признају се двојства у ијек. облицима радног глаг. придјева: *сио* и *сјео*, *дио* и *дјео*, *срио* и *срео*, а тако и од сложених глагола – *задио* и *задјео*, *засио* и *засјео*, *џресрио* и *џресрео* итд.”

Оптерећења и недоумице који је од понуђених облика бољи представља низ дублета као што су: *блиједоџлав/бљедоџлав*, *блиједоџрвен/бље-доџрвен*, *блијесак/бљесак*, *блијеџиџи/бљеџиџи*, *вијекови/вјекови*, *водоџијелница/водоџелница*, *кријеџиџи/креџиџи*, *кукурикаџи/ку-куријекаџи*, *мјезимаџ/мезимаџ*, *одблијесак/одбљесак*, *џослијеџодне/џо-сљеџодне*, *џослијеџиџи/џосљеџиџи*, *џросијед/џросјед*, *ријеџа/рјеџа*, *умијење/умјење*, *услијед/услјед*, *џвијеџиџак/џвјеџиџак*;

џредлоџ/џриједлоџ, *џревара/џријевара*, *џреџи/џријеџи*, *џреџор/џрије-џор*, *џрестџо/џријестџо*, *самоџреџор/самоџријеџор*;

џио/џијел; *џредио/џредјел* итд.

Нормирани облици *бесџријеџоран*, *бесџијење*, *вриједносни*, *дјељеник*, *зайџовједни*, *џриџовједни*, *џијелосџи*, *у џијелосџи*... (али *вјеџоисџовиједни* – ТЕЛЕБАК 2010: 36) у највећем броју случајева не подударају се са изговорном варијантом говорника источнохерцеговачког дијалекта, те су и код најпозванијих честе грешке типа: *бесџреџоран*, *бесџијење*, *вриједносни*, *дјељеник*, *зайџовиједни*, *џриџовиједни*, *џијелосџи*, *у џијелосџи* и сл.

За кориснике правописне литературе недоумице често праве и раличите препоруке појединих аутора. Тако, на примјер, ПРАВОПИС 2014 као двојства наводи: *дводијелни/дводјелни*, *дијелови/дјелови*, *Нијемаџ/Њемаџ*, *осмјехнуџи се/осмијехнуџи се*, *џодсмјехнуџи се/џодсмијехнуџи се*, *сјео/сио*, *сњежан/снијежан* и др., а у ТЕЛЕБАК 2010 само је: *Нијемаџ*, *осмјехнуџи се*, *џодсмјехнуџи се*, *сјео*, *сњежан*. Или: ПРАВОПИС 2014 биљежи *редослијед/редослјед*, Телебак 2010 само *редослијед*, а Остојиџи, Вуџичиџи 2000 *редослјед* и *редослед*. И тако даље и тако даље.

² Код Остојиџи и Вуџичиџи уједначено је писање у правцу *е* у свим случајевима гдје се испред кратког *је* нашао глас *р* (*речник*, *решење*...).

4. УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА. Овакве спорне јатизме могуће је наводити унедоглед. Из овдје наведеног малог броја примјера, који указују на какве проблеме приликом писања неког текста наилазе ијекавски говорници српског језика и на основу прилика какве владају у пракси, то јест у конкретној примјени правила о ијекавским облицима – може се дати општи закључак да је занемарив број оних који се могу сматрати писменим ако је критеријум за оцјену познавање ијекавских рефlekса *јаша*. Та спознаја упућује на још један закључак, а то је да постојећу норму треба додатно кориговати.

Према нашем мишљењу, првенствено треба смањити број дублета према општем стању у свакодневном говору (нпр. *мезимац*, не *мјезимац*; *услед*, не *услијед*; *мрзџи*, не *мрзјети*; *хлайџи*, не *хлайјети* и сл.

Друго, тамо гдје је то могуће потребно је прописати само оне облике који се уклапају у нека основна правила. Нпр. прихватити као стандардне само ликове *бдјење* и *хџјење*, а не (што се може наћи у неким приручницима) проглашавати правилним и ликове *бдијење* и *хџијење*. Исто тако, норму не треба оптерећивати проглашавањем дублетних форми типа *разрјеђивање/ разређивање, разрјешење/ разрешење*.

На крају, а то је по нашем мишљењу најбитније, у свим будућим ортографским радовима који се тичу ијекавске норме српског језика посебно мјесто треба да заузима реалност у говорним приликама које владају у Републици Српској, а првенствено у њеном западном дијелу. Наиме, то је простор на којем данас живи највећи број српског ијекавског становништва, а уједно и простор чије је говорно стање, нажалост, недовољно узимано у обзир у досадашњој нормативистици. Засигурно ће се на тај начин у доброј мјери смањити број недоумица и грешака које се јављају приликом писања ијекавских рефlekса *јаша*.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1999: Александар Белић. *Историја српског језика* (Фонетика, Речи са деклинацијом, Речи са конјугацијом). Изабрана дела Александра Белића. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Остојић, Вуличић 2000: Бранислав Остојић, Драгомир Вујичић. *Речник (и)јекавица српског језика*. Подгорица: ЦИД.
- Правопис 1960: *Правопис српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

- ПРАВОПИС 2014: *Правойис српскоја језика* (Митар Пешикан – Јован Јерковић – Мато Пижурица). Редакција измијењеног и допуњеног издања: Мато Пижурица – Милорад Дешић – Бранислав Остојић – Живојин Станојчић. Нови Сад: Матица српска.
- ТЕЛЕБАК 2010: Милорад Телебак. *Како се пише – правила писања ијекавских облика ријечи*. Лакташи: Графомарк.
- ШИПКА 1975: Милан Шипка. *Језички савјетник*. Сарајево: Свјетлост.
- ШИПКА 2010: Милан Шипка. *Правойисни речник српској језика са правописно-грамађичким саветником*. Нови Сад: Прометеј.

Dragomir Kozomara

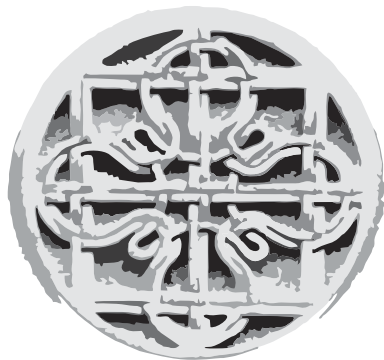
DILEMMAS IN WRITING OF IJEKAVIAN REFLEXES OF YAT IN THE SERBIAN LANGUAGE

This paper analyses the continuants of the *Yat* in the Ijekavian standard dialect of the Serbian language which present difficulties in writing not only to laypersons but also to those who have actively been engaged in the study of the Serbian language. The aim of the paper is to point out the inconsistencies in the process of standardisation, the unnecessary doublets, as well as some solutions which are not adopted in everyday or periodical usage. At the end, there are some recommendations for possible changes in the present literature given.

Keywords: Ijekavian reflexes of the *Yat*, Ekavian reflexes of the *Yat*, Ikavian reflexes of the *Yat*, Ijekavian pronunciation and spelling.

ЧАС СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКОГ ПРИСТУПА НАСТАВНИМ САДРЖАЈИМА ИЗ ПРАВОПИСА У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ

Изграђивање свести о важности поштовања правописне норме представља један од битних чинилаца у неговању језичке културе код ученика. Циљ рада је да се за додатну наставу у четвртом разреду средње школе осмисли методичка концепција за примену лингвостилистичког приступа наставним садржајима из правописа. Лингвостилистички приступ се може применити у настави књижевности приликом интерпретације књижевних дела која се одликују особеном (стилогеном) пишчевом употребом правописних правила. Посебно је важно да ученик успостави дистинкцију између (1) погрешне употребе правописног правила у неуметничком тексту и (2) одступања од правописне норме у уметничком тексту. У основне кораке лингвостилистичког приступа спадају: (1) запажање стилематичких поступака заснованих на одступању од правописа; (2) откривање њихове стилске функције у конкретном контексту; (3) испитивање естетске оправданости пишчевог поступка са становишта удела који одређени поступак има у укупном смислу књижевног дела. На овај начин код ученика се развијају читалачке компетенције, јачају трансферна знања, усавршавају аналитичке и интерпретативне вештине, негује истраживачки дух.

Кључне речи: лингвостилистички приступ, наставни садржаји из правописа, српски језик, уметнички текст, корелација, редовна настава, додатна настава.

1 Уводна разматрања. Унапређивање правописног знања ученика основних и средњих школа јесте један од кључних задатака наставе матерњег језика, посебно последњих година, када „омладински часописи и електронски медији покваре оно што образовни систем уради” (Брборић 2011: 131). У истраживањима актуелног стања правописа у наставној пракси показани су чиниоци који доводе до слабих постигнућа ученика и предочени функционални начини да се писменост побољша (Брборић 2004: 226–261). У новијој методичкој литератури дати су различити предлози како да се у наставној пракси ученици мотивишу за

* milanik75@gmail.com

учење правописних правила, а посебно за њихово примењивање. Наставницима се предлаже употреба дидактичких игара (Ђорђевић 2013) и квиза (Чорболоковић 2013). Посебна пажња посвећује се методичким поступцима којима би се правописна знања проширивала на додатној настави (Ђорђевић 2012).

Као што је познато, „правопис је пропис за писање речи”, а „пропис треба поштовати” како бисмо писали „уједначено, исправно и прихватљиво” (Брборић 2015: 187). „Истрајавање у поштовању норме” представља један од битних чинилаца у „стратегији неговања језичке културе” (Пижурица 2010: 298).

Док у неуметничким текстовима одступање од правописних правила представља грешку (коју треба исправити), у уметничким текстовима одступање од норме може бити уметнички поступак. Приликом наставне интерпретације књижевних дела која се одликују особеном (стилогеном) пишчевом употребом правописних правила може се применити лингвостилистички приступ. На пример, песник Рајко Петров Ного познат је по одступањима од правописне норме која се односи на употребу великог слова.¹ Издвајају се две групе стилема.

Једну групу чине стилеми настали писањем личних имена, назива места и имена празника малим словом:

- (1) Стих је што и платно *боланом дојчину*
Сестрица *јелица* Њене златне руке
Да се наше задње речи не размину (Ного, *Да се наше речи не размину*, 125).
- (2) И од *косова* па до *косова* кука
Шеницу још бјелицу и воду са *звечана* (Ного, *Пред стјрашним судом*, 133).
- (3) О *илиндану* јахах коње
С бабељом до краја лета (Ного, *О илиндану јахах коње*, 105).
Другу групу чине стилеми настали писањем апелативних јединица и релационих речи великим словом:
- (4) Од чега нас лечи
У дувару црв
Доме *Бивши* доме (Ного, *Доме бивши доме*, 122)
- (5) Прирасти за колевку у уши наспи уља
Пуст ветар заборава избрисаће нам име

¹ О стилемима који настају одступањем од правописних правила у поезији Рајка Петрова Ного, в. Ковачевић 2012: 61–86.

Труне крстача века *Док* пахуљице лете (Ного, *Док пахуљице лете*, 109).

- (6) И сви у роду када веје
Из пећина изашли јуче

Киснемо још *На* првој киши (Ного, *На првој киши*, 129).

Према наставном програму за четврти разред гимназије предвиђен је „избор из савремене српске књижевности” (НАСТАВНИ ПРОГРАМ 2014; Правилник 2011).² Лингвостилистички приступ можемо применити на часу на коме се обрађује поезија Рајка Петрова Ного: (а) или као полазиште у тумачњу појединих песама; (б) или у оквиру једне од завршних фаза интерпретације када се разматрају језичко-стилске одлике. Ученике треба усмерити на уочавање и тумачење семантичких промена насталих услед одступања од правописне норме: (а) ако се властита именица напише малим словом, она добија одлике заједничке именице – престаје да буде семантички празна номинациона јединица и добија одређено значење; (б) с друге стране, ако се апелативна реч напише великом словом, њено значење се конкретизује, сужава, постаје асоцијативно богастије; (в) ако се релациона реч напише великом словом, истиче се (поентира) синтаксички конституент који почиње том речју. На овај начин успоставља се корелација наставе књижевности са наставом правописа, граматике и лексикологије.

У овом раду разматрају се могућности примене лингвостилистичког приступа наставним садржајима из правописа на додатној настави у четвртој разреду средње школе.³ Наставни програм за завршни разред средње школе у оквиру правописних садржаја предвиђа интерпункцију (НАСТАВНИ ПРОГРАМ 2014; Правилник 2011).

Правила интерпункције уче се у основној школи, док се у средњој школи ова знања утврђују, проширују и систематизују. Сваки сусрет са познатим градивом треба да буде другачији: познате појмове треба осве-

² У наставном програму за четврти разред гимназије у Републици Српској експлицитно се у оквиру „избора из савремене српске књижевности” наводи писац Рајко Петров Ного.

³ У овом раду узимају се у обзир наставни садржаји, циљеви, задаци и исходи наставе српског језика за гимназију општег типа, према наставном програму у Републици Српској (НАСТАВНИ ПРОГРАМ 2014) и у Републици Србији (Правилник 2011). Рад је прилагођен наставном контексту у Републици Српској, па су у складу с тим изабрани писци на чијим се текстовима показују могућности примене лингвостилистичког приступа (Рако Петров Ного, Јован Спремо).

тљавати са другог аспекта или сагледавати у новом контексту. У том смислу, на додатној настави можемо применити лингвостилистички приступ садржајима из правописа. То је најпогодније спроводити у завршном разреду, када се очекује да су ученици: (а) усвојили правописна правила; (б) изградили свест о значају поштовања правописне норме; (в) овладали техником истаживачког читања уметничког текста. Циљ овог рада јесте да се за додатну наставу у четвртом разреду средње школе осмисли методичка концепција за примену лингвостилистичког приступа наставним садржајима из правописа.

2. Лингвостилистички приступ наставним садржајима из правописа. Лингвостилистичка анализа подразумева да се доследно раздвајају *стил-лематички* и *стилоћени* аспект стилема, тј. форма и ефекат стилистички структуриране језичке јединице (Ковачевић 2000: 319–325). Идентификовање стилистички структураних језичких јединица (стилема) и укључивање контекста у тумачење њихове стилске функције – омогућава да се сагледају смисаоне нијансе које су остварене у одређеном уметничком тексту.

Лингвостилистички приступ интерпункцији може се реализовати на драмском тексту, што је показала Душка Кликовац разматрајући стилистичку вредност интерпункцијског знака три тачке на примерима из драме *Сумњиво лице* Бранислава Нушића.⁴ Тротачка омогућава писцу да у писаном тексту формално обележи одређене суптилне детаље у интеракцији ликова, као и да нијансира испољавање њихових психичких стања. Ови подаци посебно су значајни за редитеља приликом постављања драме на сцену. Драмски текст и позоришна представа јесу аутономна уметничка остварења, при чему се позоришна представа остварује као облик редитељског тумачења драмског текста (Jelušić 2007: 194). Познавање стилистичких вредности текста може допринети да се осветле интерпретативне могућности које текст сугерише.

Нушићева драма *Сумњиво лице*, која је предвиђена за обраду у основној школи, може се у средњој школи применити као лингвометодички текст за осветљавање стилистичке функције интерпункцијских знакова. У оквиру редовне наставе наставник ће усмерити ученике да се

⁴ Душка Кликовац је 2013. године на Филолошком факултету у Београду у оквиру *Републичког зимског семинара за наставнике и професоре српског језика и књижевности* одржала предавање на тему „О интерпункцијском знаку три тачке (тротачки)”. О комуникативним и стилистичким вредностима тротачке, в. Кликовац 2012.

врате овом тексту (који им је већ познат) и да запазе и објасне шта читаоцу сугерише пишчева употреба знакова интерпункције, посебно тро-тачке.

За додатну наставу предлагемо један од текстова савремене српске драмске књижевности. Реч је о драми *Ноћ ђуној мјесеца*, која се издваја у опусу драмских текстова насталих у Републици Српској током последњих двадесетак година, а коју је писац Јован Спремо жанровски одредио као „поетску трагедију”.⁵

У поређењу са осталим остварењима најновије драмске књижевности на српском језику, ово дело особено је по теми и језичко-стилским карактеристикама. За разлику од драмских писаца Србије и Републике Српске који се баве проблемима савремене друштвене стварности и њиховим специфичностима у нашој средини, Јован Спремо окреће се прошлости и универзалној теми о забрањеној љубави. Драма говори о љубави младића и девојке чије су породице раздвојене крвном осветом, а догађаји се одигравају у идиличном пасторалном амбијенту средњовековне босанске државе. Протагонисти не успевају да побегну од сурових правила обичајног закона, а крвна освета се неће прекинути упркос истрајном и храбром трагању главних јунака за слободом одлучивања. Јован Спремо „у транскрипцији средњовјековног архетипа *крв за крв* – указује да бисмо, коначно, и ми морали изаћи из средњег вијека, и умјесто што се светимо, почети да праштамо” (Симовић 2011: 11).

Драма *Ноћ ђуној мјесеца* може се обрадити на додатној настави, са циљем да се код ученика развијају читалачке компетенције, усавршавају аналитичке и интерпретативне вештине, негује истраживачки дух, као и да се прошире и продубе знања о савременој српској књижевности. Наставник би пажњу ученика усмерио на исказе у којима интерпункцијски знаци имају стилистичку функцију.

Ово дело је погодно за интерпретацију на додатној настави у четвртом разреду средње школе јер омогућава остваривање различитих васпитних циљева: (а) изграђивање поштовања према националној култури, традицији и историји; (б) прихватање различитости, развијање духа толеранције, уважавање других култура; (в) усвајање хуманистичких ставова, уверења и система вредности; (г) развијање самосвести, саосе-

⁵ Драма *Ноћ ђуној мјесеца* Јована Спрема сврстана је у антологију метафоричког назива *Драма Републике Српске* (2011), коју је приредио Раде Симовић. О стилистичким одликама текста *Ноћ ђуној мјесеца* Јована Спрема, в. Николић 2015.

ћања са ближњима и одговорности према другима; (д) оспособљавање ученика за поуздано морално просуђивање, осуду насилништва и нечовештва; (ђ) оспособљавање за живот у мултикултуралном друштву.

Активности ученика треба помоћу истраживачких задатака усмерити на запажање и разматрање стилематичке употребе знакова интерпункције. У том смислу, драмски текст *Ноћ ђуној мјесеца* примењује се у оквиру текстовне методе на два начина: (а) као лингвометодички текст за проширивање знања о правописним правилима; (б) као естетски текст, тј. као предмет доживљавања, тумачења и вредновања. Из методичке литературе познато је да се повезивање наставе језика и наставе књижевности може остварити применом лингвостилистичког приступа у наставној интерпретацији књижевног текста (Илић 1998: 524–533). Обраду уметничког текста треба реализовати према „принципу методолошке усклађености” наставних поступака са „естетичким појавама” у конкретном књижевном остварењу (Николић 1988: 119).

3. Методичка концепција лингвостилистичког приступа наставним садржајима из правописа. У савременој настави језика посебна пажња посвећује се проблемском и истраживачком бављењу књижевноуметничким текстом, чиме се омогућава продубљивање и повезивање језичких и књижевних знања. Методичка концепција која се заступа у овом раду инсистира на корелацији наставе правописа са садржајима предвиђеним за наставу језика и књижевности. Предлаже се *кооперативној структурираној ситуацији учења*, која обухвата следеће етапе: (а) наставник на почетку процеса учења поставља проблем и даје истраживачке задатке; (б) ученици путем *сарадничког учења* у оквиру групе приступају решавању проблема уз помоћ одговарајућих инструкција; (в) претпоследња фаза посвећена је разматрању резултата групног рада; (г) док у претходним етапама доминира аналитички процес, у завршној етапи спроводи се синтетичко уопштавање.⁶

Припремна активност на коју ученике треба упутити пре почетка рада јесте да обнове правила о интерпункцији.⁷ У постављању проблема којим покреће процес учења наставник може поћи од коментара са по-

⁶ О теоријској основи *сарадничког учења* говори се у педагошкој литератури (Максимовић 2012, Шевкушић 2006). У стручној литератури намењеној наставницима дају се препоруке за примену *сарадничког учења* у наставној пракси (Методике активно оријентисане наставе 2011: 5–12).

⁷ За ученике је намењено школско издање правописа Милорада Дешића (2015) које прати кориговану правописну норму из 2010 године.

четка поглавља о интерпункцији у *Правилу српског језика*: (а) „Да би се говор верно пренео у писани текст, речи се одвајају белинама, а интонација реченице, смисаоно рашчлањавање, паузе међу деловима исказа и др. означавају се правописним знацима, интерпункцијом” (2011: 98, т. 142); (б) „Писци у примени интерпункције неретко намерно одступају од прописане норме, желећи да тиме постигну додатне уметничке ефекте” (2011: 98, т. 142).

Проучаваоци савремене драме указују да драмски писци „крајње самосвесно и функционално” користе језичка средства, тако да у најновијој српској драми језик „превазилази раван уобичајеног средства карактеризације” (JEZERKIĆ – JOVANOVIĆ 2006: 8). Ова оцена може се проверити на драми *Ноћ џуној мјесеца* Јована Спрема, у којој се интерпункција јавља као стилистичка доминанта. Поставља се питање: На који начин знаци интерпункције постају стилска средства у овом драмском тексту?

Инструкције за групни рад ученика наставник може дати на тзв. *текст-водичу*, посебно осмишљеном за сваку групу.⁸ Неопходно је да текст-водич буде дидактичко-методички обликован тако да га ученици могу користити без помоћи наставника. Важно је да се у захтевима за ученике не одступа од наставног програма, али и да се ученичке активности усмеравају ка вишем квалитативном нивоу и стваралачкој примени знања.

У текст-водичима који се предлажу у овом раду ученицима се пружају одређене информације и постављају питања којима се усмерава процес учења (на одређена питања даје се одговор, а нека питања остају отворена). Дакле, циљ је да се ученицима омогући да самостално (а) стичу знања и (б) развијају стратегију учења. У том смислу, текст-водич остварује две функције – (а) преношење знања и (б) конструкција знања.

Наводимо два текст-водича којима се ученици усмеравају у истраживању употребе интерпункцијских знакова у стилистичкој функцији: (а) један је намењен истраживању *интонационог издвајања* синтаксичких конституената, што у драми *Ноћ џуној мјесеца* Јована Спрема подразумева стилистичку употребу црте, запете, тачке са запетом и двотачке; (б) други текст-водич намењен је истраживању стилистичке вредности интерпункцијског знака три тачке у тзв. *апосиопезичким исказима*.⁹ Ова

⁸ Текст-водич се препоручује у активној настави као инструкцијска метода (METODE AKTIVNO ORJENTISANE NASTAVE 2011: 33–34).

⁹ О интонационом издвајању, в. КОВАЧЕВИЋ 2000: 342–353. О апосиопезичким конструкцијама, в. КОВАЧЕВИЋ 2013: 334–336.

стилска средства омогућавају да се драмски дијалог приближи природном дијалогу.

4. ТЕКСТ-ВОДИЧ ЗА ИСПИТИВАЊЕ ИНТОНАЦИОНОГ ИЗДВАЈАЊА СИНТАКСИЧКИХ КОНСТИТУЕНАТА. У драми *Ноћ ђуној мјесеца* писац нијансира интонацију реченице језичко-стилским поступком *интонационој издвајања* тако што у исказ уноси *експресивну паузу* којом истиче одређене конституенте реченице или синтагме. На овај начин остварује се *осамостаљивање* синтаксичких конституената.

Као формална обележја по којима се препознају интонационо издвојени конституенти, Јован Спремо употребљава црту, запету, тачку са запетом и двотачку. Најчешће се јавља црта, при чему су осамостаљени различити конституенти реченице или синтагме:

- (1) Ткају бијело сукно – самоће (СПРЕМО, *Ноћ ђуној мјесеца*, 52).
- (2) У најтишим златима предвечерја, највеће злато била је нада – да ћеш ми се опет вратити (СПРЕМО, *Ноћ ђуној мјесеца*, 139).
- (3) Реци овој ноћи – чија си (СПРЕМО, *Ноћ ђуној мјесеца*, 75).
- (4) Видјела – ко тебе сад што гледам! (СПРЕМО, *Ноћ ђуној мјесеца*, 56).

У првом примеру интонационо се издваја неконгруентни атрибут у именичкој синтагми; у другом примеру осамостаљен је изрични атрибут у именичкој синтагми, остварен декларативном изричном зависном реченицом. Читаочева пажњу у трећем исказу привлачи интонационо издвајање правог објекта оствареног зависноупитном изричном реченицом, а у последњем исказу осамостаљује се прилошка одредба за начин изказана поредбено-начинском зависном реченицом.

Погледајмо следеће одломке:

- (5) Говори – видим да нешто знаш (СПРЕМО, *Ноћ ђуној мјесеца*, 55).
- (6) Казуј – задавићу те! (СПРЕМО, *Ноћ ђуној мјесеца*, 56).
- (7) Не говори тако, сиротице моја – слутиш несрећу! (СПРЕМО, *Ноћ ђуној мјесеца*, 51).

Шта запажамо? По чему се ови примери разликују од горе наведених? У претходним исказима писац уноси експресивну паузу између управног члана (именица, глагол) и зависног члана којим се управни члан одређује или допуњава (атрибут, прилошка одредба, објекат).

У последња три исказа експресивна пауза раздваја чланове напоредне конструкције, у којој су саставним напоредним односом повезане независне реченице. Које се врсте независних реченица јављају у овим ис-

казима? Коју комуникативну функцију обављају? Запажамо да се у овим исказима јављају независне реченице различите по комуникативној функцији. Како то можемо довести у везу са чињеницом да је у питању драмски дијалог?

Осим црте, у формалном обележавању осамостаљених синтаксичких конституената у драми *Ноћ ђуној мјесеца* јављају се запета, тачка са запетом и двотачка:

(8) Нећу жалити пара, за моју једину (СПРЕМО, *Ноћ ђуној мјесеца*, 125).

(9) Теби је лако тако рећи; јер срца немаш (СПРЕМО, *Ноћ ђуној мјесеца*, 139).

(10) Казуј: срце ми одавно слутити (СПРЕМО, *Ноћ ђуној мјесеца*, 55)

Пронађите у драми и друге примере интонационог издвјања обележене цртом, запетом, тачком са запетом и двотачком. Пронађите примере у којима писац комбинује осамостаљивање синтаксичких конституената са њиховим измештањем из уобичајене позиције у синтагми или реченици. Размотрите какве ефекте у драмском дијалогу писац остварује уношењем паузе у исказ.

5. ТЕКСТ-ВОДИЧ ЗА ИСПИТИВАЊЕ ПРЕКИДА ИСКАЗА. Као што знамо из правописа, интерпункцијским знаком три тачке (тротачком) обележава се да је изостављен део текста. Погледајмо како Јован Спремо употребљава овај интерпункцијски знак у драми *Ноћ ђуној мјесеца*.

У овом драмском делу писац *шрошачком* означава изненадно *прекидање ђовора* драмских ликова, чиме се драмски дијалог приближава природном разговору. Овим језичко-стилским поступком читаоцу се указује на психичко стање јунака, тј. на узрок који доводи до прекида говора: говорникова неодлучност, сумња, узбуђење, страх.

Зависно од тога да ли говорник својевољно прекида реченицу и да ли наставља говор после прекида, могу се издвојити различити случајеви употребе интерпункцијског знака три тачке.

Једну групу чине искази у којима прекид настаје тако што говорник својевољно прекида и не наставља реченицу, јер увиђа да је из одређених разлога неприкладна, на шта писац указује у дидаскалији (у следећем одломку писац је написао дидаскалију свим великим словима):

(1) ВУКА: А ја мислила да момак... (ПРЕКИДЕ СЕ)

ОТАЦ: (устремљеног погледа) Шта си то мислила? (СПРЕМО, *Ноћ ђуној мјесеца*, 55).

У другој су групи искази који се одликују тиме што говорник својевољно прекида и не наставља реченицу, јер жели да сугерише одређени смисао и да га истакне. У том случају, три тачке функционишу као замена за оно што није исказано:

- (2) Зашто да ћутим? С ове стране планине има пет села, с друге осам. Твој отац ме нашао тек у осмом... (СПРЕМО, *Ноћ џуној мјесеца*, 50).

У трећем случају говорник спонтано прави паузу, вероватно без своје воље (оклева, опрезан је или обузет осећањима), не зна шта би рекао или како би рекао, али наставља говор:

- (3) Сигурна си да си видјела мог сина... са том Брсјаковом? (СПРЕМО, *Ноћ џуној мјесеца*, 56).
- (4) Мајко, ти немаш право да ме тако сумњичиш, без икакве стварне... дјевојке. Сви у Горју, цијело село зна да не марим за те стално насмијешене и у сваког загледање... цуре (СПРЕМО, *Ноћ џуној мјесеца*, 50).

Четврту групу чине искази у којима говорник намерно прави паузу, да би нагласио оно што даље у исказу долази, а после паузе говорник наставља да говори:

- (5) Види, види... Значи, морао бих сад нешто попити и наздравити будућој снајки (СПРЕМО, *Ноћ џуној мјесеца*, 52).
- (6) У твојим жилама тече крв свјежег прољећа... и моја (СПРЕМО, *Ноћ џуној мјесеца*, 58).

Пету групу чине искази у којима прекид настаје тако што говорник без своје воље прекида реченицу, а прекид се јавља због укључивања саговорника, на шта се указује у дидаскалији:

- (7) ВУКА: Ето, навратих онако. Сама остадох у кући, па велим...

МАЈКА: (прекида је) Нек си нам дошла. Хоћеш ли да вечераш са нама? (СПРЕМО, *Ноћ џуној мјесеца*, 55).

Пронађите у драми и друге примере употребе интепункцијског знака три тачке. Размотрите какве ефекте у драмском дијалогу писац остварује уношењем прекида у исказ. Испитајте на који начин писац примењује овај језичко-стилски поступак у: (а) нијансирању понашања, говора и психичког стања јунака; (б) дочаравању атмосфере на сцени; (в) исказивању одређеног става према јунацима и њиховим поступцима.

6. Синтетичко уопштавање резултата лингвостилистичке анализе. Након што ученици изложе резултате истраживачког рада у групи, наставник кроз дијалог са ученицима у завршној етапи рада спроводи синтетичко

уопштавање, при чему је важно наставничково методичко вођење како би се избегла фрагментаризација знања стеченог у групном раду. Потребно је одговорити на проблемско питање које су ученици разрешавали путем сарадничког учења: На који начин знаци интерпункције постају стилска средства у делу *Ноћ ђуној мјесеца* Јована Спрема?

Ученике треба усмерити да запазе да је у уметничком тексту посебно значајан пишчев однос према правописним правилима. Драма *Ноћ ђуној мјесеца* Јована Спрема показује да одступања од норме не могу бити произвољна. Да би се постигао одређени естетски ефекат, потребно је да у одступањима влада одређени логос. У намери да читаоцу предочи све нијансе варирања интонације у говору ликова, као и све узроке који доводе до прекида говора, писац употребљава црту, запету, тачку са запетом, двотачку и тротачку. Његова употреба интерпункцијског знака знатно је шира од оног што наводи правописна норма, а начини употребе могу се идентификовати, разврстати и описати.

Закључак до којег ученици могу доћи након спроведеног аналитичко-синтетичког процеса јесте да стилистичка употреба интерпункције у делу *Ноћ ђуној мјесеца* Јована Спрема доприноси: (а) осветљавању унутрашњег света јунака и приказивању њихових замршених међусобних односа; (б) истицању појединих општељудских проблема као што су слобода личности, одговорност, однос према неписаним законима традиције и потреба да се превладају мржња и освета. Интерпункцијски знаци упућују на одређене говорне карактеристике, што редитељу помаже у интерпретацији драмског текста и постављању драме на сцену, а глумцима помаже у извођењу драме.

7. ЗАКЉУЧАК. Изграђивање свести о важности поштовања правописне норме представља један од битних чинилаца у неговању језичке културе код ученика. Методички приступ наставним садржајима из правописа у редовној настави треба конципирати у складу са препорукама изнетим у актуелној литератури која се бави проблемима правописа у наставној пракси (Брборић 2004: 234–242). Три су кључне препоруке: (1) рад на часу треба осмислити тако да наставник излаже што краће, а да се ученици укључе у самосталне активности у оквиру којих уче и примењују правописна правила; (2) важно је да наставник припреми различите типове примера; (3) активности ученика реализују се применом адекватних правописних вежби.

На додатној настави у четвртном разреду средње школе може се применити лингвостилистички приступ наставним садржајима из правописа, јер се очекује да су ученици усвојили правописна правила и изградиле свест о значају поштовања правописне норме. Посебно је важно да ученик успостави дистинкцију између (1) погрешне употребе правописног правила у неуметничком тексту и (2) одступања од правописне норме у уметничком тексту.

За примену лингвостилистичке анализе погодни су текстови у којима једну од стилистичких доминанти представља стилематичка употреба интерпункцијских знакова. На тај начин успоставља се корелација између наставе књижевности и наставе правописа. Код текстова у којима се писац служи интонационим издвајањем као језичко-стилским поступком, успоставља се и корелација са наставом синтаксе.

У основне кораке лингвостилистичког приступа спадају: (1) запажање стилематичких поступака заснованих на одступању од правописа; (2) откривање њихове стилске функције у конкретном контексту; (3) испитивање естетске оправданости пишевог поступка са становишта удела који одређени поступак има у укупном смислу дела. На овај начин код ученика се развијају читалачке компетенције, јачају трансферна знања, усавршавају аналитичке и интерпретативне вештине, негује истраживачки дух.

Извори

СПРЕМО 2011: Јован Спремо. *Ноћ јуној мјесеца*. У: *Драма Републике Српске*. Антологија. Прир. Раде Симовић. Бања Лука: Арт принт, 47–146.
NOGO 1987: Rajko Petrov Nogo. *Na kraju milenija*. Sarajevo: „Veselin Masleša”.

ЛИТЕРАТУРА

БРБОРИЋ 2004: Вељко Брборић. *Правопис српског језика у наставној пракси*. Београд: Филолошки факултет, Београд.
БРБОРИЋ 2011: Вељко Брборић. *Правопис и школа*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
БРБОРИЋ 2015: Вељко Брборић. Школско издање Правописа српског језика Милорада Дешића. *Учење и настава*, I/1, 187–192.

- Дешић 2015: Милорад Дешић. *Правовис српског језика – школско издање*, Klett, Београд.
- Ђорђевић 2012: Ивана Ђорђевић. Измене и допуне *Правовиса* Матице српске у додатној настави српског језика у средњој школи. *Методички виђици*, 3, 91–117.
- Ђорђевић 2013: Ивана Ђорђевић Ђорђевић. Употреба језичких игара у настави правописа. *Методички виђици*, 4, 75–91.
- Илић 1998: Павле Илић. *Методика наставе, српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*. Нови Сад: Змај.
- Кликовац 2012: Душка Кликовац. О интерпункцијском знаку три тачке (тротачки). *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/3. Међународни славистички центар. Београд, 63–92.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић. *Стилистика и грамафика стилских фиђура*. Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2012: Милош Ковачевић. *Лингвостилистика књижевне шексша*. Београд: Српска књижевна задруга. Коло CIV. Књига 698.
- Ковачевић 2013: Милош Ковачевић. *Српски писци у озрачју стилистике*. Београд: Филип Вишњић, Гацко: СПКД Просвјета.
- Максимовић 2012: Јелана Максимовић. Унапређивање сарадничког учења у школи посредством акционих истраживања. *Зборник Настава и учење – циљеви, стандарди, исходи*. Учитељски факултет. Ужице, 215–228.
- Наставни програм 2014: *Наставни програм за четврти разред гимназије свих смјерова*. Министарство просвјете и културе Републике Српске. Бања Лука. <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/PAO/Documents/Nastavni%20program%20za%20IV%20%20razred%20Gimnazije.pdf>. Последња посета: 23. 11. 2015.
- Николић 1988: Милија Николић. *Методика наставе српскохрватског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Николић 2015: Милка Николић. Стилистика дијалога у драми *Ноћ јуног мјесеца* Јована Спрема. *Зборник Српски језик, књижевност, уметност*. Књига 1. *Српски језик – од Вука до данас*. Филолошко-уметнички факултет. Крагујевац 347–358.
- Пиђурица 2010: Мато Пиђурица. Норма и неговање језичке културе (Садржаји и стратегија неговања језичке културе). *Прилози језичком и књижевном образовању*. *Зборник* 3. Друштво за српски језик и књижевност Србије. Београд 295–298.

- ПРАВИЛНИК 2011: *Правилник о изменама и дојунама Правилника о на-
сћавном йлану и йројраму за ймназију*. Службени гласник Републи-
ке Србије. Београд.
- ПРАВОПИС СРПСКОГА ЈЕЗИКА 2011: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато
Пижурица. *Правойис срјскоја језика*. Друго издање. Мато Пижурица
(главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин
Станојчић. Нови Сад: Матица српска.
- СИМОВИЋ 2011: Раде Симовић. Драма Републике Српске – један могући
поглед. *Драма Рејублике Срјске*. Антологија. Прир. Раде Симовић.
Бања Лука: Арт принт.
- ЧОРБОЛОКОВИЋ 2012: Саша Чорболоковић. Правописни квиз у осмом ра-
зреду. *Метйодички видигци*, 3, 91–117.
- ШЕВКУШИЋ 2006: Славица Шевкушић. Кооперативно учење и квалитет
знања. Зборник *Претййосйавке усйешне насйаве*. Институт за педаго-
шка истраживања. Београд 179–202.

- ЈЕЛУШИЋ 2007: Siniša Jelušić. *Prometejev pad – intertekstualnost: drama, teatar,
film*. Cetinje: Fakultet dramskih umjetnosti.
- ЈЕЗЕРКИЋ, ЈОВАНОВ 2006: Vesna Jezerkić, Svetislav Jovanov. Najnovija srpska
drama: dva pogleda. *Predsmrtna mladost*. Antologija najnovije srpske
drame. Knjiga 1. Prir. Vesna Jezerkić, Svetislav Jovanov. Novi Sad:
Sterijino pozorje.
- МЕТОДЕ АКТИВНО ОРИЈЕНТИСАНЕ НАСТАВЕ 2011: *Metode aktivno orihentisane
nastave*. Kragujevac, Užice: Udruženje nastavnika, VET Forum. [https://
tozadragovic.files.wordpress.com/2011/.../skripta-2-metode-aon](https://tozadragovic.files.wordpress.com/2011/.../skripta-2-metode-aon). По-
следња посета: 23. 11. 2015.

Milka V. Nikolić

THE POSSIBILITY OF APPLYING THE LINGUOSYLISTIC
APPROACH ONTO THE ORTHOGRAPHY TEACHING IN THE
SECONDARY SCHOOLS

The awareness built-up on the importance of respecting the ortho-
graphic norms presents one of the important factors in the promotion of
the language culture with students. The aim of the paper is to create the

methodological conception for applying the linguostylistic approach to the orthography teaching used in additional classes in the fourth grade of the secondary school. The linguostylistic approach can be used in literary classes during the interpretation of the literary works which are characterised by a specific (stylogenic) writer's usage of the orthographic rules. It is particularly important for a student to differentiate between (1) improper use of an orthographic rule in a fictional text and (2) discrepancies from the orthographic norms in a literary text. The basic steps of the linguostylistic approach are: (1) noticing the stylistic procedures based on the divergence from the orthography; (2) uncovering their stylistic functions in the concrete context; (3) testing the aesthetic justification of the writer's procedures with regards to the contribution which a specific procedure gives to the full meaning of the literary work. In such a way, students develop their reading competence, strengthen transferred knowledge, improve their analytical and interpretative skills and foster the research spirit.

Keywords: linguostylistic approach, orthography teaching, correlation, regular classes, additional classes.

СТРАДАЊЕ СРБА У ДРУГОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ – МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП И МОГУЋНОСТИ УЧЕЊА У НАСТАВИ КЊИЖЕВНОСТИ

Непостојање културе сјећања у јавној свијести код Срба ствара генерације којима невинне српске жртве из Другог свјетског рата, као и из читавог двадесетог вијека, неће значити ништа. Да би се то спријечило, цјелокупна хуманистичка интелигенција мора преузети дио одговорности, како би се данашња генерација културом сјећања одужила невиним жртвама. Као православни хришћани, Срби су вијековима свједочили вјеру у Христа, а духовни, културни и национални идентитет градили на спомену невинне жртве. Српска књижевност памти историјска жртвовања српског народа, која почивају на култу жртве и подвига. Стога је кроз наставу књижевности могуће истраживати прошлост, откривати узроке страдања у двадесетом вијеку, учити о смислу невинне жртве и могућности праштања, јер праштање је могуће само из позиције жртве.

Кључне ријечи: геноцид над Србима у НДХ, култура сјећања, национални идентитет Срба, српска историја, српска књижевност, култ жртве и подвига, методика наставе књижевности.

1 У новијој српској историји Јасеновац је постао симбол српског страдања, међутим, у српској науци и култури, те свијести српског националног бића не постоји култура сјећања заснована на спомену српске жртве. Геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској,¹ који је по мотивима, свирепости и методама убијања незапамћен у новијој историји, није избрисан само из свјетске историје него је прећутно изостављан и из уџбеника националне историје. Грешке из прошлости настале су када је у политици југословенства и титоистичкој Југославији име српске жртве скрајнуто до непостојања.²

* tanja.ancic@gmail.com

¹ Над српским народом у двадесетом вијеку почињен је злочин геноцида, по дефиницији усвојеној Конвенцијом о спречавању и кажњавању геноцида, на Генералној скупштини Уједињених нација 9. децембра 1948. године. *Декларација о геноциду Независне Државе Хрватске над Србима, Јеврејима и Ромима* – Пета међународна конференција о Јасеновцу 24–25. маја 2011. године у Бањој Луци.

² Мило Ломпар указује на владајући „дух самопорицања” код Срба, који се стварао од времена титоистичке Југославије, а који је на снази и данас. У титоизму

Мило Ломпар примјећује да је на снази „минимализовање” које је у „вези са поунутрашњивањем хрватског становишта у српској јавној свести” (2015: 219). У прилог томе иде и успостављање једнакости „*свих* који су у Јасеновцу побијени: Срба, Јевреја, Цигана, Хрвата”. Једнакост, према Ломпару, постоји у смрти жртава, „али, она не постоји када је реч о *броју* побијених”. Упућујући на Алена Бадјуа који двадесети вијек назива „проклетим” – јер главне ослонце у њему чине „концентрациони логори, гасне коморе, масакри, мучења, злочини које чини држава”, а важно одређење постаје *број* жртава, „јер злочин, када постане државни, подразумева масовна убијања” – Ломпар закључује да не постоји једнакост ни у броју жртава, ни у разлогу са ког су побијени Срби у НДХ (2015: 220).

На питање шта би требало да буде основа за истиниту представу о Јасеновцу, Ломпар истиче да је то „једна симболички утемељена и у јавној свести заснована култура сећања” (2015: 224). Наводећи примјере јерменске културне и државне политике, и политику идентитета јеврејског народа, он сматра да је неопходна појединачна спремност да се свједочи о личном идентитету, „да сваки појединац проналази део сопственог саморазумевања у сазнању о геноциду”, којим би се образовао „културни образац који није ни у каквом спору са модерношћу нити са европским и хришћанским припадништвом, али је у дубинској сагласности са осећањем идентитета” (2015: 224).

Заступајући становиште како је неопходно да се оснује једна меморијална установа посвећена српским жртвама из деветнаестог и двадесетог вијека, њиховом поштовању, памћењу и спомињању, Богољуб Шијаковић истиче да је памћење праведне и невине жртве и „спомен Имена Жртве” исто што и „брига за Светињу Живота, нарочито за будуће животе, јер зашто би иначе наш живот имао вредност и сврху” (2011: 10).

Српски народ као православни хришћански народ познаје смисао невине жртве, јер тај образац је Христова жртва која у хришћанском коду значи побједу над смрћу и даривање вјечног живота. Шијаковић наглашава да је у основи српског идентитета „етос жртве и подвига”. Као што видимо у хагиографијама и народној епици, затим код Његоша, овај етос је по свом основном начелу (за *Крст* часни и *Слободу* златну) и по својој природи, дубоко хришћански, старозавјетни и новозавјетни. „То

је, према Ломпару, „готово институционализовано *поунутрашњивање* српске кривице као готове чињенице” (2015: 26–28).

је етос слободе и љубави као основних одлика личности, битно везаних за дар и жртву, и то етос као начин постојања личности у заједници (људској и божанској)” (2011: 34–35).

Култ жртве и подвига никада није изашао из српске књижевности, јер српска поезија памти историјска жртвовања српског народа, она свједочи о страдалном бићу српског народа од Косовског Видовдана до Јасеновца. Опредјељење за „царство небеско” главна је тема народне епске пјесме која се кроз видовданску етику вијековима уграђује у колективни идентитет. Зато је кроз наставу књижевности могуће његовати културу сјећања и памћења невиних српских жртве, проучавати историјски смисао жртве, теолошки и универзални смисао жртве ради другог. У српској култури жртвовање добија смисао, осмишљава трајање, јер оријентир за разумијевање феномена жртве јесте Христова жртва. То је жртвовање „себе за другог”, док евхаристијско причешћивање Његовом жртвом представља „спомен Христа” (ШИЛАКОВИЋ 2011: 31–32)³.

Зато памћење жртве има двоструки значај, да одбрани светост жртве, јер би у супротном њен заборав представљао поновно насиље над њом, и да омогући праштање, јер праштање има смисла само из угла жртве.

Постоји један основан страх, да ће национални идентитет Срба, уколико у људској самосвијести не буде мјеста за спомен српске жртве, постати подложен реконструкцији, јер се српска жртва налази између онтолошког идентитета, који „подразумева стабилно памћење” и дискурзивног идентитета, који је „одређен друштвеним положајем и улогом”, стога подложен реконструкцији (ШИЛАКОВИЋ 2011: 67–68).

Према ријечима Виктора Франкла, „животу никада не недостаје смисао”, чак ни онда када је тај смисао у патњи. Човјеку нико не може одузети оно што је похранио у прошлости, јер ништа није неповратно изгубљено, „већ је све трајно похрањено” (FRANKL 1987: 37). Памћење српских жртве кроз културу, традицију и духовност омогућава стабилан идентитет, који, будући изграђен на невиној жртви, може осмишљавати животе будућих генерација. Тако је могуће избјећи осјећање „егзистенцијске празнине” чији узрок Франкл види у пропадању традиције, односно осјећају слабљења традиције који се намеће новим генерацијама (1987: 23–24). Да би се избјегла опасност брисања садржаја из прошло-

³ „Ово је тело моје које се даје за вас; ово чините за мој спомен” (СВЕТО ПИСМО НОВОГ ЗАВЕТА 2005: Лк. XXII, 19).

сти, а потом измишљања традиције и реконструисања идентитета неопходно је учврстити тачке ослонаца идентитета.

Милош Црњански је поводом двадесетогодишњице од Великог рата истицао да нема страшнијег и неморалнијег чина од заборава. Свјестан да се свака епоха дијели на два дијела, на доба када се одушевљава и слави, и на доба када се разочарава и напушта оно чиме се одушевљавало и жели да заборавља, Црњански је нагласио значај тренутка када људска свијест почиње да се сјећа „да постоји један непролазан свет идеја, у којем је појединац само кратак сан и збрка”, када „и најпростији човек увиди да постоји један непрекидан ред послова које не свршава само он, него га је вршио пре њега и његов отац, и дед, као што ће га радити патећи се и његова деца” (Црњански 2014: 94–95).

Историја свијета може се истовремено посматрати као историја страдања, зато је учење о страдању један од путева ка искоријевању зла. Учење о страдању Срба неопходно је засновати на хришћанском учењу о невиној жртви, њеном спомену и светости, с циљем да се слави вјечни живот.

2. За разлику од српског, јеврејски народ је развио свијест о важности учења о Холокаусту који се десио у двадесетом вијеку.⁴ Холокауст је круцијални догађај у јеврејском народу, Израелу и свијету, и због тога „активан фактор у обликовању памћења, свијести и идентитета будућих генерација”, јеврејска прича која упућује на човјечанство, која се изучава првенствено као „људска прича” (IMBER 2013: 26). У оквиру Међународне школе за изучавање Холокауста овај догађај разматра се на два

⁴ Меморијални центар „Јад Вашем” у Јерусалиму основан је 1953. године, када су одређени и циљеви ове установе (ГУТМАН, ШАЦКЕР 2010: 267–268), док је држава Израел проглашена 1948. године. Међународна школа за изучавање Холокауста покренута је 1993. године, што заједно свједочи о националној свијести јеврејског народа да са изградњом државе јача културу сјећања на жртве Холокауста.

Јад Вашем, према *Књизи пророка Исаије* значи мјесто (спомен) и име. („Њима ћу дати у дому свом и међу зидовима својим мјесто и име боље него синова и кћери, име вјечно даћу свакоме од њих, које се неће угасити.”) (СВЕТО ПИСМО СТАРОГ ЗАВЕТА 2005: Ис. LVI, 5).

О важности Меморијалног центра, поводом шездесетогодишњице од оснивања, свједочи и један преживјели, професор Давид Вајс-Халивни: „Да није било Јад Вашема, никада не бих имао оно што данас имам. Изгубио сам цијелу породицу. Био сам потпуно сам. Сјећања су донекле омогућила утјеху. Њихова имена сачувана су за потомке” (WEISS-HALIVNI 2013: 10).

нивоа: историјском и педагошком, а садржаји се распоређују према узрастним нивоима (age-appropriate Holocaust education). Настоји се, умјесто вредновања нечега што је изгубљено, вредновати „свијет какав је постојао” (IMBER 2013: 27). Зато се учење заснива на садржајима који свједоче о напредном, разноликом, вишеслојном јеврејском животу прије Холокауста. Преноси се прича како су се појединци – мушкарци, жене, дјеца, образовани или необразовани, богати или сиромашни, вјерници или секуларни – изборили са хаосом у коме су се нашли, настојећи да сачувају властито људско обличје и човјечност у свакодневном животу. Важна тема је и повратак у живот након Холокауста и изазови са којима су се преживјели суочавали у изградњи њихових нових живота, а важан аспект заузима и учење о избору који су имали злочинци, пасивни посматрачи или „праведници међу народима”. Почев од основне школе, истражује се „мјесто које Холокауст заузима у идентитету дјетета”, јер „основна школа у Израелу има одлучујућу улогу у његовом обликовању и образовању” (RICHLER-FRIEDMAN 2013: 30). Дио педагошке философије нарочито је усмјерен на оспособљавање наставника, како би они водили рачуна о способностима и емотивном стању ученика током наставног процеса и учења о једној од најсложенијих тема – Холокаусту и геноциду. „Најважнија ствар је поучавати наставнике како да уче дјецу [...] јер они би требали да одгоје своје ученике тако да буду поносни на оно што јесу” (BENISCH 2013: 26).

3. Водећи се јеврејском праксом, и осврћући се на јеврејски приступ изучавању Холокауста, у српским уџбеницима друштвених и хуманистичких наука, нарочито историји и књижевности, тема српског страдања морала би заузимати важно мјесто. Као што се десило страдање Јевреја, десило се и страдање Срба, и многих других народа. Злочини против човјечности морају бити препознати и разобличени, стога је причи и учењу о злочину мјесто и у настави књижевности, јер један од кључних задатака књижевности јесте да разоткрива и уништава зло. Проучавање историје страдања доноси сазнања о људском понашању, о односу према другом и другачијем од себе. Уколико страдање Срба не заузме важан сегмент наставе књижевности, постоји опасност да ће генерацијско неразумијевање људске патње довести до сукоба и до мржње.

3.1. Како учити о страдању Срба кроз наставу књижевности?

Као што знамо, методика је интердисциплинарна наука. Она не проучава само оно што у настави јесте и што у њој тече, већ и све оно што

би у њој могло и ваљало да се остварује; методички видици шири су од текућег стања у настави, и омогућавају предвиђање и стварање бољих услова за будућу наставу (Николић 1992: 9–10). Пошто књижевна дјела утичу на формирање личности, од методике наставе књижевности умногосте зависи начин на који је могуће спознавати властито биће и другог човјека у релацији према књижевном тексту. Методика проналази начин на који је посредством књижевног дјела могуће ослободи људску мисао од стереотипа и предрасуда.

Тематика умјетничке књижевности захвата сва подручја људског живота, зато „образовна моћ уметничке књижевности прераста своје естетичке оквире и шири се на упознавање објективне стварности и живота људи у разним временима и поднебљима” (Николић 1992: 15). Усвајањем садржаја из свијета умјетничких дјела Бранка Ћопића, Ивана Голуба Ковачића, Скендера Куленовића, Стевана Раичковића, Рајка Петрова Нога, Матије Бећковића, Ранка Павловића и других „писаца из читанке” могуће је сазнати више о животу људи са простора Козаре, Херцеговине, Лике, Посавине, Крајине на почетку двадесетог вијека него из уџбеника историје. Књижевна дјела српских писаца свједоче о тешким историјским околностима које су задесиле српски народ у двадесетом вијеку, страдању и преживљавању у најтежим условима живота, суочавању са смрћу, док се посредством емпатије, и сам читалац преноси у улогу историјског свједока.

Свијет умјетничког дјела често је заснован на моралним сукобима у којима су једно другом супротстављени добро и зло, љубав и мржња, слобода и ропство, врлина и grijех, живот и смрт, а свако вриједно умјетничко дјело настоји да препозна и награди врлину и добро. Међутим, зло често умије да се прерушава у добро, па је задатак књижевне интерпретације да се у таквим околностима препозна право добро и открије истина, како би се заузео исправан морални став (Николић 1992: 18). Крајњи циљ интерпретације умјетничког текста јесте разобличавање зла, а самим тим и опредјељивање за истину и правду, доброту и љубав, што најсугестивније дјелује на формирање моралног лика човјека. Само сазнање да су врлине често непризнате, а истина затајена, прошлост реконструисана, жртве повријеђене и понижене, представља крајњу осуду зла, и „делује као морални изазов да се добру и врлинама притекне у помоћ”, јер у сваком човјеку постоји „скровито добро”, као „здрава морална основа са које потичу и на којој се темеље све људске вредности” (Николић 1992: 18–20). Кроз књижевна дјела с тематиком

страдања српског народа у новијој историји могуће је постићи и функционалне циљеве наставе књижевности, а они би се читовали кроз однос према другима (Срби и други народи у БиХ), суочавање са људским различитостима, памћење жртве и праштање.

О страдању Срба у Другом свјетском рату може се стећи објективније знање из књижевних дјела него из уџбеника историје одакле су ови садржаји готово избачени. Књижевни текстови који се налазе у читанкама за основну и средњу школу (пјесма *Нек ђага снијеї Госїоде* Рајка Петрова Нога, *Крвава бајка* Десанке Максимовић, *Гроб у жићу* Бранка Ћопића, поеме: *Јама* Ивана Горана Ковачића и *Сїојанка мајка Кнежойолка* Скендера Куленовића) ученицима могу пружити „пунију и уверљивију истину о слободарском бићу наших народа него читав низ историјских докумената”, будући да умјетнички изражена истина „делује емоционалније, па самим тим јаче и убедљивије, него кад је само изражена архивским документима, музејским експонатима и синтетичном речју писане историје” (Николић 1992: 15).

3.2. У седмом разреду основне школе кроз интерпретацију пјесме *Нек ђага снијеї Госїоде*⁵ Рајка Петрова Нога наставнику се нуде могућности да реализује велики број различитих тема – Херцеговина на почетку и средином двадесетог вијека, „колиба у Виловоме долу” као изгубљени пјесников дом, сјећања, мртви који заслужују опијело, пјесма као лирска молитва. На тај начин у ученичкој свијести гради се веза између прошлости, садашњости и будућности, невине жртве и њених потомака и поштовалаца, а кроз интерпретацију пјесме може се доћи и до суштинe учења о страдању Срба.

⁵ Пјесма Рајка Петрова Нога *Нек ђага снијеї Госїоде* тематски се ослања на пјесникову породичну трагедију из 1954. године, покушај самоубиства мајке, која ће послије подлећи повредама и умријети у Сарајеву, те бити сахрањена у заједничкој гробници на болничком гробљу. Међутим, пјесниково одређивање да ову пјесму изговори у Пребиловцима 4. августа 1991. године – на дан сахране посмртних остатака Срба из Херцеговине, који су извађени из јама по Херцеговини, и сахрањени уз опијело које је служио патријарх Павле, у заједничку гробницу, у крипти Цркве посвећене Сабору српских светитеља и пребиловачких мученика, да би Црква потом у Отаџбинском рату у потпуности била уништена – свједочи да поезија не познаје границе тумачења. Пјесник у тренутку стварања може бити вођен личном емоцијом, али пјесма, изговорена над костима мученика, прераста личну бол и добија универзални смисао, постаје молитва за мртве и чисто узношење Господу, вапај за смирењем на овом и оном свијету.

С обзиром на осјетљивост предмета изучавања, неопходан је темељит приступ изучавању прошлости, јер наставник не смије имати недоумице када је у питању материја о којој говори. Наставници би свакако морали бити упознати са догађајима који су се десили у августу мјесецу 1941. године, усташким покољем у селу Пребиловци у Херцеговини, једном од најсрамнијих догађаја у људској историји.⁶ Једино интерпретација заснована на истинитим чињеницама и поштовање узраста и емотивног свијета ученика од 12 или 13 година води ка остварењу циљева наставе, док сваки други непедагошки приступ нарушава тај емотивни свијет, а настава се удаљава од своје улоге.

Уз текст пјесме Рајка Петрова Нога наставник у циљу прилагођавања садржаја узрасту ученика може користити и друга наставна средства, као што су фотографије из датог периода.⁷ Фотографија, као и усмено свједочење, дневнички запис, мемоари или други писани документи, могу представљати важно свједочанство о ономе што се догодило.

Кључно питање јесте како дато градиво учинити ученицима приступачним?

У уводном дијелу рада са ученицима помоћу фотографија може се реконструисати живот прије 1940. године, приближити дато вријеме, говорити о људима тог времена поредећи са животом њиховог дједа или баке, на начин да се створи емпатија и блискост. Дио часа може тећи у

⁶ „Према подацима хрватског оружничтва (жандармерије), усташе су у августу 1941. године убиле 820 Срба из Пребиловаца. Из 51 породице нико није преживео, а преживело је укупно њих 170, од којих су њих 15 жене, девојке и девојчице и 16 дечака млађих од 15 година, од којих су само двојица рођена после 1930. године. Усташе су тријумфално певале:

*Павелићу, шта ћемо од Срба?
Веж' у ланце, бацај у Шурманце! и*

*Српске су се појасиле свијеће,
Ујалиш' се више никад неће.”*

(Прибиловић 2006: Православље, електронско издање, 15. септембар 2006).

⁷ За овај узраст потребно је користити фотографије које неће узнемирити ученика. Могу се користити фотографије свадбе, школске успомене, фотографије дјевојака са течаја, рада, и сл. (Фотографије сватова Милеве и Богдана Медан из 1938. г., учитељице Стане Арнаут, дјевојака из 1939. г. као и многе друге са детаљним описима доступне су на сајту „Пребиловци” <http://www.prebilovci.net/index.php/srb/> у фото-албуму „Слике прије Другог свјетског рата”).

разговору о условима живота, о занимањима, о животима Херцеговаца, онако како их замишљају ученици, о дјечијим и омладинским сновима и надањима, о култури времена, спорту, стилу облачења. О љепоти живљења. Ученици би потом у свијести имали јаснију слику породичног живота у заједници.

Као увод у пјесму могуће је испричати причу о страдању учитељице Стане Арнаут, водећи рачуна да се причом евоцира сјећање на жртву док је била жива, на њено занимање, и њен идентитет (показати фотографију). Индивидуалним приступом, причом о жртви, појединцу са именом и презименом као што је учитељица Стана Арнаут, статистички подаци би се пренијели на појединца и породицу, а бројеви жртава претворили би се у имена и људе. Важно је да ученици памте жртву кроз име и лик, како би се створио осјећај повезаности с особом која је постала жртва. Тако би се постепено дошло до приче о страдању колектива. Умјесто фотографија ужаса и покоља, приказују се фотографије живих људи с којима је могуће успоставити однос. Док ученици размишљају о томе шта се дешавало с мајкама и дјецом, с дјечијим сновима и идејама, игром, што је својствено свој дјечијој свијети, наставник показује разумјевање за забринутост ђака, исказују се емоције, туга. Опомиње се на важност спомена и чувања истине од заборавља.

НЕК ПАДА СНИЈЕГ ГОСПОДЕ⁸

*Нек пада снијеј Господе
Из сјећања по очима
Сјавајте шумске јагоде
Све моје с вама почима*

⁸ Иван В. Лалић је за ову пјесму казао: „Можда најлирскију песму – молитву у савременој српској поезији испевао је Рајко Петров Ного у три осмерачка катрена: *Нек пада снијеј Господе*. То је једна молитва за мртве, чија је трагика смрти *без проба и без биљега* уткана у једну општу трагичност епохе. Тако често песник агресивног бунта, Ного овде тихо поје једну молитву за белину, као покров *за нашу шућу велику*. Симболошки набој белог као да извире из неких прадубина; да поменем само да бело може да симболизује безвременост (и екстазу), када га супротставимо црном које, према Хајнрику Цимеру, може да симболизује време. Ного моли да његове умрле, сахрањене у црну земљу, покрије бели снег. Безвремено, дакле, преко временог – у савршеној скрушености, али не и резигнацији молбеног обраћања.”

(<http://prebilovci.net/stari/latinica/poezija/nogo.php> посјећено 23.7.2015.)

*Сијаваше моји умрли
Без јроба и без биљеја
Нека вас вјешар зајрли
Завије покров снијеја*

*И нека мајку збогону
И њену цркву јелику
Бијелим рухом одјену
За нашу шују велику*

(Ного, *Лазарева субоша и
групи дани*, 1993: 32)

Учење о страдању кроз пјесму Рајка Петрова Ного за ученике седмог разреда заснивало би се на причи о страдању појединца, и успостављању емпатије према жртви, да би се тек након интерпретације пјесме (спољашњи и унутрашњи приступ) говорило о молитви за невино страдали народ. Ученицима би се могли задати одређени истраживачки задаци: природа стиха и строфе, могућности пјесничког језика, пјесничке слике и мотиви у пјесми, симболика бијеле боје. У току интерпретативног читања наставник упозорава на еуфоничност, милозвучност и молитвени тон пјесме. Разговор би могао тећи у правцу тумачења смисла молитве. Зашто је важна молитва? Пјесма као лирска молитва (врста пјесме). Да ли молитвени тон пјесме позива на праштање? Молитва за мртве позива на славење жртве и вјечног живота кроз Христа страдалог.

Лирска пјесма *Нек ђага снијеј Господе* за наставника представља ризику могућности и богатство емоција које може употријебити да обогати унутрашњи свијет својих ученика.

Према ријечима Новице Петковића, у *Лазаревој субоши* Ного је окупио пјесме „око препознатљивих косовских симбола, јер Косово и косовско предање пошто живе у колективном сјећању, непресушан су извор и за модерне пјеснике, и дио су „нашег укупног језичког памћења” (в. Петковић у: Ного 1983: 218).

Методом домаћег задатка од ученика се може захтијевати да по жељи напишу састав на задату тему,⁹ да би на тај начин учење о страдању Срба кроз књижевност добило виши, универзални смисао.

⁹ Наставник процјењује које теме одговарају емотивном свијету његових ученика. („Чувам ово сјећање у очима”, „Да се не заборави”, „Успомене из мога дјетињства”, „Какви су људи, таква је и земља на којој живе”, „Живјети за друге – то је

Било да је ријеч о романсираним биографијама преживјелих, о прозним књижевним врстама или о поезији, које пјесничким језиком свједоче о ужасима страдања, књижевност остаје једно од моћних средстава у учењу о страдању Срба у Другом свјетском рату. Захваљујући живописном карактеру приче, исказивању интимних људских осјећања књижевност упућује на невину жртву.

3.3. У читанкама за средње школе поема *Шојанка мајка Кнежойолка* стоји као пјеснички споменик страдалној Козари, и свим страдалним српским крајевима. О настанку поеме,¹⁰ Скендер Куленовић говори као о нечему завјетном: „Сутра овој светковини, усталој из мртвих, треба да читам пјесму коју данас пишем, која се јуче, послје сваког промашаја смрти, зачињала у мени и заклињала у мени да ће бити први дах којим ћу дахнути ако останем жив и која сад у мени, дубоко у некаквој мутнини, лежи склупчана у страхан јаук [...] Овај свијет, одговарам себи, двапут је остао жив: онда кад се на сламној строжи, на њиви и у штали родило, и овог пута, прије мјесец дана, кад смо сви били у смрти као у кошуљи” (KULENOVIĆ 1983: 6).

Знајући да пјесма у својим слојевима посједује моћ, он проговара: „Сви невини мртви слегли су се у мени и скупила сва правда свијета од искони, црни вам је петак дошао, ви острвљене војске зла!” Пјесник се стиховима свети уљезима, док за њим остаје родно мјесто: „Ово је мој педаљ земље под сунцем свачијим [...] мене је овдје мајка родила и прва ми се јагорчика из завјетрине зазлатила, и прва ми се шева небу окомила, одавде сам ја за свијет чуо и васцијели свијет тим цватом и цвркутом заволио!” (KULENOVIĆ 1983: 10–14).

Наставници се суочавају са сложеном тематиком, која захтијева пажљив избор ријечи, мисли, тумачења. Пјесма је тужбалица и клетва, с једне стране позив на освету, а с друге слављење живота. Услов за разумијевање текста ове поеме јесте познавање догађаја који су се збили на Козари од проглашења НДХ 1941. године.¹¹

смисао живота”, „Земља се ослобађа љубављу, а мртви живе док их се сјећамо”, „Лице са старе фотографије”, „На гробљу ће изнићи цвијеће/ За далеко неко поколење (Његош)”).

¹⁰ Пјесма је изговорена 21. августа 1942. године на једном козарачком вису.

¹¹ Битка на Козари постала је симбол партизанског отпора, али и симбол страдања српског народа. У борбама је учествовало око 3.500 партизанских бораца на супрот броју од око 40.000–45.000 непријатељских војника. Непријатељска офанзива је почела 10. јуна, а у ноћи између 3. и 4. јула мања група партизана је извршила

Иако рад са ученицима четвртих разреда средње школе дозвољава разговор и позив на промишљање о најсложенијим феноменима, а у ме-

пробој и са једним дијелом становништва се успјела извући из обруча. Сви остали су пали у руке непријатељу. Циљ офанзиве био је двојак. Требало је потпуно уништити устаничке снаге и, друго, требало је цијело подручје Козаре „очистити” од српског становништва, за које је, према наредбама Фирера, планирано да се похвата и спроведе у сабирне логоре, одакле је мушкарце изнад 14 година старости требало отпремити у концентрационе логоре, млађе жене и дјевојке у Њемачку на присилан рад, а старије жене и дјецу раселити или уништити у већ постојећим концентрационим логорима у НДХ.

Судбина српског народа са подручја Козаре и Босанске Крајине један је од најстрашнијих примјера геноцида у Другом свјетском рату. „Чишћење” становништва није обухватало само онај дио који се пред непријатељем са збјеговима повукао у шуму, већ су исту судбину доживјели и Срби из Дубичког и Градишког среза, који су за вријеме офанзиве остали код својих домова и нису ухваћени у збјеговима. То значи да нису доживјели голготу због повлачења у збјегове, већ је „унапријед планирано исељење и уништење живља цијелог овог подручја”. Примјер за то су следећа села: Драксенић, Демировац, Гуњевци, Клековци, Срефлије, Јеловац, Војскова, Сјеверовци, Горњоселци, Пуцари, Бијековац, Јабланица, Милошево Брдо, Бистрица, Гаштица, Врбашка, Требовљани, Подградци, Бераји, Грбавци, и друга села. Људи су убијани у својим домовима, на кућним праговима, болесничким постељама, двориштима, у збјеговима, а све што није побијено, заробљено је и спроведено у логоре. Уништено је и опустошено више од 150 села (РЕКИЋ, ĆURGUZ 1977: 150–155).

Нијемци су око 8.000 мушкараца спровели у логор Сајмиште код Београда, док је један дио млађих жена и дјевојака отпремљен на присилан рад у Њемачку. Сав остали народ препуштен је усташама. Велики број мушкараца заробљен на Козари, враћен је крајем августа 1942. г. из досад необјашњивих разлога, са Сајмишта у Јасеновац 28. августа 1942. Из Земуна су српски мушкарци допремљени у Јасеновац злогласним „Влаком ужаса”, који се састојао из 79 затворених теретних вагона. У сваки вагон било је утоварено од 60 до 70 људи, који су у стојећем ставу, набијени један уз другог, по августовској жеги, без хране и воде, транспортовани пет дана од Земуна до Јасеновца. Спроводник овог транспорта био је њемачки лекар, проф. др Валтер Јунгерс, познат по томе што је још 1914, за вријеме Првог свјетског рата, вршио смртоносне експерименте над заробљеним Русима. Када је „Влак ужаса” пристигао у Јасеновац, установљено је да је 70% логораша умрло током транспорта, а преживјели су били упола мртви. Сав тај несретни свијет, који је током петодневног транспорта скапао од жеђи, усташе су натовариле у камионе и из Јасеновца превезле преко Саве у Доњу Градину, гдје су полуживи дотучени и онда закопани (BULALIĆ 1989: 762).

О офанзиви на Козари Скендер је према свједочењу Обрена Стишовића, из Београда, говорио „како треба да седну њих двојица и да се свега присете, јер то све треба забеловити, тај народ заслужује да се ништа не заборави” (ЦРВЕНЧАНИН 1998: 164).

тодици подразумејева плуралитет књижевних метода, наставник мора водити рачуна да не повриједи емотивни свијет својих ученика, па ни тада не приказује фотографије и документе који би их могли узнемирити.

Урлик¹² Скендера Куленовића постао је јаук мајке Стојанке. Да би написао *Стојанку* Скендер у интервјуу говори: „Ја нисам био ја, већ сам морао да се уживим у личност мајке”, схвативши да је она стуб живота, „родитељ живота” (Куленовић 1972; према Ного 1978: 53–54).

Како ученици сликају портрет српске мајке од Мајке Југовића до Стојанке? На шта је српска мајка морала бити спремна? Шта значи ишчекивати смрт сина? Да ли се то уопште може замислити?¹³ Да ли је освета једини начин да мајка преживи смрт тројице синова? У чему се огледа освета? Она се може тумачити позивом на живот и рађање, обнављање, као што се природа обнавља. Сунце и земља у пјесми, као мушки и женски принцип вјечно витални, упућују на виталност и снагу природе и земље, али и човјека који на њој живи. Освета животом донекле зацјељује бол. Крвницима које мајка Стојанка назива *погани нераси* свеједи и *нераси* неси *и* једино је животом и наставком живота могуће нанијети пораз.

Козара је сестра и мајка. Она ће осветити али и памтити.

*...стиуци их, секо, стируко
нек им нема ни шрапа ни знамена,
нек се памти и где је рака шројака.*

(Куленовић, *Стојанка мајка Кнежойолка* 1975: 37)

Гласом и јауком који се пролама Кнешпољем Куленовић евоцира топониме. Земља постаје свједок страдања. Козара, Просара, Кнешпоље, Дубица, Мљечаница, Грачаница, Сава, Моштаница постају мјеста српске голготе.

¹² „Сјећам се једног тренутка из саме офанзиве: дубоко сам зажелио да о свему томе нешто рекнем, можда боље речено да урликнем, ако останем жив” (Drenovac 1964: 67).

¹³ За Рајка Петрова Нога Стојанка је „млађа и не мање монументална сестра мајке Југовића која, удвојена са Косовком Дјевојком, *иде по разбоју*, тражећи погинуле синове: Срђана, Мрђана, Млађена”. „Пјесник ју је, безимену, сретао у ликовима хиљаду мајки, на голготи једног народа, и од свих сачинио једну, грчки достојанствену и народски горду, али и народски меку, јеванђеоски благу али и босјачки простодушну, јадом скрхану и вјером озарену – нашу прамајку која се усправља на литицама *сеје Козаре*” (1978: 49–50).

Наставник може тражити од ученика да говоре о живима које познају из тог краја, о обичајима и животу прије 1941. године, српској патријархалној култури, менталитету српског сељака и радника. Могуће је разговарати о менталитету човјека са Козаре прије и после страдања. Колико је страдање Козаре одредило менталитет и идентитет потоњих генерација? Како се носити са мржњом у будућности? Да ли се мржња може излијечити?

Чујеш ли, селе Козаро,
чујеш ли уку велику?...
[...]
Знај:
Кад би се ушроба моја ојлогдила,
још бих шри Млађена,
и шри бих Мрђана,
и шри бих Срђана
јородила,
и љушом дојком одојила,
и свашри шеби јоклонила!

(Куленовић, *Стојанка мајка*
Кнежойолка 1975: 36–37)

У епском слоју пјесме, у коме доминира мотив освете, зазивања народних празника и народног предања, тужбаличког зазивања мртвих синова, Куленовић упућује и „на Лазареву косовску клетву: ‘а лоза му од клетве не помрла’” (Ного 1978: 56).

Поводом шест вијекова од Косовског Видовдана, Рајко Петров Ного из сјећања проговара и свједочи о снази Скендерове поеме. Стојанкин глас најдостојнији је спомена косовске жртве: „У Крушевцу се прослављало шест векова Косовске битке [...] Од свега што се тамо збивало мени је заувек у уву остао глас Скендера Куленовића док је крај Његошеве бисте говорио *Стојанку*. И нека ми нико не говори да није важно на коме се месту и у које време стихови кажу [...] То није глас ни лелек, већ нека библијска ломљава, тутањ и земљотрес, од чега се костреше власи и нагони суза. Речи су изваљене из лежишта и намагнетисане [...] Осврнем се и видим крај себе Бећковића како гризе усну, да не би заплакао” (Ного 2011: 140).

4. С ученицима четвртог разреда средње школе може се говорити о сложеним аспектима учења о страдању српског народа у новијој историји. Први проблем представља дефиниција (разликовање појмова погром, етничко чишћење, геноцид, Холокауст). Геноцид је прекретница у односу Срба и Хрвата, и прекретница у историји двадесетог вијека.¹⁴ Срби су дехуманизовани у НДХ. Људи су страдали не зато што су нешто учинили, већ зато што су то што јесу (Срби, Роми, Јевреји...). Однос Срба и Хрвата може се „читати” и као старозавјетна прича о односу браће у кући (Каин и Авељ).¹⁵

Разумијевање је кључна ствар када се подучава о геноциду. Један од сегмената јесте прича о одговорности појединаца, група или народа који су могли спријечити зло. Важно је опрезно употребљавати појмове и називе: логор смрти и концентрациони логор; незаобилазна тема јесте и братоубилачки рат између припадника „партизана” и „четника”; врсте доказа (фотографије, свједочења, писани документи); како су људи живјели и свакодневно преживљавали у дехуманизованим условима; ре-

¹⁴ Злочини геноцида над Србима на територији Независне Државе Хрватске од 1941. до 1945. године систематски су планирани, а геноцидна намјера била је саставни дио политике стварања хрватске државе. У основи свих неспоразума између Хрвата и Срба налази се „хрватско државно и историјско право”, на темљу којег је од 1848. године рађено на стварању „велике, етнички чисте и католичке хрватске државе” (КРЕСТИЋ 1998: 20).

¹⁵ Поводом седамдесетогодишњице од ослобођења преживјелих логораша из Јасеновца и освјећења Храма Христовог Васкрсења у Пребиловцима протојереј-ставрофор Гојко Перовић говори о поријеклу мржње и могућности заједничког живота Срба и Хрвата. Он сматра да су бијес, тјескоба и завист од којих се помућује разум темељне емоције на којима је заснована идеологија Анте Старчевића. Перовић их пореди са емоцијама које је посједовао библијски Каин. Срби „попут библијског Авеља, нијесу могли ни да наслуте каква се неподношљивост рађа код словенског брата”, како их брат види „у облику узурпатора и претендента на мјесто вјековима предвиђено само за Хрвате” (ПЕРОВИЋ 2015: 28). Као последица такве безбожности, једино разрешење хрватске тјескобе значило је убиство и нестанак Срба. Срба данас скоро и да нема у Хрватској. „Хрвати су остали сами у својој кући” и тако се остварила „жеља помрачених умова”. Поставља се ново питање: како живјети у кући „у којој је убијен брат, из које је протјеран брат, из које је прогнана различитост”? (2015: 28). Домаћин је сада остао сам са својом савјешћу, а његово стање аутор је назвао поново тјескобним и тешким, док једини пут за превазилажење таквог стања код Хрвата види у повратку Срба. Поново су потребни Срби у Хрватској, али не као објекат мржње, „него као неко ко ће својим присуством, својим животом и постојањем да излијечи смртну рану на оба срца” (2015: 28).

конструкција прошлости и негирање српске жртве (комунистичка дјелатност, титоизам). Све је то дио наше новије историје, а дужност наставника јесте да зна, поучава и опомиње. У оквиру учења о страдању могуће је говорити о животу, вриједности живота, очувању и одржавању вјерске и културне традиције, стварању умјетничких дјела, поезије. На крају је важно дефинисати значење догађаја.¹⁶

Поставља се питање да ли у будућности свијет може постати боље мјесто за живот. Да ли човјечанство може нешто научити из ових догађаја? У чему је вриједност живота? Какав избор су имали повратници из логора, заточеништва након ослобођења? Зашто треба живјети? Како се суочити са проблемом освете? Чиме се може објаснити више од пола вијека ћутања о невиним српским жртвама?

Пројекти истраживања прошлости и учење о страдању народа помажу да се разумију посљедице стереотипа, предрасуда и расизма у било ком друштву. Као што живот у себи носи обновитељску снагу, књижевност као умјетност има исцјелитељску моћ, јер препознаје и уништава зло које је у стању да се прерушава.

Памћење невиних жртве остаје једини начин да се савлада мржња. Опростити је могуће само из позиције жртве, а жртва је стуб српског идентитета као хришћанског православног народа.

„Само пази на се и добро чувај душу своју, да не заборавиш оних ствари које су виделе очи твоје, и да не изађу из срца твога док си год жив, него да их обзнаниш синовима својим и синовима синова својих” (СВЕТО ПИСМО СТАРОГ ЗАВЕТА 2005: Пета књига Мојсијева. IV, 9).

Извори

Куленовић 1975: Скендер Куленовић. *Стојанка мајка Кнежойолка*. Сарајево: Веселин Маслеша.

Ного 1978: Рајко Петров Ного. *Обиље и расај материје: о поезији Скендера Куленовића*. Сарајево: Свјетлост.

Ного 1993: Рајко Петров Ного. *Лазарева субота и други дани*. Подгорица: Октоих.

Ного 2011: Рајко Петров Ного. *Зайиши и најиши*. Београд: Београдска књига.

¹⁶ В. ГУТМАН, ШАЦКЕР 2010: 269–282.

ЛИТЕРАТУРА

- АВРАМОВ 2008: Смиља Аврамов. *Геноцид у Југославији: 1941–1945, 1991.* Књ. 2. Београд: Академија за дипломатију и безбедност.
- ГУТМАН, ШАЦКЕР 2010: Јисраел Гутман, Хаим Шацкер. *Холокауст и његово значење*. Превод са хебрејског Ана Шомло и Ела Крстић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ДЕКЛАРАЦИЈА О ГЕНОЦИДУ 2011: *Декларација о геноциду Независне Државе Хрватске над Србима, Јеврејима и Ромима* – Пета међународна конференција о Јасеновцу 24–25. маја 2011. године у Бањој Луци, уред: Коста Чавошки, Смиља Аврамов, Василије Крстић. Бања Лука: Удружење Јасеновац–Доња Градина.
- КРЕСТИЋ 1998: Василије Крстић. *Геноцидом до велике Хрватске*. Нови Сад: Матица Српска.
- ЛОМПАР 2014: Мило Ломпар. *Повраћак српском становишту*. Београд: Catena mundi.
- ЛОМПАР 2015: Мило Ломпар. *Дух самојорицања*. Београд: Catena mundi.
- НИКОЛИЋ 1992: Милија Николић. *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ПЕРОВИЋ 2015: Гојко Перовић. Када смо почели да се мрзимо? *Светишора*. бр. 248. септембар 2015: (25–28).
- ПРЕБИЛОВИЋ 2006: Миле Прибиловић. Усташки злочин над српским народом у Пребиловцима у Херцеговини. Пребиловци – два пута убијени и заборављени. *Православље*, бр. 948, 15. септембар 2006. (<http://pravoslavje.spc.rs/broj/948/tekst/prebilovci-dva-puta-ubijeni-i-zaboravljeni/>)
- СВЕТО ПИСМО СТАРОГ ЗАВЕТА 2005: Стари завет по преводу Ђуре Даничића. Београд – Шабац – Ваљево: Глас цркве.
- СВЕТО ПИСМО НОВОГ ЗАВЕТА 2005: Нови завет по преводу Вука Стефановића Караџића и Светог архијерејског синода са исправкама Светог Владике Николаја. Београд – Шабац – Ваљево: Глас цркве.
- ЦРВЕНЧАНИН 1998: Вера Црвенчанин. *Скендерова шрајања*. Београд: Књижевне новине – Енциклопедија, Библиотека посебна издања.
- ЦРЊАНСКИ 2014: Милош Црњански. О национализму и српском становишту. Уред. Бошко Обрадовић. Београд: Catena mundi.
- ШИЈАКОВИЋ 2011: Богољуб Шијаковић. *Брига за жртву: памћење имена и спомен српске жртве*. Београд: ауторско издање.

- BENISCH 2013: Pearl Benisch. The Survivor's Voice. *Yad Vashem Jerusalem. Quarterly magazine*. Vol. 71. Уредник Ирис Розенберг. Јерусалим. Јад Вашем: (26–27).
- BULAJIĆ 1989: Milan Bulajić. *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću. Knj. 4*. Beograd: Rad.
- DRENOVAC 1964: Nikola Drenovac. *Pisci govore*. Intervju sa Skenderom Kulenovićem. Beograd: Grafos.
- FRANKL 1987: Viktor E. Frankl. *Nečujan vapaj za smislom*. Prevod Rahela Berghofer. Zagreb: Naprijed.
- IMBER 2013: Shulamit Imber. A World Center for Holocaust Teaching. *Yad Vashem Jerusalem. Quarterly magazine*. Vol. 71. Уредник Ирис Розенберг. Јерусалим. Јад Вашем: (26–27).
- KULENOVIĆ 1983: „Iz humusa”. *Eseji. Izabrana djela*. Udruženi izdavači BiH.
- LUKIĆ 2000: Dragoje Lukić. *Bili su samo deca*. Beograd: Muzej žrtava genocida.
- PEKIĆ, ĆURGUZ 1977: Mirko Pekić i Dragutin Ćurguz. *Bitka na Kozari*. Prijedor.
- RICHLER-FRIEDMAN 2013: Yael Richler-Friedman. Teaching Without Trauma. *Yad Vashem Jerusalem. Quarterly magazine*. Vol. 71. Уредник Ирис Розенберг. Јерусалим. Јад Вашем: (30–31).
- WEISS-HALIVNI 2013: David Weiss-Halivni. The Survivor's Voice. *Yad Vashem Jerusalem. Quarterly magazine*. Vol. 71. Уредник Ирис Розенберг. Јерусалим. Јад Вашем: (10–11).

(<http://prebilovci.net/stari/latinica/poezija/nogo.php>)

(<http://www.prebilovci.net/index.php/srb/>)

Tanja Ančić

AFFLICTIONS OF THE SERBS IN THE WORLD WAR II - THE METHODOLOGICAL APPROACH AND THE POSSIBILITIES OF TEACHING IN LITERARY CLASSES

The non-existence of the culture of remembrance in the public consciousness of the Serbs generates the generations to whom the innocent Serbian victims of the World War II, and also those of the entire twentieth century, will mean nothing. In order to prevent that, it is the duty of the

whole humanistic intelligence to take over their piece of the responsibility, so that the modern generations are able to repay the innocent victims with the culture of remembrance. Being the orthodox Christians, the Serbs have been testifying their belief in Christ for centuries, and they have been building their spiritual, cultural and national identity on the remembrance of the innocent victims. Many so-called “reading-book writers” have built worthy monuments to the Serbian sacrifice in their oeuvres, which are to remain for the eternity. The literary pieces of work influence matchlessly the creation of the complete moral character of a person, and the morality of one generation is also measured by the culture of remembrance of the victims of the past. The time has come again to study history through the folk songs. Only the collective strength of one nation, preserved in great spiritual artefacts can establish the culture of remembrance. The research has confirmed that it is possible to study the historical substance of the victim through the literature teaching, as well as its theological and universal substance as the sacrifice for the other. The remembrance of the victim has got a twofold importance: defence of its sanctity, for, otherwise, its oblivion would present renewed violence against the victim, and facilitation of forgiveness, for the forgiveness has only got any sense at all if it is done by the victim.

Keywords: genocide against the Serbs in the Independent State of Croatia, the culture of remembrance, the national identity of the Serbs, the Serbian history, the Serbian literature, the cult of the victim and the feat, the literature teaching methodology.

ЛИКОВИ ПОКОНДИРЕНИХ ЈУНАКИЊА У ОСНОВНОШКОЛСКОМ ТУМАЧЕЊУ

У раду се сагледавају могућности и осмишљавају поступци за припремање наставног часа на ком би се преко мотивског издвајања и уобличавања интерпретирале комедије *Покондирена шиква*, *Избирачица* и *Госпођа министарка*. У раду је истакнут мотив покондирености који је везивна нит за све три комедије. Посебна пажња усмерена је на активност ученика и њихово вођење да што самосталније открију тематске, мотивске и књижевнотеоријске карактеристике датих комедија, те да мотивским повезивањем и компаративним приступом тумаче дела. Аналитичко интерпретативном наставном методом разоткрили бисмо мотив покондирености у Стеријином делу да бисмо му на трећем часу, у форми групног рада, прикључили исти мотив из Трифковићевог и Нушићевог дела. Оваквом поставком, у вељој мери, афирмисали бисмо интелектуалне капацитете ученика, што је императив савремене наставе. Конструктиван и креативан приступ мотиву и анализи текста довео би нас до нових сазнања, и што је у раду са ученицима веома важно, побудио би, њихово интересовање за тему и овакав облик рада на часу. Наравно, овим се могућности интерпретације драмског дела у настави не заустављају, већ се понуђени модел посматра као полазиште нових ишчитавања и наставношколских интерпретација.

Кључне речи: *Покондирена шиква*, *Избирачица*, *Госпођа министарка*, комедија, особине и врсте комедије, мотив покондирености, лик покондирене Феме, лик размажене Малчике, лик министарке Живке, методика наставе књижевности.

*Смејао сам се роду људском,
али кроз невидљиве сузе.*

(Н. В. Гогољ)

1 Увод. Задатак овог рада је да наставно протумачимо три одабране комедије које се налазе у основношколском програму. Комедија *Покондирена шиква*, Јована Стерије Поповића анализира се у седмом разреду, *Избирачица*, Косте Трифковића у шестом разреду, док је у

* djdanijela971@gmail.com

осмом разреду основне школе за анализу предвиђена комедија *Сумњиво лице*, Бранислава Нушића. Комедија *Госпођа министарка* није предвиђена наставним планом, међутим, како бисмо јасније истакли фигуре покондирених жена у нашој драмској књижевности, овој скупини неопходно је прикључити и Живку министарку.

Стеријина комедија анализира се у седмом разреду основне школе у виду одломка, али верујемо да би за разумевање овог дела, као и за разумевање мотива покондирености, било адекватније да ученици дело прочитају у целости, као домаћу лектуру. На првом часу анализирали бисмо Стеријину комедију, односно Фемин лик и појаву покондирености, док би други час био посвећен анализи осталих ликова комедије. На трећем часу анализирали бисмо одломке из Трифковићеве и Нушићеве комедије. Овакав облик рада планиран је у осмом разреду основне школе.

У основној школи се из обимнијих књижевних дела анализирају одломци који су „доминантно наставно штиво”. „Поред значајне мотивационе улоге, одломак има и ту функцију да ученике упозна с водећим естетским посебностима дела, да их упуту у природу, атмосферу и поетику дела, у његове језичке посебности, у тему и ликове са којима ће се у делу сусретати, те да приликом читања целог дела буду у могућности да у одломку запажене и протумачене посебности олакшано увиђају, да их стваралачки доживљавају и интерпретирају на истраживачком и проблемском нивоу” (Павловић 2009: 160). За анализу Трифковићеве комедије, послужићемо се постојећим одломком из читанке за шести разред који ћемо допунити 12, 13 и 14 појавом трећег чина (крај комедије), а из Нушићеве комедије одабрали смо одломак из другог чина, појава 11 и 12, и Живкин завршни монолог. Верујемо да ћемо ученике на овај начин ваљано припремити за анализу одломка, али и за анализу мотива, како би усвојене вештине могли да примене и на било ком другом одломку, и како би били оспособљени за самостално доживљавање и тумачење књижевног дела, што је и крајњи циљ наставе књижевности.

2. Припремање и мотивисање ученика за читање и обраду дела Јована Стерије Поповића. Приоритетни задатак наставе књижевности, који у великој мери преузима наставник, јесте да ученика претвори у љубитеља књиге и читања. Сведоци смо вишегодишње „кризе читања” и свакодневно се у учионици сусрећемо с њом. Недовољна мотивација, која се у

психолошкој литератури обично одређује као „процес покретања, усмеравања и одржавања активности појединца у току одређеног времена”, утиче на ову чињеницу. Методичка апаратура нас подстиче на инвентивност и у широком пољу могућности нуди да изаберемо оно што је најпримереније одељењу, узрасту, интересовањима ученика и књижевном тексту. Наставник је тај који ће предвидети којим ће се мотивационим чиниоцима служити при анализи дела.

Мотивација хумором може да има прворазредну улогу у настави књижевности јер обезбеђује одређен степен *будношти*, *пријатношти* и *смеха*, помаже ученицима да слободније износе своје доживљаје и запажања и на тај начин омогућава стварање *ведре* и *кооперативне радне атмосфере*. Љиљана Бајић у студији *Проучавање хумористичке прозе у настави* истиче, „да је књижевно дело са елементима хумора већ самим његовим присуством подешено да мотивише за своје читање. (...) Наставна пракса потврђује нам да ведро расположење, или предиспозиција за смех, могу да повећају степен вољности за рад, спремност за слушање и читање, доживљавање и тумачење одређеног књижевног дела” (2008: 41).

Неколико недеља пре предвиђене анализе комедије (сматрамо да је недељу дана довољан временски оквир), поред припремљених и умножених листића за припремно истраживачко читање, које ће поделити ученицима, наставник може да уприличи сценско извођење одломка ове комедије како би заинтересовао и мотивисао ученике за читање дела у целисти. Одломак у читанци за седми разред, када је и предвиђено да се дело анализира, сасвим је адекватан за реализацију циља, тј. за мотивацију хумором. У одломку је представљена Фемина покондиреност која долази до изражаја у дијалогу са Василијем, Јованом и Митром.¹ Извођење или читање одломка могу да реализују ученици на чијем часу ће се анализирати комедија, а могу и да се позову чланови драмске секције школе, чиме ће ефекат бити појачан. Битно је да наставник претходно увежба одломак са ученицима. Такође, пошто је упитању одломак, неопходно је извршити *ужу локализацију* како би ученици у потпуности разумели садржај. Како се драмско дело у потпуности остварује на сцени, овим поступком бисмо ученицима дочарали ликове и тему кроз

¹ Користили смо Читанку за седми разред основне школе издавачке куће Логос јер је у њој дато више одломака из комедије (I, 1,2,6,7).

живу реч, дијалог, покрет, дидаскалије и, уз стварање ведре атмосфере, заинтересовали их да дело у целости прочитају код куће.

У оквиру *уже локализације* ученици би требало да сазнају како је социјално јачање занатлија у Вршцу, родном граду Јована Стерије Поповића, рађало жељу да изађу из круга свога сталежа и да се уздигну на друштвеној лествици. У комедији *Покондирена тиква* главни лик је Фема, богата удовица Пере опанчара, припроста и нешколована жена, која доводи себе у смешне ситуације покушавајући да побегне из тог занатлијског света, трудећи се да буде оно што она није, а што би желела да буде.

Савремене методичке теорије нуде наставнику различите могућности при реализацији наставног часа на коме се интерпретира књижевно дело. Интерпретацију Стеријине *Покондирене тикве* извешћемо путем проблемског истраживања. Драмско дело није само књижевно дело које се чита, него је намењено и за позоришну изведбу и нуди нам низ питања која се могу искористити за анализу дела на часу. Свесни смо чињенице да ниједна интерпретација, ма како добро осмишљена, не може до краја да разоткрије књижевно дело, али проблемским приступом, односно питањима, можемо да остваримо основне циљеве (разоткривање мотива покондирености), и да представимо садржајно естетске елементе који се у делу крију.

3.1. ИСТИЦАЊЕ ПРОБЛЕМА.

Прво проблемско питање: Због чега је Стерија једну средовећну жену, удовицу, покушао да измести из паланачке средине, излажући је подсмеху и поругама?

Друго проблемско питање: Ко су носиоци патријархално-паланачког начина живота и на који начин их Фема доживљава, а на који начин они доживљавају њу и какво је њихово место у карактеризацији главног лика?

- Пажљиво читај и прочитај у целости комедију *Покондирена тиква*. Током читања води белешке у дневнику читања. Издвајајте ликове, догађаје, и ситуације које су привукле вашу пажњу. Спреми се да на часу говориш о свом доживљају света комедије. Припреми се да на часу активно учествујеш у анализи дела. Обрати пажњу на ликове у делу; на њихово понашање, језик, жеље. Приликом читања, посебно обрати пажњу на Фемин лик. Обрати пажњу на Фемин однос према другим ликовима. Покушај да појасниш значење појма покондирена тиква. Размисли о поводима за Фемину покондиреност. Запазите како

се све у комедији манифестује појава покондирености? Издвој сцене које су те највише насмејале и припреми се да их на часу тумачиш. Покушај да установиш узроке комичности у делу. Забележи непознате речи и појмове. Размисли о поукама које нам ово дело нуди.

Верујемо да ћемо на овај начин заинтересовати ученике да открију шта се даље дешавало са Фемом. Неколико дана пре анализе дела, било би пожељно да наставник провери, помоћу *ћробноћ разћовора*, докле су ученици са читањем стигли, да ли су наишли на одређене проблеме, које том приликом отклањамо, и да подсети и пожуре оне који још нису прочитали, како на часу не би били непријатно изненађени чињеницом да ученици нису прочитали дело и да због тога нису у могућности да реализују циљеве часа.

3.2. ЗАДАЦИ ЗА ИСТРАЖИВАЧКЕ ТИМОВЕ. Наставник би требало да формира истраживачке тимове и да им додели истраживачке задатке, а резултати истраживања били би презентовани осталим ученицима на часу анализе. За ову врсту задатака требало би да одаберемо ученике који се сами јаве и за које наставник процени да би ваљано и у року извршили задатке. Пре анализе комедије, требало би проверити резултате до којих су тимови дошли, и уколико је потребно, допунити их.

Први истрћживачки ћим имао би задатак да проучи теоријске одреднице комедије као књижевне врсте и да укратко представи врсте комедије (комедија карактера, нарави и ситуације). Ученике можемо да упутимо на *Књижевни ћојмовник* Оливере Радуловић и на *Мали речник књижевних ћермина* Наташе Станковић-Шошо.

Дрући истрћживачки ћим требало би да протумачи синтагму *ћокондирена ћиква*; да појасни значење речи *ћиква* и речи *кондир*, те да осталим ученицима расветли пренесено значење које ова синтагма има. Ученике ћемо упутити на енциклопедије, речнике симбола.

Трећи истрћживачки ћим имао би задатак да припреми реферат о Стеријином стваралаштву.

Наставник би требало да прегледа урађено и да, уколико ученици припреме презентацију на рачунару, захтева од њих да презентација буде пропраћена адекватним текстом. Подстицати тимове да на што креативнији начин ураде задатке (видео презентација, фотографије, табеле, праве тикве и кондири, уколико их ученици нађу, интернет и сл.).

Такође, уколико је структура одељења таква да се у њему налазе ученици са посебним потребама, наставник би, у складу са њиховим индивидуалним образовним наставним планом, предвидео задатке и за њих. То су обично лакши задаци (нпр. читање текста који претходи одломку, показивање слика, читање задатака и слично), али они у великој мери доприносе да се такви ученици осећају прихваћеним делом групе, односно, одељења.

Наставник би, приликом припреме часа, требало добро да осмисли сваки сегмент рада, да, знајући ученичке способности, одреди индивидуалне задатке, како би ученици били у позицији која ће максимално ангажовати њихове интелектуалне и стваралачке потенцијале и „омогућити им да доживе сопствену компетентност и актуализацију” (Мркаљ 2011: 141).

4. Покондирена тиква (методички приступ комедији). Мотивацију за анализу *Покондирене тикве* Јована Стерије Поповића проналазимо у народној изреци: *Видла жаба ће се коњи кују, ња и она дијла ноју*, чиме наговештавамо појаву о којој ће бити речи у делу и наглашавамо његов комичан садржај.

Наставник истиче проблемско питање које гласи: *Због чега је Стерија једну средовечну жену, удовицу, покушао да измести из њаланачке средине, излажући је подсмеху и поругама?*

Интерпретација комедије почиње саопштавањем доживљаја и изношењем утисака које су ученици стекли приликом читања дела:

- Да ли вам се допала комедија Јована Стерије Поповића? Шта је у комедији смешно? Препричај или прочитај нека смешна места из дела.

Ученици износе да им се комедија допала, да им је смешан Фемин лик, језик који је често неразуман и бесмислен, њена жеља да постане дама из високог друштва, а до јуче је правила опанке, њени атрибути отмености, и у недостатку истих, сурогати (сат, пас, коњ и др.) који је чине смешном. Ученици издвајају поједине смешне сцене при чему им наставник помаже.

Уколико је потребно, наставник би требало да протумачи непознате речи које се налазе у делу и да појасни поједине делове драме, ако му

ученици укажу да је нису довољно разумели, како би се интерпретација несметано наставила.

Утисци ученика представљају први контакт са делом у ком испливава смешно као доминантна појава. Наставник истиче да нас Стеријин хумор засмејава, да тај смех произилази из Феминог лика, њених поступака и њених речи и помаже им да дођу до чињенице да у књижевноуметничком делу писац преко лика исказује своје идеје и реализује своје дело. У драмском делу лик испољава позитивне или негативне црте свог карактера, па имамо позитивне или негативне ликове, односно, карактере. У комедији, обично, имамо носиоце негативних особина које писцу служе да их увећа и разоткрије. Ликови поступцима, говором, дијалогом или монологом откривају своје карактере који их чине смешним. Како бисмо расветлили Фемин лик, приступамо његовој анализи коју иницирамо питањима:

- Ко је главни лик Стеријине комедије? Која особина је карактеристична за њен лик? Како се у делу манифестује Фемина доминантна особина? Због чега је Фема у сукобу са осталим ликовима у драми? Обратите пажњу на Фемин говор, одредите његову улогу у делу? Уочите Фемине жеље и сагледајте њене реалне могућности. Пронађи у тексту делове којима ћеш да поткрепиш своје тврдње.

Ученици износе да је главни лик комедије Фема, богата удовица мајстор Пере опанчара, припроста и необразована жена која покушава да побегне из тог занатлијског света трудећи се да буде оно што није. Најдоминантнија Фемина особина је покондиреност, односно, њена жеља да буде оно што она не може да буде, дама. Сукоб настаје због Фемине жеље да буде другачија од осталих ликова у комедији. У делу је Фема представљена комично и писац је извргао подсмеху њено претеривање и жељу да буде неко други. Фемин говор је важно средство карактеризације лика. Говор Фему одређује и друштвено и морално. Језик Феми служи да прикрије своје право порекло и да је представи у комичном светлу. Ученици лако уочавају Фемине жеље које прате начин живота људи из високог друштва, али и њен прост речник, навике, понашање као и целокупну њену личност која је у контрасту са „ноблесом”. Наставник помаже ученицима да пронађу део текста како би поткрепили своје тврдње и наговештава да се иза Феминог лика крије подсмевање једној појави која

је била присутна у нашем друштву и коју и данас можемо да препознамо. Овим бисмо разоткрили други слој Стеријине комедије.

ТУМАЧЕЊЕ ПОЈМА ПОКОНДИРЕНА ТИКВА

Овај поступак нас лагано доводи до наслова дела и до мотива који ће ученици лако протумачити и повезати главну јунакињу и њена хтења са тиквом и кондиром.

- Зашто је Стерија комедију назвао *Покондирена тиква*? Шта означава синтагма „покондирена тиква”? О каквој појави је у комедији реч? Присетите се прве сцене комедије коју су вам „глумци” недавно одиграли, поново је прочитајте и покушајте да одговорите на питања.

Како би ученици јасније разумели појам, било би пожељно да се на час донесе права тиква и кондир (може да послужи и лепо осликан керамички бокал), тако би се и визуелним ефектом појачао контраст и усвајање ових појмова, а самим тим и појма покондирености. Тим који је имао задатак да истражи појам тикве и кондира, односно, покондирености, презентује своје резултате које наставник може да допуни.

Значење синтагме *покондирена тиква* познато је многим људима, што није случај са значењем речи које граде ову кованицу. *Тиква* је врста поврћа која је осушена и очишћена служила као посуда за воду. Тикве се, у највећој мери, у свакодневним приликама користе у сеоским домаћинствима. *Кондир* је реч грчког порекла и означава *πρβυσαστήν чашу*. Кондир је посуда из које се пијаћа вода излива у судове за пиће. Имућније породице послуживале су воду из керамичких, бакарних и сребрних кондира. Керамички кондири уметнички су осликавани, а касније су се правили бакарни кондири који су били „превучени златом тако лијепо да се то не може описати”. Дакле, имућни људи могли су себи да приуште ове лепе, уметнички осликане и филигрански рађене посуде за воду, а они сиромашнији су за исту намену користили тикве. Синтагма *покондирена тиква*, тако представља тикву која би желела да постане кондир, односно, нешто обично и једноставно желело би да постане лепо и вредно. Ове две речи се контрастирају, те упућују на комичан садржај. Међутим, кондир може да има и друга значења.

На слици Уроша Предића *Косовка девојка*, насликан је златни кондир из ког девојка напаја и крепи рањеног витеза Орловић Павла, пома-

же му да се опорави и тако настави битку. Проширујемо значење кондира и скрећемо пажњу на вишезначност појма и на његову различиту улогу у књижевном тексту или на уметничком платну. Било би пожељно да ученици виде репродукцију Предићеве слике на којој су насликана два златна кондира. Први, већи, којим девојка напаја и крепи јунака, и други, мањи, напуњен водом, којом му вида ране. Тако лепота златног кондира (пored појаса и мача), упућује на великог јунака и на сталеж ком је припадао. Такође, ученици могу да буду упућени и на народну песму *Косовка девојка*, у којој девојка, носећи *бели хлеб* и два златна кондира, у једном *румено вино*, а у другом *лађану воду*, по крвавом пољу тражи свога вереника. На овом месту могуће је остварити корелацију између књижевне и ликовне уметности што би, дакако, допринело и ширем и дубљем сагледавању и праћењу архетипа кондира, те проширивању ученичке перцепције света уметности.

Ученици препознају да је наслов дела дат према карактеру главне јунакиње Феме која је била опанчарева жена и која, након његове смрти, жели да постане дама. Покондиреност је пут у високо друштво, а огледа се у некритичком дивљењу према свему што је у моди у окружењима која се сматрају отменим. Због несклада са светом реалности, мотив покондирености је првенствено комичан мотив, те су га користили писци у различитим епохама. Такође, како би ученици јасније разумели појаву, наставник може да актуализује мотив покондирености, повезујући га са популарном телевизијом и вредностима које она пласира и да са ученицима отпочне краћу расправу на тему „Пинк Фема”.

Фема жели да сви у њеном окружењу постану господа, почев од њене ћерке Евице, па до шегрта Јована. Жели да јој се сви обраћају као дами. Настоји да промени себе, своје окружење, свој дом, да се дружи са људима из високог друштва. У комедији је представљена појава која је била присутна и актуелна у пишево време, када је средњи слој занатлија почео да се богати и када се трудио да поприми стил живота и манире људи из високог друштва. Писац је свој став према овој друштвеној појави наговестио и насловом комедије. Насловом се сугерише и комичан карактер дела. Ученици причу о овој појави могу да допуне сазнањима из историје где су изучавали лекцију о рађању грађанске класе код Срба. Према томе, закључујемо да је у средишту дела мотив покондирености који је део Феминог карактера, а који је Стерија представио у драми, исмевајући и ругајући се покондиреним људима.

Како бисмо открили и трећи слој смешног, који ће нас довести до Феминог трагичног лика и до узрока њене покондирености, неопходно је да сагледамо слике Феминог живота са покојним супругом. Овим поступком омогућавамо ученицима да у делу уоче и трагичне елементе који ће их, вероватно, изненадити, али ће им бити иновативни и интересантни.

- Пажљивим читањем дијалога између Феме и шегрта Јована (I чин, 6 сцена; III чин, сцена 2) запажајте информације које нам о Фемином животу са мајстор Пером (време пре почетка радње у комедији), открива Јован. Како је Фема живела у браку са покојним супругом? Како се Пера понашао према Феми? Уочите какве информације о Фемином пређашњем животу нам нуди Митар, Фемин брат (III чин, сцена 3).

Ученици уочавају да је Фема са супругом Пером тешко живела, да је морала да ради, да је била изложена непријатном мирису штављене коже и хемикалија за њихову прераду. Није се осећала као жена: испуцале црне руке, прљава изношена гардероба, нема нежности ни љубави. Ручавали су са послугом и, у том мушком окружењу, Фема се понашала грубо (рукама је задавила мачка), и речник јој је био груб и припрост. Фема се плашила свога супруга који ју је тукао када није хтела да ради. Због непријатних мириса занатске куће биле су на периферији насеља чиме се појачава изолованост. Митар нам открива да у почетку брака Фема и Пера нису имали шта да једу, па је од њега позајмљивала новац. Наставник помаже ученицима да сагледају Фемин живот како би разумели њену потребу за променом и поставља питања:

- Како се Фема осећала у браку са супругом Пером? Уочите када Фема почиње да се мења? Који догађај је условио промену у њеном животу, али и у њеном понашању? Шта је Феми иза Пере остало? Ка чему Фема стреми, шта жели?

Фема је у браку била незадовољна и несрећна. Промена у њеном животу, али и у њеном понашању, настаје када јој муж премине, тачније, након четрдесет дана од његове смрти. Промена је јасно наговештена Фемином белом хаћином. Символика црне боје у просторима нашег културног и традицијског миљеа јасна је, али симболику беле боје требало би детаљније да размотримо како бисмо јасније разумели Фемину

белу хаљину и њен нови почетак. „Belo je granična vrednost. Belo je boja prelaza, u onom smislu u kojem se govori o obredima prelaza: belo je privilegovana boja obreda kojima se menja biće prema klasičnoj shemi svake inicijacije: smrću i novim rođenjem. Ona nije obeležje molitelja ili kandidata koji ide prema smrti, nego boja onoga koji se otkriva, koji se ponovo rađa, pošto je pobedio iskušenje. [...] U obredima inicijacije belo je boja prve faze, a to je borba protiv smrti” (GERBRAN-ŠEVALIJE 2004: 51).

Појашњењем Фемине беле хаљине, ученике упућујемо на Перину смрт која за Фему представља слободу и она покушава да живи један „нови живот” који је другачији од живота каквим је живела.

У Феминој жељи и покушају да лепше и боље живи проналазимо повод за покондиреност коју је средина осудила, исмејала, и која је, на крају, победила. Појединац у затвореној малој средини не успева да се избори за своја права и потребе. Појаснити ученицима да се неке појаве у једној средини подразумевају, прихватају, а исте те појаве у другој средини су предмет и повод за подсмех. Фема жели бољи и лепши живот и пошто не зна, и не може да има бољи, задовољава се оним који сама ствара који је смешан, покондирен, бесмислен.

Како би ученици јасније сагледали главни лик Стеријине комедије, као и мотив покондирености у њему, потребно им је јасно представити Фемине покондирене подухвате који су градативно представљени у комедији.

- Потруди се и пронађи у тексту делове који говоре о Феминој покондирености. Шта Фема чини не би ли постала дама, не би ли ушла у високо друштво? О чему Фема машта?

Ученици уочавају већину Феминих покондирених поступака: Подучава ћерку да у једној руци држи лепезу, а у другој звонце, облачи белу хаљину, мења фризуру, учи француски језик, поручује хаљине, посебно хаљине за јахање, мења распоред намештаја у кући, жели ћерку, а потом себе, да уда за филозофа, машта о баловима, нежности и лепом животу.

Да би ученицима била јаснија двојност Феминог лика, наставник може да направи табелу у којој би био представљен Фемин живот са сугрумом Пером и живот након његове смрти, коју ће да умножи и подели ученицима.

Фемин животи до Перине смрти:	Фемин животи после Перине смрти:
- тежак физички рад; - непријатан мирис коже и хемикалија; - грубе испуцале руке; - прљава изношена гардероба; - руча са послугом и шегртима; - служи се простим речима; - понаша се грубо (задавила мачка); - кућа на периферији/издвојеност од других; - у браку нема нежности ни љубави; - добија батине од супруга.	- држи лепезу и звонце у рукама; - облачи белу хаљину; - поручује хаљине и посебно хаљине за јахање; - поручује кочије; - мења намештај у кући; - учи француски језик; - жели да ћерку, а потом себе, уда за филозофа; - жели да се дружи са дамама, бароницама, грофицама; - машта о баловима, нежности и о лепом животу.

- Испитајте и спремите се да прокоментаришете Фемин лик из брака са Пером и Фемин лик након његове смрти.

Ученици ће лако да закључе како је у делу приче пре почетка сценске радње Фема представљена као незадовољна, несрећна и понижена, док у садашњости (време трајања драмске радње), представља покондирену и смешну жену која покушава да буде срећна, а та срећа оличена је у но-блесу који је неостварљив и бесмислен. Прошлост је представљена као негативно искуство које Фема настоји да на романтичан начин потисне. *Покондирена шиква* је, дакако, комедија, али Фемин лик (како закључују Ј. Христић, Љ. Симовић, С. Анђелковић, Н. Ромчевић и др.) има трагичне елементе. Трагедију Феминог лика проналазимо у немогућности да промени свој живот и чињеници да је на крају комедије остављамо поражену у тој маловарошкој средини која ју је исмејала. Ученике полако враћамо на чињеницу да је пред нама комедија и постављамо им питања која ће нас одвести до теоријских одређења комедије и врста комедије:

- Покушајте да дефинишете комедију као књижевну врсту? Коју негативну особину је исмејао Стерија у својој комедији? Ко је носилац негативне особине које комедија жели да промени, да исправи? Како се зове врста комедије која исмева негативне људске особине?

Тим који је имао задатак да проучи развој комедије износи резултате свога истраживања и упознаје ученике са комедијом као драмском врстом.

Комедија је врста драме која је супротна трагедији. Комедија је настала из игре. Појава комедије везана је за Грчку, за Атину и уличне

светковине на којима се весела дружина маскираних учесника забављала на рачун људи и богова. Термин *комедија* грчког је порекла (*комос*, весели опход и *оде*, песма) и везана је за карневалску атмосферу приликом диониских свечаности. Комедија приказује просечан живот и ликове са њиховим недостацима. Смех изазивају преувеличане негативне људске особине. Комедија на хумористичан начин приказује несклад између стварних могућности ликова и њихових жеља. Ликови комичним поступцима изазивају смех и позивају читаоца и публику да прихвате човека са његовом несавршеношћу. Стерија је у својој комедији исмејао покондиреност, тј. жељу људи да се представе и да буду бољи него што они одиста јесу. Исмејао је потребу појединаца да, без критичког суда, прате моду и да припадају вишем друштвеном кругу. У Стеријиној комедији Фема, обична, припроста жена, носилац је негативних особина којој се аутор смеје не би ли нас (читаоце и гледаоце) pouчио и јасно нам представио овај порок. У *комедији карактера* или *психолошкој комедији* писац извргава подсмеху недостатке појединца; исмева негативне особине попут уображености, покондирености, тврдичлука и лицемерја. *Комедија нарави* или *груштивена комедија* приказује, на сатиричан начин, недостатке целог друштва, класе или друштвене групе. *Комедија интриге* или *ситуације* приказује занимљив заплет који се заснива на неспоразуму или неочекиваном обрту. Комедија се постиже довођењем ликова у комичне ситуације.

Како бисмо решили други проблемски задатак, сви ученици пред крај првог часа добијају одштампане и умножене припремне истраживачке задатке који се односе на анализу осталих ликова у комедији о којима би код куће требало да промисле и о којима ће бити речи на наредном часу:

- Који ликови су представници патријархалног традиционалног начина живота? Коментаришите њихову улогу у комедији. Анализирајте Фемино понашање према њима и њихово према њој. Због чега долазе у сукоб са Фемом? Чему они теже и шта остварују? Размислите ко и због чега помаже Феми да постане дама?

Други час анализе комедије *Покондирена шиква* можемо да започнемо Нушићевом реченицом:

Ја знам само за један хумор, један, једини, онај који изазивајући смех на уснама, ублажава суровост живота.

Ова Нушићева реченица могла би да нам послужи као полазиште за кратко понављање чињеница о којима смо на претходном часу говорили и да нас уведе у откривање нових.

Проблемско питање које нам се намеће јесте: Ко су ликови који стоје наспрам Феме и која је њихова улога у комедији?

- Издвојте ликове који се у делу супротстављају Феми? Шта је заједничко за њих? Покушајте да одредите њихову улогу у комедији? Због чега долазе у сукоб са Фемом? Процените колико су поступци ових јунака условљени Феминим карактером, њеном покондиреношћу?

Ученици уочавају да је Фема, почевши од прве појаве, у сукобу са безмало свим ликовима комедије. Фемина ћерка Евица, која је иста отац и „има то лудило у глави, да ради, па да ради”, изјављује да је сада касно да и она постане дама. Евица је лик који чува патријархалне вредности и традицију. Јован не жели да мења име, да постане Јохан, Ханс или Џан, јер он није пединтер „него шегрт, нити је мени отац казивао, да се немчим, него да останем који сам”, који чува национални идентитет. Највише изражен сукоб у комедији је Фемин и Митров. Митар је представник занатлија који својим радом долазе до бољитка, а Фема непромишљено троши тешко зарађен новац. Митар је представник традиције који трезвеним промишљањем осуђује Фемину покондиреност и осуђује садашње време: „...проклета мода јако је обвладала”. Говорећи у негативном контексту о моди, Митар као узор истиче њихову мајку која се и удала и сахранила у венчаној хаљини. Митрови сукоби са Фемом представљају судар старог са новим. Митар је „Петрова продужена рука”. Његово неразумевање и неодобравање Фемине покондирености је јасно изражено и он криви Фему за Петрову смрт: „О, ђаво ти однео и ту моду! Каква те мода снашла, несрећо, кад ти стоје руке испуцане као пањеви. Ко те испита на моду? Срам те буди! Обајгоро једна, лепу си ми чест учинила и целој фамилији. Добила си красног мужа, па га ниси знала чувати, него си га донде чангрисала и јела, док се није сдоксао” (Стерија 2009: 200). Из Митрове перспективе човека који изнад свега цени рад и напредак, Петар је „красан муж”, али из Фемине, видели смо, није. Ови ликови имају улогу да чувају традицију и да појачају и исмеју Фемин лик. Сукоб настаје због Фемине покондирености и последица су промене њеног лика.

- Размислите и пронађите у тексту делове у којима се уочава недоследност у сликању ликова који су супротстављени Феми. Шта вам то говори о њима, али и о људима уопште?

Евица представља узорну девојку, али заводи Ружичића не би ли добила бурмутицу, не би ли се удала за Василија, бира и машта о лепим хаљинама које ће јој вереник купити иако јој је отац недавно преминуо. Јован због љубави према Анчици и Феминог обећања да ће му дозволити да је ожени, пристаје да испуњава њене жеље. Па и Митар, који, чини се, најдоследније следи патријархалну норму, допушта Василију да ожени Евицу само зато што је добио на лутрији, чиме пориче вредност рада и личног залагања у животу. Приказујући их, ипак, као недоследне и као људе који због неких разлога мењају ставове, Стерија нам сугерише да је људима својствена несавршеност и да су промене могуће.

- Ко у комедији помаже Феми да реализује своје намере? Чиме су они мотивисани? Које Фемине особине појачава присуство ових ликова? Коју Фемину карактерну особину, поред покондирености, откривају Сара и Ружичић? Поткрепите тврдње текстом из комедије.

Сара и Ружичић припадају ликовима који се лажно представљају, они су ликови лажног идентитета. Њихова позиција у драми мотивисана је интересима. Сара подучава Фему о навикама и о животу жена из високог друштва јер је радила код великих госпођа (била је куварица), а заправо само жели да нахрани свој стомак. Ученици уочавају да Ружичић има више занимања, да је песник, трговачки помоћник и Фемин будући су-пруг. На Сарин наговор Ружичић ће запросити Фему када га Евица одбије, иако је много старија од њега, он ће пристати, али само зато што би њеним новцем могао да објави збирку песама. Ученицима скренути пажњу на Ружичићев језик (који је за њих неразумљив) и навестити им да се њиме Стерија подсмевао славено-србском говору учених Срба и бесмисленим речима псеудокласицистичке поезије. Ружичић, а посебно Сара, иницирају још једну битну Фемину особину, а то је наивност и лаковерност. Ученици проналазе делове текста којима потврђују ову тврдњу.

Како би приказао мотив покондирености, Стерија је покушао да богату удовицу Фему измести из локалне паланачке средине, да јој наметне жеље и снове које она није могла да оствари и да је представи у светлу комичних дешавања. Анализу комедије завршили бисмо утврђивањем порука дела али, и веома важним питањем које се односи на нереализовани Фемин и Ружичићев брак, као и питање везано за Фемин неулазак у високо друштво. Овим се круг затвара и ми поново, као на почетку комедије, препознајемо Фемино незадовољство и трагичност, али уоча-

вамо наду (коју јој нуди Митар), да тамо негде, у неком Паризу, постоје простори среће и за такве као што је она.

- Размислите, ко не дозвољава Феми да ипак, реализује своју жељу, да уђе у високо друштво? Ко одвраћа Ружичића од брака са Фемом? Због чега? Шта она чини? Пронађите и прокоментаришите тај део текста. Шта представља Париз у Фемином доживљају лепог и срећног живота? Размислите о дубљем значењу ове приче.

Ученици би требало да закључе да Евица заводи песника Ружичића због бурмутице у којој је лутријски тикет на ком је њен вереник добио премију. Услов да се уда за Василија, јесте да он постане богат, а срећна околност је премија на лутрији. Ружичић, увидевши Евичину младост и лепоту, одлучује да се не ожени Фемом. Наставник ученицима појашњава да је у комедији Фемина прича завршена, да на њено место долази Евица, долазе млади који треба да реализују свој брак (у комедији долази до реализације два брака). Фема то предосећа и зато се током комедије грубо и недолично и нематерински опходи према Евици. Није успела да буде срећна у браку са супругом, не успева, и не уме, ни сада, по други пут. Срећу, љубав и нежност Фема види у неком далеком граду за кога је само чула да постоји, у коме је дозвољено све оно што је у својој средини покушавала, а која ју је због тога осудила и исмејала.

Како бисмо ученике мотивисали за читање и других Стеријиних дела, позивамо чланове тима који су имали задатак да истраже Стеријин живот и дело да представе резултате свога рада.

- Изнесите сазнања до којих сте дошли изучавајући Стеријину биографију. Утврдите који је значај за развој културе имало покретање позоришта у српском друштву? У чему се огледа Стеријина улога у развоју српске драме?

Тим би укратко требало да представи Стеријину биографију и његово стваралштво како би ученици закључили да се Стерија није само бавио писањем комедија, историјских драма, писањем поезије и романа, него и да је био зачетник многих културних институција у нашој земљи. Износећи податке о Народном позоришту, Народном музеју, Народној библиотеци, Академији наука и др., ученици би требало и да путем фотографија, визуелно, доживе и осете значај ових установа за културни и свеопшти развој нашег народа за који се Стерија свесрдно залагао. Стерија је био

први аутор оригиналних драма у нашој књижевности, велики борац и радник на ширењу просвете и културе.

Покондирена Малчика и Живка Поповић

На трећем часу покушали бисмо да повежемо мотив покондирености и Фемин покондирени лик са главним ликовима из комедије *Избирачица* и *Госпођа министарка*. Сви ученици би пред крај другог часа доби-ли одштампане и умножене одломке комедија који би садржали уводно (почетно) и завршно (финално) локализовање текста, откуцане припремне истраживачке задатке и појашњење непознатих речи. Ученике бисмо укратко упознали са садржајем предстојећег часа на коме ћемо изучава-ти нове покондирене јунакиње и њихове поводе за овакво понашање.

Мотивацију за рад на овом часу можемо да остваримо слушањем аудио записа или гледањем одломака из Трифковићеве или Нушићеве комедије. Народне изреке, такође, могу да послуже као мотивација: „Избирач нађе отирач“, „Ала наше замало бијаше“, „Нађе крпа закрпу“, „Кад се гуска с' лабудовима помеша“. Овакав вид мотивације помоћи ће наставнику да установи да ли су ученици прочитали одломке и урадили домаће задатке.

Као облик рада одабрали смо групни рад, којим, чини нам се, најефикасније можемо да повежемо мотив покондирености у датим коме-дијама. Групни рад је веома делотворна, и међу ученицима омиљена, педагошка метода којом се поред сазнајно-истраживачког остварује и социјална компонента. Уз добро осмишљен групни рад наставник је у могућности да обједини истраживачко читање и проблемске задатке. Приликом формирања тимова, наставник би требало да поведе рачуна о њиховој структури и на основу тога да додели задатке. Такође, сваки тим требало би да има вођу тима који би водио рачуна о раду, поделио уче-ницима задатке, и који би презентовао резултате до којих је тим дошао. Задаци на нивоу групе треба да буду тако осмишљени да сваки ученик у тиму добије свој задатак на коме ће да ради. Битно је да наставник про-цени тежину задатака и додели их ученицима на основу њихових могућ-ности. Приликом решавања задатака, као помоћни материјал, ученици-ма бисмо копирали и поделили табелу *Фиџура покондирене жене*, која би им олакшала решавање задатака, али и омогућила јасније сагледавање мотива покондирености у одабраним комедијама.

ПРВА ГРУПА ИСТРАЖИВАЧКИХ ПИТАЊА

- Ко је главни лик Трифковићеве комедије *Избирачица*? – Уочите њену доминантну особину и начин на који се она у комедији испољава? – Анализирајте Малчикин однос према родитељима? – Покушајте да откријете узроке оваквог Малчикиног понашања. – Процените њено мишљење о љубави и браку? – Због чега је Малчика неодлучна у одлуци да се уда? – Уочите и анализирајте начин на који Малчика прима писма просилаца? Како реагује када сазнаје да је проси Штанцика, како када је проси Бранко, а како Тошица? На шта Тошица, у писму у ком је проси, опомиње Малчику?

У Трифковићевој комедији *Избирачица*, главни лик је Малчика, млада, лепа и имућна градска девојка која воли забаве, плес и музику. Њена најизраженија особина, поред уображености и самољубља, је размаженост. Малчика је груба и некултурна у опхођењу према својим родитељима, заправо, она је невоспитана. У дијалогу са родитељима, њен тон је равнодушан, јогунаст, раздражљив и надмен. Родитељи су јој допустили да буде таква, да постане размажена, јер су је погрешно васпитали. Ова млада девојка је у сукобу са свим ликовима у комедији, а чини се највише са својим родитељима. Љубав и брак су за њу игра јер, заслепљена егоцентризмом – превеликом љубави према себи, не може да воли, ни да прими љубав. Неодлучна је у одлуци да се уда због тога што ни једног момка, који је проси, не воли. Упадљив је Малчикин смех и подсмех приликом примања писама. Сваком момку проналази ману: Штанцика није интелигентан, Бранко је превише озбиљан, а Тошица је смешан. Тошица писмо шаље Малчики. Његово писмо је романтично и он је опомиње да онај ко много бира, добија оно што преостане, а то је, често, најгора прилика за удају.

ДРУГА ГРУПА ИСТРАЖИВАЧКИХ ПИТАЊА

- Око чега се споре Соколовићи? – Шта на основу њихових изнесених ставова можете да закључите о животу војвођанске грађанске породице? – Опишите однос Соколовића према ћерки, поткрепите га конкретним примерима из текста. – О којим и каквим „другим временима“ говори Соколовић? – Размислите да ли су та времена била боља и због чега? – Како је Саветино мишљење о љубави и о браку? – Шта на основу писама можете да закључите о просиоцима? – Образложите шта је у драми смешно? – Како настаје комична ситуација у делу?

Чекајући ћерку да дође на доручак, Соколовићи се расправљају око вечерњих забава. Соколовић негодује и жали се да су те забаве велики трошак и да их због света приређују, док га супруга подсећа да имају ћерку за удају и да не могу да се издвајају. Грађанске породице су живе-ле онако како им је свет наметао, поштовале су правила живљења која су долазила споља. Соколовићи се додворавају Малчики и, повлађујући јој, чине да се осећа као да је центар света. Васпитавају је на погрешан на-чин. Соколовић говори о прошлим патријархалним временима у којима су се поштовали вредни и радни људи чији је представник Савета која верује да људска срећа почива на искреним емоцијама и међусобном поштовању. Малчикина размаженост је смешна као и понашање њених родитеља. Смешна је ситуација у којој је просе три момка, а она је нео-длучна и самоуверена да јој неће ни један утећи и смешно је што на крају, ипак, добија најгору прилику. Комика у делу настаје довођењем родитеља у смешне ситуације и неочекиваним обртом, Малчикином удадбом за Тошицу, најнеповољнију и најсмешнију прилику.

ТРЕЋА ГРУПА ИСТРАЖИВАЧКИХ ПИТАЊА

- Ко је главни лик Нушићеве комедије? – Чему она тежи? – Уочите њену доминантну особину и образложите је? – Због чега министарка позива господина Нинковића? – Наведите шта све министарка мора да уради да би постала отмена? – Образложите и поткрепите приме-ром из текста због кога министарка пристаје на овакву отменост? – Ко одређује шта је отмено, а шта не? – Објасните због чега се министарка двоуми да прихвати трећи услов за улазак у високо друштво? – Да ли су и претходне министарке биле овако отмене?

У Нушићевој комедији *Госпођа министарка*, главни лик је Живка По-повић, жена чији је супруг постао министар. Живка жели да се понаша као даме из високог друштва и да уведе отменост у своју кућу, зато пози-ва господина Нинковића који би је научио отмености. Како би постала отмена дама, Живка мора да научи да игра бриц, да пуши цигаре и да има љубавника. Како би се понашала по правилима високог друштва и живе-ла онако како је живео сав отмен свет, Живка пристаје да испуни тражене услове и постане дама. Живка је припроста обична жена која се двоуми да ли да своју част и поштење стави испод овакве отмености. Заправо, она се кратко колеба да би на крају пристала. Битно јој је да зна да ли су

и министарке пре ње пристале на ова правила, како би и сама погазила принципе који су је водили кроз живот, и како би пристала.

ЧЕТВРТА ГРУПА ИСТРАЖИВАЧКИХ ПИТАЊА

- Ко помаже госпођи министарки да уђе у високо друштво? – Образложите који мотиви покрећу господина Нинковића? – Сцена са господином Нинковићем открива још неке министаркине особине, образложите их. – Покушајте да откријете какав је министаркин однос према супругу? – Због чега Живка каже да није лако бити министарка? Образложите шта је у драми смешно? – Како настаје комична ситуација у делу?

Господин Нинковић, чиновник у влади, помаже министарки. Услов да министарку уведе у високо друштво јесте да му издејствује ново унапређење иако је једно недавно добио. Нинковић је човек кога води лични интерес. Сваку нову министарку Нинковић уводи у високо друштво и од сваке добија унапређење. Министарка је покондирена, наивна и лаковерна жена која непромишљено и олако пристаје на губитак личне части, али и части свога супруга и целе породице. Живкин и Симин брак је брак без нежности и љубави што закључујемо из речи које му министарка упућује, а из којих закључујемо да она мисли искључиво на себе. У комедији је смешно на какве бесмислице је министарка спремна само да би била део отменог круга људи. Такође, смешан је и начин на који се долази до напретка у послу.

ПЕТА ГРУПА ИСТРАЖИВАЧКИХ ПИТАЊА

Шта је заједничко за главне јунакиње комедија које смо анализирали? – Образложите како се мотив покондирености испољава у све три комедије? – Појасните која је улога овог мотива у све три комедије? – Покушајте да објасните због чега ове комедије немају срећан расплет, крај. – Зашто је покондиреност бесмислена? – Покушајте да дефинишете поруке које нам ова дела нуде?

Заједничко за ове три јунакиње је незадовољство и покондиреност. У комедији *Покондирена шиква*, покондиреност је дата као последица Феминог карактера. Она жели да промени свој живот, да буде nobles, али

нема јасан циљ и не зна како да реализује своје снове, па посеже за су-рогатима који је чине смешном. Малчикина покондиреност огледа се у њеној размажености која је последица неправилног и попустљивог васпитања. Покондиреност у Нушићевој комедији испољава се кроз Живкин карактер и сујетну потребу да припада високом положају у друштву. Јунакиње не успевају да реализују своје намере. Фему средина осуђује и не дозвољава јој да постане ноблес, Малчика добија најгору прилику јер се двоуми и фемка, а Живка својим непромишљеним поступцима иницира мужевљево оставку и губи министарске привилегије. Покондиреност је бесмислена јер нагони човека да без критичког и здраворазумног суда тежи и диви се свему што је модерно и отмено.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОКОНДИРЕНИХ ЈУНАКИЊА

Назив комедије	<i>Покондирена шиква</i>	<i>Избирачица</i>	<i>Госпођа министарка</i>
Главна јунакиња	фема	Малчика	Живка
Брачно стање	удовица	девојка	удата жена
Економски положај	ситуирана	ситуирана	неситуирана
Стремљења лика	жеља за суштинском променом	жеља да се задржи постојеће стање	жеља да влада другима
Представа о циљу	нејасна представа о циљу	нејасна представа о циљу	јасна представа о циљу
Окружење	ненаклоно паланачко окружење	благонаклоно градско окружење	малограђанско градско окружење
Положај у друштву	тежак положај жене у друштву	добар положај девојака миражника	утицај и моћ жене у друштву
Најјаче изражен сукоб у комедији	са ћерком и братом	са родитељима и другим девојкама	са зетом и бившим министаркама
Представа о жени у друштву	није узорна супруга ни мајка	није узорна ћерка	није узорна супруга ни мајка
Вид испољавања покондирености	покондиреност као бег од прошлости	покондиреност као размаженост	покондиреност као жеља да се влада

Синтеза научног могла би да се реализује путем наставног листића или домаћег задатка који би био реализован у виду цртежа, карикатуре, презентације на рачунару, литерарног састава на тему покондирености. Ученици који имају искуство у прављењу мапа ума, могли би код куће да направе *мапу покондирености* и да је презентују на часу. Битно је да се сви ученици одазову, да препознају облик изражавања који им највише одговара и да у радове унесу научно, као и лична запажања о појави коју смо изучавали.

Извори

- Нушић 2009: Бранислав Нушић. Госпођа министарка. У *Изабране комедије*. Београд: Логос арт.
- Поповић 1997: Јован Стерија Поповић. Покондирена тиква. У *Лаже и паралаже*. Вршац: КОВ.
- Станковић Шошо, Сувалџић 2012: Наташа Станковић Шошо, Бошко Сувалџић. *Читанка за 7. разред основне школе*. Београд: Логос.
- Трифковић 2005: Коста Трифковић. Избирачица. У *Изабрана дела*, приредила Даница Вујков. Нови Сад: Футура публикације.

ЛИТЕРАТУРА

- Бајић 2008: Љиљана Бајић. *Проучавање хумористичке прозе у настави*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Мркаљ 2011: Зона Мркаљ. Методичка обрада одломка у основној школи. У: *На часовима српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Павловић 2009: Миодраг Павловић. Методички приступ одломку приликом наставног тумачења Стеријине комедије Тврдица. У *Тумачење књижевних дела и методика наставе*, други део, приредила Оливера Радуловић. Нови Сад.

- ROSANDIĆ 1986: Dragutin Rosandić. *Metodika književnoga odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
- GERBRAN-ŠEVALIJE 2004: Alen Gerbran i Žan Ševalije. *Rečnik simbola*. Novi Sad: Stilos.

Danijela Đorđević

THE UPSTART FEMALE CHARACTERS IN THE PRIMARY SCHOOL INTERPRETATION

The paper entitled *Theupstart female characters in the primary school interpretation* both reflects on possibilities and creates techniques for the preparation of a lesson in which the comedies entitled *Pokondirena tikva*, *Izbiračica* and *Gospođa ministarka* could be interpreted by analysing and shaping the motifs. The paper emphasises the motif of the upstart, which presents the linking thread among the three comedies. A special attention has been directed to the participation of the students and their guidance to discover thematic, conceptual and theoretical features of the comedies as independently as possible and also to interpret works by linking motifs and by using comparative approaches. The motif of the upstart in the Sterija's work is uncovered by the analytical and interpretational teaching method, and, during the third class, in the form of the group work, the same motif from the Trifković's and Nušić's work is attached. By using such a framework, one would, to a large extent, affirm the intellectual capacity of the students, which presents an imperative in the contemporary teaching practices. The constructive and creative approach to the motif and analysis of the text should lead to new concepts and should incite their interest in the topic and this type of classroom work, which is very important when working with students. Needless to say, such an approach does not cease the possibilities of interpretation of a play in teaching practices, but use the offered model as the starting point of any new readings and interpretation in the educational practices.

Keywords: *Pokondirena tikva*, *Izbiračica*, *Gospođa ministarska*, comedy, the characteristics and types of comedy, the motif of the upstart, the character of Fema, the character of spoiled Malčika, the character of the Minister's wife Živka, the literature teaching methodology.

СЛОБОДНО ПРЕПРИЧАВАЊЕ У НАСТАВИ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ (МОДЕЛ ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ ВЈЕЖБЕ У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ)¹

Имајући у виду значај језичке културе у оквиру наставе матерњег језика, у раду дајемо модел часа за млађе разреде основне школе који може помоћи унапређивању основних захтјева овог наставног подручја, од којих посебно издвајамо његовање граматичке правилности, јасности и језгровитости казивања те развијање мисаоне тачности. Модел је реализован у по два одјељења четвртих и петих разреда, и у једном комбинованом одјељењу четвртог/петог разреда. На основу реализованих часова дата су кратка запажања која говоре о предностима и недостацима модела.

Кључне ријечи: језичка култура, модел часа, млађи разреди основне школе, препричавање, методика српског језика.

1 Језичка култура. Појам култура својом семантичком поливалентношћу залази у разне видове друштвеног живота², али у суженом значењу може се рећи да обиљежава степен усавршености постигнут у материјалним и(ли) духовним добрима, у разним видовима знања, умијећа или, уопште, друштвеног живота. Један од таквих видова је говорна култура, а представља „степен усавршености властитог говора, тј. овладавања вјештином правилног, тачног и течног исказивања властитих мисли и осјећања и успјешне комуникације с другим члановима говорне заједнице” (Шипка 2011: 92). Из ове дефиниције може се наслутити важност добре говорне културе за појединца у његовој комуникацији са друштвеном заједницом.

Култура говора, као и култура у општем значењу, није наслијеђена, већ је промјенљива и динамична појава. Појединац своје говорне нави-

*djukic55@gmail.com

¹ Радионица на ову тему одржана је у оквиру *Другој редовној републичкој семинара за наставнике српског језика и књижевности Републике Српске* у априлу 2015. године у Бањој Луци.

² О поријеклу и значењу термина *култура* и његовој друштвеној заступљености исцрпно је писао Милан Шипка (2011: 91-93).

ке, посебно оне које се означавају култивисаним говором, односно *културом говора*, усваја од раног дјетињства и учењем и усавршавањем кроз школовање развија до зрелог доба.

У сваком школском систему настава матерњег језика заузима најзначајније мјесто. Њен примарни задатак је да развија и богати изражајне (говорне) могућности ученика које ће га афирмисати као социјално биће, способно да изрази своја знања и вриједности. Осим тога, настава српског језика као матерњег је значајна и за остале васпитно-образовне захтјеве, јер вјештина доброг и лаког изражавања битан је услов за успјех у настави свих предмета.

Настава српског језика одвија се у три различита, али комплементарна подручја: настави језика (граматика и правопис), настави књижевности и настави културе изражавања (усменом и писменом изражавању). Поменута наставна подручја су вишеструко прожета и у међусобном саодносу. Примјера ради, ако је ученикова култура говора развијенија, онда ће се настава књижевности лакше одвијати. Читањем, препричавањем и(ли) рецитовањем на часовима књижевности ученик овладава књижевноумјетничким дјелом, али тај рад оставља и одређених трагова на култивисању говора (Миновић 1978: 4). Слично је и са наставом језика чији је основни задатак да оспособи ученика да се правилно служи нормираним језиком, а овладавање нормом је основа за култивисање ученичког израза. Колико је јака веза међу наставним подручјима, потврђује и чињеница да се програмски садржај наставе језичке културе³ некада реализовао у оквиру наставе језика и књижевности и да се у новије вријеме (последње деценије) задаци наставе културе усменог и писменог изражавања реализују на посебним часовима.

Без обзира на изразиту прожетост поменутих подручја у наставним плановима и програмима, она су јасно раздвојена одређеним фондом часова и разграничена различитим циљевима и исходима наставе. То програмско разграничење није нимало случајно јер, „ако се запостави функционално садејство наставних подручја и у њима не сагледа дијалектичко јединство више удружених побуда и моћи: језичких, психоло-

³ Радна група за модернизацију наставног програма за предмет Српски језик предложила је измјену назива наставног подручја *Култура изражавања* у прецизнији назив – *Језичка култура*. Овај термин у раду ће бити коришћен за именовање овог наставног подручја (в. Никитовић 2015: 212), а под називом култура изражавања подразумемијеваће се „изњеговане” говорне навике.

шких и естетичких, онда ће свако од њих бити осиромашено и са садржајне и са методолошке стране” (Николић 2006: 646). Зато је пожељно да се наставне јединице, које по наставном плану и програму припадају једној области, не буду теме и циљеви у другој. Култура изражавања има своје садржаје, а реализација тих садржаја у наставној пракси захтијева посебне дидактичке и методичке поступке и то је неопходно схватити да би се у наставној пракси јасно разликовала култура изражавања као посебно наставно подручје (Милићевић 1978: 19).

Као основна својства доброг, култивисаног, говора Шипка (2011: 94) наводи: граматичку правилност, јасност казивања, језгровитост, мисаону тачност и сврсисходност. Ове особине говора могле би се поставити као општи циљ наставе језичке културе, али не и као крајњи. Наставом културе говора ученике треба перманентно и поступно упућивати да развијају и природност говора, његову осмишљеност, непосредност, конкретност и звучност (добра дикција, интонација, акцентуација, индивидуална и емотивна обојеност и увјерљивост) и сл. Даље, користећи разне текстове, ученике треба упознати и са особинама функционалних стилова савременог српског језика и њиховом правилном употребом, односно стилском нормом, јер „ученички језик се мора култивисати у свим околностима у којима се језик остварује и за све околности у којима ће ученик комуницирати” (Минових 1978: 5).

За култивисано служење језиком потребна су и бројна ванјезичка знања и способности као што су способност и спретност у запажању детаља и скривених веза, развијена машта и широк опсег асоцијација и сл. Зато, све вјежбе које имају за циљ унапређење ових способности доприносе и развоју културе говора и пожељно је њихово практиковање у настави.

Настава културе говора је стратешки значајна у млађим разредима основне школе у Републици Српској и њој је посвећен значајан фонд часова. У првих пет разреда ученици стичу основна знања из граматике и правописа, основне појмове из књижевности и основне форме изражавања из културе говора. У старијим разредима стечено знање се обнавља, проширује и систематизује, а часови културе изражавања мање су заступљени.

Од заступљености ове наставе по разредима, много је битније нагласити њен образовни континуитет, јер материја културе изражавања чини јединствену цјелину, један систем вјежбања која се изводе поступно. Сљедеће вјежбање увијек има своје коријене у претходном, а у исто ври-

јеме служи и као припрема за увођење у сљедећи виши и тежи облик изражавања (Милићевић 1978: 21).

Резимирајући речено, могло би се закључити да је један од примарних циљева наставе језичке културе систематско и постепено оспособљавање ученика за самостално изражавање у свим облицима усменог и писменог казивања, а које почиње са почетком описмењавања ученика, још од млађих разреда основне школе. Постоје бројна рјешења и примјери које нуде методичари за успјешну реализацију задатака наставе језичке културе, а једна од таквих могућности је препоручени модел часа слободног препричавања са проширивањем приче у којем се задатак не завршава допуњавањем изворног текста, већ тражењем „адекватног израза“ уз одређене пунозначне ријечи (именице, глаголе и сл.). Усмену вјежбу паралелно прати цртање менталне мапе, или креирање неке друге скице која ће помоћи ученицима да писмено репродукују садржај проширене верзије.

Прије него што буде понуђен модела часа неопходно је теоретски образложити и упутити на значење термина слободно препричавање са проширивањем приче и смисао лексичко-семантичких вјежби.

2. ПРЕПРИЧАВАЊЕ У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ. Од облика усменог изражавања Милатовић (2011: 331–337) разликује: препричавање, причање, описивање и остале облике усменог казивања (говорне интерпретације, разни облици разговора, говорне игре, интервју, усмена молба и честитка).

Препричавање⁴ представља репродукцију одређеног садржаја. Ти садржаји могу бити из разних области књижевности, филма, позоришта телевизијског програма и сл., али пракса показује да ученици највише воле да препричавају прозне текстове блиске њиховом интересовању.

Иако је препричавање тежа форма усменог казивања (Шипка 2006: 231), ипак је препричавање један од најпопуларнијих облика усменог изражавања у млађим разредима основне школе. У оквиру овог облика изражавања има много врста вјежбања која су повезана по тежини сложености и треба их изводити у континуитету. У оваквим вјежбама потребно је подстицати ученике да развијају описе, богате наративну, експресивнију и увјерљивију казују и сл.

⁴ Детаљније о препричавању и облицима препричавања в. у Милатовић 2011: 332–335.

Повезујући добру наставну праксу и теоретска сазнања из културе изражавања, Б. Милићевић (1978: 23) је формулисао најважније закључке о извођењу наративних вјежби. Неки од њих су да ово наставно подручје треба да чини јединствену цјелину и да буде систем вјежбања која се изводе постепено, посебно у оквиру једног облика изражавања, да неке врсте наративне заслужују посебну пажњу у свим разредима основне школе и да је пожељно на овим часовима организовати групни облик рада.

Са техником препричавања ученици се постепено упознају од првог разреда. Иако су ти покушаји изражавања врло уопштени – и садржински и изражајно – битно је константно подстицати ученике да без страха говоре и да развијају способност адекватног изражавања.

Постоји више облика препричавања, а неки од њих су: дословно препричавање, слободно препричавање, препричавање са проширивањем приче, опширно препричавање, сажето препричавање итд.

За овај модел часа користиће се препричавање са проширивањем приче. Оваква форма препричавања дозвољава ученику да у изворни текст уноси одређене промјене, да мање-више остане вјеран фабуларном току, али да га фразеолошки мијења.

3. Лексичке и семантичке вјежбе. Основни задатак наставе језика је да ученика упозна са нормом књижевног (нормираног) језика и оспособи га да овлада њоме. Међутим, за успјешно култивисање говорног изражавања није довољно само познавати и користити књижевни језик, па, самим тим, ни настава језика не може замијенити часове културе изражавања. Диференцијална линија између ова два наставна подручја је у томе што се у наставном садржају граматике ученици упознају са основама језичке норме, а у наставном садржају културе изражавања се „упознају с функционалношћу, односно изражајним могућностима појединих језичких средстава у говорној реализацији” (Минових 1977: 4). Да би стигли до неопходне функционалности израза, ученици треба да што чешће практикују вјежбе из области лексике, синтаксе, семантике, фонетике, дикције и сл.⁵

Циљ лексичких и семантичких вјежби је „богаћење ученичког речника и стварање повољних могућности за шири избор и поузданију упо-

⁵ О језичким вјежбама у настави говорне културе в. Николић 2006: 709–714.

требу речи” (Николић 2006: 752), да посредством ових вјежби ученици употребљавају ријечи у основном и секундарном значењу, да користе синонине, да им се указује на творбене могућности ријечи, њихове асоцијативне везе и сл. Богаћењем рјечничког фонда ученици ће лако избјећи често понављање истих ријечи и биће способни да „нијансама значења конкретније искажу своје мисли, своја осећања, да свом говору дају потребну динамику и сликовитост” (Вучковић 1980: 238).

Уз помоћ адекватних лексичко-семантичких вјежби ученик развија способност нијансирања и стилски богати свој израз. Из тих разлога Николић (2006: 798–848) с правом тврди да су овакве вјежбе сигуран пут до добре писмености, али и да су, нажалост, недовољно заступљене у настави српског језика. Основни разлог њиховом помањању је „у недостатку наставног искуства на подручју стваралачке примене језика, а и у уверењу да се стилске вежбе могу заменити другим облицима рада као што су језичко-стилске анализе текстова и писмени састави” (2006: 798).

Потребно је нагласити да лексичко-семантичке вјежбе не помажу само богаћењу пасивног и активног рјечничког фонда у смислу упознавања нових ријечи, него и у проширивању знања о значењу оних ријечи за које мислимо да их већ знамо.

4. Модел часа⁶: Слободно препричавање са проширивањем приче (лексичко-семантичка вјежба уз помоћ менталне мапе). Посматрано са методичког аспекта, предложени модел има стандардне етапе наставног часа: увод (припремне активности), обрађивање нових садржаја, вјежбање (самосталан рад ученика), понављање и провјеравање резултата (домаћи или школски писмени задаци). Избор подручја за обраду и начин на који ће бити изведен – појединачно или у комбинацији са неким другим – и у којем дијелу часа⁷ остављен је реализатору⁸ и његовој процјени.

⁶ Предложени модел часа реализован је у два одјељења четвртог и два одјељења петог разреда основних школа „Свети Сава” и „Вук Караџић” Бијељини 1. и 2. априла 2015. године, а након приказа модела часа у оквиру Другог редовног републичког семинара за наставнике српског језика и књижевности у априлу 2015. године у Бањој Луци, одржан је још један час у комбинованом одјељењу четвртог и петог разреда Основне школе „Меша Селимовић” из Прњавора.

⁷ Модел није временски испланиран, јер представља, дословно, препоруку реализатору и свако временско ограничавање нарушило би основни принцип модела – флексибилност реализације.

⁸ Под термином реализатор мисли се на учитеља, наставника или професора српског језика који изводи час.

Реализација: IV / V разред

Наставно подручје: Језичка култура

Наставна јединица: Народна прича *Тамни вилајет* – препричавање са проширивањем приче

Циљ часа: Развијање културе изражавања код ученика. Оспособљавање ученика да самостално прошире причу, да варирају њен садржај, да његују правилно, јасно и језгровито изражавање, да употребљавају ријечи у основном и секундарном значењу, употребљавају синониме и развијају асоцијативне везе међу ријечима. Подстицати ученике у оплемењивању и богаћењу језичког израза, активном учењу и размишљању, и у изради менталне мапе која ће им помоћи у организовању и прикупљању идеја.

Исходи: Ученици ће након часа бити способни да се самосталније, прецизније и креативније изражавају, да сажети текст приче прошире, а помоћу менталне мапе усмено, а касније и писмено, репродукују.

Наставна средства: Сажет текст народне приче *Тамни вилајет*, табла, разнобојни маркери.

Инструкције за учитеља:

- Час се састоји од два комплементарна дијела из језичке културе: усменог, слободног препричавања са проширивањем приче и лексичко-семантичких вјежби, и писменог – писање приче уз помоћ састављене мапе ума у виду домаћег задатка.

- Слободно препричавање са проширивањем приче: за овај час користиће се форма препричавања која дозвољава ученицима да изворни текст (његове „празнине”) допуне и унесу одређене промјене, али тако да текст мање-више остане вјеран фабуларном току и датом завршетку.

- Лексичко-семантичке вјежбе: циљ ових вјежби је богаћење ученичког рјечника и стварање повољних могућности за шири избор и поузда нију употребу ријечи, а посредством ових вјежби указује се на употребу ријечи у основном и секундарном значењу, на постојање синонима, на творбене могућности ријечи, њихове асоцијативне везе и сл. Полазни текст послужиће као подстицај за сликовито изражавање: прво за усмено састављање приче, а касније и њену писану форму према заданим ријечима из менталне мапе (настојати да ученици траже адекватне и синонимне ријечи).

- Домаћи задатак: ученици треба да прошире причу код куће уз помоћ мапе ума, али покушавајући да дају своју верзију са самосталнијим језичким изразом (да што мање понављају језичка рјешења са часа).

Ток часа:

- Припремне активности – учитељ дијели ученицима листиће са полазним текстом, а затим чита текст. Наглашава да је прича врло кратка и да је у њој догађај испричан на најсажетији начин. Објашњава да је потребно осмислити неисказане појединости, али и проширити исказане, тј. сликовитије их приказати. На лексичко-семантичком плану учитељ треба да изабере ријечи – централне појмове, које ће допуњавати и прецизније одређивати употребом несамосталних ријечи (нпр. именице *цар*, *војска* и *вилајет* су централни појмови које ће допуњавати придјевима. На менталној мапи испрекиданим линијама показују се особине које се могу придружити појмовима).

- Самосталани рад ученика – ученици допуњавају и развијају остављене „празнине”. Ако проширење тече отежано и споро, учитељ ће, по потреби, примјењивати сугестивније вођење уз помоћ мотивационих питања. Истовремено, док проширују причу, ученици допуњавају и прецизирају значење централних појмова (нпр. *цар* – неустрашив, смио, храбар, mudar, довитљив итд.). Препоручује се да учитељ на табли постепено црта менталну мапу са централном сликом (појмом) *вилајет*. Теме које се гранају из централне слике су *цар*, *војска*, *просјор*, *шаман*, и *јорука*, а затим се из њих гранају особине исказане придјевима.

- Завршне активности – ученици препричавају проширену причу уз помоћ менталне мапе (исцртана је на табли а ученици је прецртавају у свеске). Ученици изводе поуку о људском незадовољству у виду пословице. У овом дијелу реализације, након навођења поука, мапа се комплетира. Посљедњи корак ове активности је задавање домаћег задатка: писмено репродуковати причу *Тамни вилајет* уз помоћ менталне мапе.

5. ПРИЛОЗИ ЗА АРТИКУЛАЦИЈУ ЧАСА

Полазни текст: *Тамни вилајет*

Цар је са војском дошао на крај свијета. (1...) Нашао се пред тамним вилајетом. Ту се никад ништа не види. (2...) Цар и војска су размишљали како да се врате из мрачног свијета. Оставе ждребад на улазу, да би их кобиле из оне помрачине извеле. (3...) Ишли су кроз помрачину не видјевши ништа. Осјећали су некакво ситно камење под ногама. Из мрака нешто повиче: „Ко овога камења понесе, кајаће се, а ко не понесе, кајаће се”. (4...) Неки су мислили: „Ако ћу се кајати, зашто да га носим?”, а

гдјекоји: „Дај барем један да понесем”. Кад су изашли из таме на свјетлост, видјели су да је то драго камење. Они што нису узели камење кајали су се, а други су се кајали што нису узели више. Хтјели су још.(5...) Нема већег зла, него стално бити незадовољан.

Проширена верзија: *Тамни вилајет*

Неустрашиви цар са силном војском дошао је на крај свијета. Освојио је многе земље и покорио је све непријатеље. Храбри цар је био поносан на своју моћну војску и на велики успјех. Остао је још један изазов. Нашао се са војском пред тамним вилајетом. О том свијету нико ништа није знао. Био је мрачан и загонетан. Смјели цар и наоружана војска нису могли одољети изазову да уђу и открију тајну тамног вилајета. Нису осјећали страх јер су били јаки. Размишљали су како да се врате, а да се не изгубе у повратку. Довитљиви цар је показао своју мудрост. Сјетио се да на улазу оставе ждребад, да би их кобиле из оне помрчине извеле. Опрезно и пажљиво су ушли у таму. Ништа се није видјело. Војници су били знатижељни. Ходајући, под ногама су осјећали некакво ситно камење. Одједном се из мрака чуо глас: „Ко овога камења понесе, кајаће се, а ко не понесе, кајаће се”. Цар и војници су се збунили јер нису знали шта да чине. Неки су мислили: „Ако ћу се кајати, зашто да га носим?”, а гдјекоји: „Дај барем један да понесем”. Постали су нестрпљиви и знатижељни јер нису знали шта носе. Пожурили су да изађу из тамног вилајета на свјетлост. Кад су изашли, видјели су да је то драго камење. И једни и други су били разочарани. Они што нису узели камење кајали су се, а други су се кајали што нису узели више. Покушали су да се врате у вилајет да узму још драгоцјеног камења, али више нису могли пронаћи улаз. Међу њима је завладала велика свађа и почели су отимати драгуље једни од других. Многи су на крају страдали због своје похлепе јер нема већег зла, него стално бити незадовољан.

6. МОТИВАЦИОНА ПИТАЊА.

Први дио проширења – (1...)

- образовање именичких синтагми – *Какав је цар?* СП⁹: храбар, неустрашив, силан, смио, јак, мудар, паметан, спретан, бистар, сналажљив, уман, велик, довитљив, оштроуман, интелигентан и сл. *Каква је војска?*

⁹ СП семантичко поље.

СП: велика, бројна, неустрашива, моћна, опремљена, наоружана, састављена од бираних јунака и сл. Пожељно је на табли записивати наведене особине да би се на крају формирало семантичко поље.

- генерисање речениц(е)а – *Зашио је цар дошао на крај свијетша?* Храбри цар са војском бираних јунака је освојио све земље и покорио све непријатеље. Био је поносан на своју *моћну војску* и велики успјех. (Наводити ученике да уз поновљене именице користе придјеве из низа СП, нпр. војска бираних јунака → моћна војска.)

Други дио проширења – (2...)

- тумачење непознате ријечи и фразема: *Шша значи ријеч вилајетш, а шша шамни вилајетш?* Значење ријечи: *вилајетш* (туђица, турског поријекла) – земља; СП: свијет, простор, покрајина; *шаман* – СП: мрачан, црн, нејасан, мрк, скривен, непознат, неистражен, тајанствен и сл.

- генерисање речениц(е)а: *Ойиши „шамни вилајетш“!* То је мрачан свијет, неиспитан и загонетан. О њему се ништа не зна. *Да ли се цар уйлашио мрачној вилајетша?* Смјели цар и наоружана војска нису могли одолети изазову да уђу у тамни вилајет. Нису осјећали страх јер су били јаки.

Трећи дио проширења – (3...)

- слободно препричавање – Размишљали су како да се врате. *Какво рјешење су смислили?* – понављање реченог;

- генерисање реченица – *Коју су још особину йоказали цар и његова војска?* Довитљиви цар је показао своју мудрост. Сјетио се како да се врате из тајанственог свијета. (Навести ученике да употрејебе придјев *шајансйвен* јер својим значењем најављује низ „тајни”: тајанствени глас, тајанствено камење). *Шша су зайшим урадили?* Ушли су у вилајет. *Како су ушли у шамни вилајетш?* Опрезно и пажљиво су ушли у тамни вилајет, а због таме су били још знатижељнији.

Четврти дио проширења – (4...)

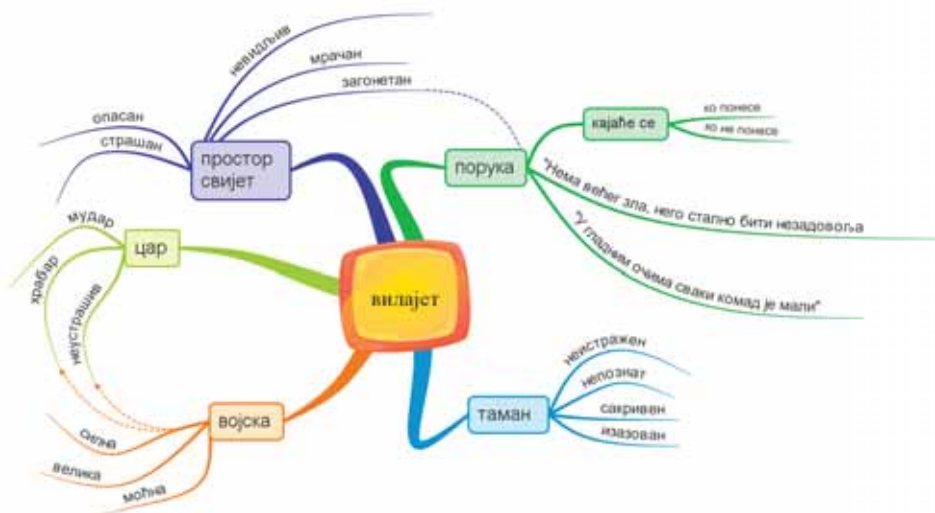
- *Шша се десило у вилајетшу?* Зачули су непознати глас и чули су поруку. Били су збуњени. *Зашио су били збуњени?* Нису знали шта значи порука. *Каква је йорука?* Нејасна, загонетна јер је двосмислена. (1. Указати ученицима на разликовање садржаја поруке од њене форме – форма може бити устаљена, стандардна, а њен садржај нејасан; 2. Указати на индиректно закључивање у описивању: *нису били задовољни* = *били су незадовољни* или, оно што касније могу да закључе – *Међу њима је завладала велика свађа* = *завадили су се*).

Пети дио проширења – (5...)

- генерисање реченице: *Хијјели су још. Шија су покушали?* Покушали су да се врате у вилајет и да узму још камења. Нису могли пронаћи улаз. *Да ли су поштели похлејни?* Јесу, жељели су да отму драгуље једни од других.

Извођење закључка. Да ли је човјек по природи незадовољан? (Јесте, не може да одоли знатижељи/није задовољан оним што посједује, тражи више...);

Завршни задатак: Да ли сте чули за неку пословицу о људском незадовољству? (1. *Ко хоће веће, изјуби и оно из вреће*; 2. *Хоће хљеба преко појаче*; 3. *Лако је најјестии љадан сџомак, није љадне очи*; 4. *У љадним очима сваки комад је мали*). Да ли ви знате неку сличну пословицу?

7. Закључак. Реализујући предложени модел часа, запажено је следеће. Када се говори о сложености задатка, може се рећи да је већина ученика четвртог и петог разреда разумјела смјернице својих учитеља и да је учествовала у креирању приче, што потврђује да задаци нису компликовани и сложени, односно да су прихватљиви. Чак и цртање мапе ума није представљало потешкоћу, јер су мапе, углавном, користили на часовима других предмета (Познавање природе).

Врло активно јављање ученика и њихово динамично учешће у раду јасно показује да је модел занимљив и интересантан том узрасту. Метод

мапирања на часовима српског језика ученицима је нов и представља изазов, што је позитивно, јер се тако разбијају заблуде да се један метод рада искључиво везује за једну област или предмет.

Када су потребне корекције појединих проширења, уочава се активност и велико интересовање ученика тако да је улога учитеља минимална, заправо неопходна је само у случајевима када треба дати предност одређеном одговору. Оваквим радом постиже се максимална интеракција ученика. Веће ангажовање учитеља неопходно је у мотивисању ученика да обогате израз и да избегавају понављања.

Исписујући кључне ријечи за мапу ума, искуснији учитељ може да уочи код ученика (не)довољно познавање значења појединих ријечи и да посредством семантичког поља кључне ријечи укаже на њена секундарна значења, њене асоцијативне везе и сл. На овај начин може се контролисати да ли ученици знају основно значење појединих ријечи и упутити их како да „надограде” ријечи секундарним значењима, што представља неопходну рационализацију времена на часу;

Ученици својим одговорима показују креативност. Корекције таквих одговора на релацији ученик – ученик и учитељ – ученик помажу „проширивачу” да боље сагледа и схвати могући контекст приче. Модел је врло погодан за рад у комбиновном одјељењу, јер се ствара могућност симбиозе радних задатака различитих разреда, што је значајна олакшица учитељу у организовању часа.

Осим предности које нуди предложени модел, уочене су и одређене потешкоће у његовој реализацији, које реализатор, уз мало професионалног ангажовања, може отклонити. Реализатор мора да има добро језичко знање и вербалне могућности које ће му помоћи да стварањем разних вербалних асоцијација (нпр. цар – мудар, храбар, славан, моћан, неустрашив и сл.) мотивише ученике на богатији, конкретнији и прецизнији израз. Такође, реализатор мора да води рачуна о исходу часа, тј. да наставна јединица припада часу језичке културе и да је неопходно подстицати и развијати ученичко изражавање, да циљ часа није књижевна или граматичка анализа приче (што би били циљеви часова књижевности или граматике). Осим тога, реализатор мора да има довољно искуства да држи час „под контролом”, јер „утркивање” и надметање у одговарању ствара непотребно ривалство међу ученицима што нарушава позитивну и радну атмосферу у одјељењу.

ИЗВОРИ

КОВАЧЕВИЋ, САВИЋ 2001: Милош Ковачевић и Бранко Савић. Тамни вилајет – српска народна прича. *Српски језик и култура изражавања за седми разред основне школе*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

ЛИТЕРАТУРА

Вучковић 1980: Марија Вучковић. Неговање говорне културе у школи. *Књижевност и језик*, 2, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије и Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Црне Горе, 233–245.

Вучковић 1975: Мирољуб Вучковић. *Методика наставе српскохрватског језика за III и IV годину ђедагошке академије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милатовић 2011: Вук Милатовић. *Методика наставе српског језика и књижевности у разредној настави*. Београд: Учитељски факултет.

Милићевић 1978: Блажо Милићевић. Приступ настави културе изражавања. *Прилози настави српскохрватског језика и књижевности*, 10. Сарајево: Друштво наставника српскохрватског језика и књижевности СР БиХ, 19–29.

Миновић 1977: Миливоје Миновић. О лингвистичким основама културе изражавања. *Књижевни језик*, 1 Сарајево: Институт за језик, 17–30.

Миновић 1978: Миливоје Миновић. Култура изражавања као наставна област. *Прилози настави српскохрватског језика и књижевности*, 9, Сарајево: Друштво наставника српскохрватског језика и књижевности СР БиХ, 1–12.

Никитовић, МАЦУРА, ПЕВУЉА 2015: Зорица Никитовић, Сања Мацура, Душко Певуља. Коментар рада на модернизацији наставног програма за Српски језик од 1. разреда основне школе до 4. разреда средње школе. *Прилози настави српског језика и књижевности* III/1 – 2. Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске (211 – 231).

Николић 2006: Милија Николић. *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ђупић 2005: Драго Ђупић. Језичка култура и књижевна норма. *Српски језички саветник*. Београд: Службени лист СЦГ, Српска школска књига, 261 – 263.

ШИПКА 2011: Милан Шипка. *Култура говора*. Нови Сад: Прометеј.

Saša Đukić

A FREE RETELLING IN THE LANGUAGE CULTURE TEACHING
(THE MODEL OF LEXICO-SEMANTICAL EXERCISE USED IN
LOWER GRADES OF THE PRIMARY SCHOOL

The paper offers a model of a lesson of the free story retelling with an expanding in the lower grades of the primary school. The aim of the class is not the achievement of the truest possible reproduction of the initial text's contents, but the enrichment of the pupils' vocabulary and creation of the possibilities for wider choice and more reliable usage of words in their basic and secondary meanings.

This model has been used in a number of classes and, during the realisation, it was noted that such a method was not difficult to use with the pupils, that they had an opportunity to exhibit their creativity and that they showed interest and inclination for the interactive method by participating actively. One very important characteristic of the model is its usage in combined classes, because it creates the possibility of the symbiosis of the work tasks of different classes, which presents an extremely important benefit for the teacher in the organisation of the lesson.

Keywords: language culture, the lesson model, lower grades of the primary school, retelling, the Serbian language methodology.

АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ТЕСТОВА ИЗ ОБЛАСТИ МОРФОЛОГИЈЕ У ДРУГОМ РАЗРЕДУ ГИМНАЗИЈЕ

У овом раду анализирају се резултати 265 тестова из области морфологије (у ужем смислу). Тестирају се ученици свих смерова другог разреда Гимназије Бања Лука на крају школске 2014/2015. године. Тестирање није обављено у исто време, али јесте у кратком року. Ученицима је наглашено да се ради као истраживање без утицаја на њихове оцене. Анализиран је успех на сваком задатку и најчешће уочене грешке. У припреми за ово тестирање проверено је које су методе професори примењивали у савлађивању ове области управо ради упоређивања резултата. На крају рада налазе се закључци и препоруке о уоченим резултатима за будуће превазилажење проблема.

Кључне речи: тестови, прва група, друга група, тачни одговори, резултати.

1 Увод – план и циљ тестирања: У оквиру редовних састанака Актива професора српског језика Гимназије Бања Лука одлучено је да се (експериментално) тестирају ученици другог разреда свих смерова на крају школске године. Осим циља да се утврди квалитет и квантитет знања ученика, требало је проверити коришћене методе и осмислити смернице за бољи рад са ученицима у оквиру часова посвећених граматици те како у пракси функционише нови Наставни програм за гимназије, који се примењује од 2012. године¹.

У оквиру Наставног програма за други разред гимназије општег и друштвено-језичког смера предвиђено је *само* 24 часа из области језика од укупно 144 часа српског језика и књижевности (скоро петина од укупног броја – што би се могло учинити довољним, али несразмерним у односу на садржај програма). Програмом је предвиђено да се обраде многе наставне јединице². Што се тиче природно-математичког и рачу-

* serbika.sk@gmail.com

¹ Нису сви наставни планови и програми реформисани у исто време нити се примењују од исте године. Тестирана генерација је трећа по реду са којом се ради по новом програму.

² *Врсте ријечи; Промјенљиве и нејромјенљиве ријечи; Морфолошке и класификационе категорије ријечи; Именице; Именичке категорије (род, број, падеж); Врсте именица према значењу; Деклинација именица; Врста промјена именица: I, II, III и IV*

нарско-информатичког смера Гимназије, од укупно 108 часова српског језика и књижевности 20 часова предвиђено је за област морфологије (у ужем смислу). Садржај програма је незнатно мањи: за свега четири наставне јединице.

Планиране су две групе питања³. Од једанаест одељења другог разреда Гимназије Бања Лука школске 2014/ 2015. тестирано је десет; једно одељење није (II5). Десет тестираних одељења подразумевало је пет различитих предавача (професора), а укупан број тестова износио је 265. Осмишљене две групе питања подразумевале су исте захтеве, исти број питања (15) као и број укупних бодова (15) – свако питање је вредновано једним бодом/поеном; није планирано „половично“ признавање одговора. Разлог за такву одлуку био је једноставан: у оквиру тих 15 питања требало је показати основно знање из области морфологије (у ужем смислу). Већина питања преузета је из збирке тестова *Српски језик кроз шесћове* у издању Друштва за српски језик и књижевност Србије (Београд 1998). Нека питања су модификована; сва питања су ијекавизирана имплицитно (или експлицитно) захтевајући одговоре на истом изговору. Бодовање и оцењивање било је планирано на следећи начин: оценом 1 биће оцењен сваки тест са распоном поена 0–7, оценом 2: 8 и 9 поена, оценом 3: 10 и 11 поена, оценом 4: 12 и 13 поена, и оценом 5: 14 и 15 поена. Дакле, за позитивну оцену требало је тачно урадити најмање 7 питања, тј. скоро половину задатих. Овакво оцењивање није у складу са *Правилником о оцењивању ученика*, који се примењује у наставној пракси, а којим се инсистира да се позитивном оценом, тј. оценом 2, оцени ученик са урађених 40 % на тестовима тзв. објективног типа. С обзиром

врста; Придјеви; Придјевске катеорије (род, број, падеж, вид, степен поређења); Врсте придјева; Основне карактеристике придјева; Деклинација и компарација придјева; Замјенице; Именичке замјенице, личне замјенице, неличне именичке замјенице; Придјевске замјенице; Промјена замјеница; Бројеви: главни и редни; Врсте главних бројева: основни бројеви, збирни бројеви, бројне именице на -ица (двојица, тројица, ишд.), бројни придјеви (једни, -е, -а, двоји, -е, -а, ишд.). Глаголи; Непрелазни, прелазни и повраћни глаголи; Подјела глагола по виду; Морфолошке глаголске катеорије: врјеме и начин; лице и број (и род – код облика који разликују м., ж. и ср. род); стање (актив и пасив), пошврдношћ и одричношћ. Конјугација (глаголске основе, глаголске врсте, лични и нелични глаголски облици, просишћ и сложени глаголски облици, пасив); Прилози; Врсте прилога; Помоћне ријечи: приједлози, везници и ријечце; Узвици – Садржај програма дословно је преузет из документа Наставног програм за други разред гимназије свих смјерова (Министарство просвјете и културе РС: 23–24).

³ Примери тестова са решењима дати су на крају рада.

на то да је овакво тестирање осмишљено са другачијим циљевима, није се морало кориговати према Правилнику. Један од разлога за виши ниво знања приликом оцењивања била је процена⁴ да су питања на тесту, лака позната, и да ће се ученици, пошто се не могу тестирати истог дана, вероватно упознати међусобно са питањима те припремити одговоре.

2. АНАЛИЗА ПИТАЊА И ОДГОВОРА ПРВЕ ГРУПЕ ЗАДАТАКА. Заједничко питање за обе групе тестова (а тиме и за све ученике) јесте прво питање о дефиницији морфологије. Сматрамо да се основне дефиниције занемарују, тако да ученици често забораве (или не науче) разлику између сродних језичких грана (најчешће између морфологије и синтаксе, што се потврдило у великом броју одговора). Друго, функционално ученичко знање требало би да им помогне у дефинисању овог термина, који није искључиво лингвистички⁵ већ се изучава и у другим наукама⁶. Од 265 одговора, тачних је било 79, што не чини ни једну трећину укупног броја. (У оквиру тачног одговора признати су одговори у којима је 'морфологија део науке о језику који се бави *врстама, облицима и творбом речи*'⁷ и/или сличне дефиниције.) Највећи број одговора гласио је да је '*морфологија наука о речима*', а у многим одговорима открило се да синтаксичку функцију речи у реченици сматрају проблематиком морфологије. По ређењем неколико дефиниција морфологије, можемо отклонити дилему је ли прихватљиво схватати морфологију овако поједностављено. „Морфологија је наука о језику која се бави облицима, структуром и саставом речи” (Ломпар, Антић 2014: 52). „Морфологија (грч. *morphe* – облик и *logos* – реч, говор, наука) са творбом речи део је науке о језику који проучава речи – њихове врсте, облике и грађење (творбу)” (Станољчић 2010: 105). „Морфологија се, као врло опсежна грана науке о језику, бави речима, прво: облицима речи (у којима се оне јављају вршећи своју службу у реченици) и, друго – постанком и саставом речи” (Стевановић 1991: 169)⁸.

⁴ Мисли се на процену предметних професора.

⁵ Морфологија се односи на *облик* (РМС: 732) те се учи о морфологији биљака, животиња и сл.

⁶ Ово је проблем корелације предмета.

⁷ Истицање је наше.

⁸ Интересантна је чињеница да у граматикама И. Клајна нема јасне дефиниције (Клајн 2005, Клајн, Пипер 2013).

2.1. АНАЛИЗА ПИТАЊА И ОДГОВОРА ПРВЕ ГРУПЕ. Првој групи питања припало је 130 тестова, не баш равномерно распоређених.

Друго питање прве групе подразумевало је деклинацију именице *свеска* (у множини). Могло би се учинити да потцењујемо ученичко знање, међутим, ова именица је намерно одабрана због фонетско-фонолошких дилема у генитиву множине (Чак и у Правопису Матице српске овај пример је истакнут, што значи да дилема постоји одавно и то на ширем говорном подручју⁹). У већини одговора овај падеж гласи: *свесака*, а то није тачан одговор. Због овог погрешног облика, као и других проблема као што је деклинација у једнини, број признатих одговора није велики, тачније: у 130 тестова прве групе, тачних одговора, тј. деклинација, само је 22. Уочена су још три проблема: 1. ученици нису пажљиво читали задатак па су деклинирали именицу у једнини, 2. пишу локатив без предлога – а то је падеж уз који је обавезан предлог (намерно није наметнут). У само четири теста ученици су написали и предлог *о* уз именицу, и најмање очекивани проблем, проблем бр. 3, јесте изједначавање акузатива са генитивом (*свесака*) или са дативом, инструменталом и локативом, тј. са обликом *свескама*.

Трећим питањем тражило се одређење граматичког броја и рода именице *враћа*. У већини одговора јасно је препознавање множине, али не и рода (деклинација именице средњег рода у множини замењивана је деклинацијом именица женског рода у једнини, што имплицира да их је „заварала” показна заменица *ѝа*, али и да нису деклинирали именицу *враћа* да би утврдили тачан одговор). У 130 тестова прве групе нађена су само четири тачна одговора! Четврти задатак гласио је: *У следећем низу њодвуциѝе именицу која није збирна: накиѝ, дјецурлија, минђуше, дуѝмад, дјеца, ѝрње*. Тачан одговор јесте: *минђуше*. Овај задатак има посебну тежину јер две именице стварају дилему. Јасно је да именица *минђуше* јесте у граматичкој множини¹⁰, тј. да није збирна, јер има и јединину *минђуша*, али шта је са именицом *накиѝ*? Ни у речницима није нађен јасно дефинисан одговор (бар не онако како бисмо очекивали као оправдање за тачан одговор)¹¹. За обе именице не даје се пример за збирни облик, али много је јасније да га именица *минђуше* нема. (Накит употребљавамо скоро и искључиво само у овом облику, што наводи на то да је ово облик и једнине и множине.) У 130 тестова прве групе тачних одговора

⁹ ПМС: 445.

¹⁰ У РМС (711) стоји: **минђуша** ж (обично у мн.).

¹¹ РМС (771): **накиѝ** м. (ретко у мн.).

је 30. У петом задатку требало је дефинисати падеж и функцију подвученог реченичног члана у реченици: *Временом се њомирио са њом*. Тачних одговора је било 47 (од 130), што је изузетно мали број (дакле, нешто више од трећине) с обзиром на то да се падежи и синтаксичка функција стално понављају током школовања. Уочено је да се, у овом примеру, прилошка одредба за време често замењује одредбом за начин, а инструментал замењује вокативом (?!).

У шестом задатку очекивало се препознавање (једне) неодређене именичке заменице (међу примерима: *никоји, неколик, ничији, некакав, никакав, нешто*). Број тачних одговора је био: 60 (скоро половина). У одговорима на ово питање уочена је несигурност јер су ученици подвлачили више заменица него што текст задатка тражи од њих (претпостављајући, ваљда, да је то некакав трик). Ако се узму у обзир претходни резултати, (пре)познавање заменица је, ипак, било успешније. Седми задатак био је усмерен ка дефинисању одређеног и неодређеног придевског вида у примеру: *нови вјештар*. Тачних одговора је било свега 34 (једна четвртина). Ово је једини очекивани резултат јер ученици брзо заборава разлику између ова два вида, као и чињеницу да та придевска категорија у српском језику уопште постоји. У осмом задатку тражено је да ученици напишу ијекавске облике генитива броја *два* у мушком и женском роду. Тачних одговора било је 38 (дакле, скоро једна четвртина). Веома је значајно зашто се овако слаб резултат појавио на овом питању. Један од разлога је имплициран пре саопштења резултата: ијекавски облици се недоследно употребљавају нарочито у деклинацији броја *два* или, рецимо, прилогу *овде* (постоје и друге дилеме, нпр.: *доле* ум. *доље*). Уочено је и неразликовање бројних именица од броја (*двојица* ум. *два, двају*) или збирних бројева (*двоје, двоја*). Најчешће се, наравно, одговорило екавским облицима, што није признато као тачан одговор.

Девети задатак био је и провера опште писмености и говорне културе не само знања из области Морфологије у ужем смислу. Наиме, требало је да ученици, на основу презентских облика *извиним* и *извинем*, напишу инфинитиве задатих глагола. Из искуства знамо да се ови примери често коригују током наставе те је било и очекивано да ученици, у већем проценту одговоре тачно: било је 86 тачних одговора (од 130). У десетом задатку требало је написати облике 1. лица множине императива (гл. *крији, дођи, ређи, налиђи, њонијеши*). Претпостављен је проблем са глаголом *налиђи* јер је уочена несигурност са императивом неких глагола типа: *налиђи, њојиђи, њиђи, навиђи* и сл. Тачних одговора је

нађено 60. Уочено је, такође, да: неки ученици нису ни покушали да одговоре на овај задатак, затим да већина није пажљиво прочитала задатак и да су писали 2. лицем множине и потврђено да је најчешћа грешка управо са глаголом *налићи* (*налимо* ум. *налијмо*). У једанаестом задатку требало је дефинисати глаголски вид и род гл. *размислим* и *доноси*. Тачних одговора било је: 20. (Илустрације ради, у неким одељењима није било ниједног тачног одговора). На основу већине одговора јасно је да ученици препознају категорију глаголског вида, али не и рода, те су одговори остали непотпуни.

Следећа три задатка обухватала су знање о непроменљивим (или делимично променљивим) врстама речи. Тако је у дванаестом задатку требало заокружити тачан одговор о речци *значи*. (Понуђени одговори били су: *прилој*, *речца* или *везник*.) Тачних одговора било је 93. Највише тачних одговора добили смо на тринаестом питању о компаративу прилога *много*. Било је 108 тачних одговора; остатак је био или у виду погрешног компаратива *јуно* или без одговора. На четрнаестом питању очекивано је било да се међу понуђеним речима (*лејшос*, *зима*, *заиста*, *давно*, *давнина*, *како*) подвуку непроменљиве речи. Био је само 41 тачан одговор, дакле, једва трећина, (од 130) што доказује несигурност у препознавању ових речи.

Последњи, петнаести задатак (Одреди све врсте ријечи у следећем стиху: *Ја сад једва моћу знаћи да имадох сан...*) подразумевао је дефинисање врсте речи без великих објашњења (о подврсти и/или другим категоријама). Тачних одговора било је само 52, мање од половине. Највише проблема проузроковале су речи: *сад* и *једва* (дефинисани су као придеви и реч *да* изазивала је двоумљење у смислу речца или везник.

3. Анализа питања и одговора друге групе задатака. Укупан број тестова са другом групом задатака био је 135. Први задатак се тикао дефиниције морфологије.

Други задатак подразумевао је деклинирање именице *привезак* (у множини). У деклинацији те именице често се појављује фонолошка варијација *з:с* те смо хтели да то утврдимо тестом. Тачних одговора било је само 49. Уочена је очигледна несигурност у једначењу по звучности, у номинативу – *привезци*, а погрешни одговори су дати и за множину (привесака ум. привезака). У трећем задатку требало је одредити природни и граматички род именице *слуша*. У 135 тестова нађена су само три тачна одговора! Истина је да ученици тешко разумеју категорију при-

родног и граматичког рода именица. У ранијим издањима *Грамаишке српској језика за средње школе* аутора Ж. Станојчића и Љ. Поповића ова категорија није била ни јасно дефинисана, тј. није било истакнуто да ове категорије важе за именице које означавају жива бића. Међутим, ситуација у новијим граматикама је јасна. У четвртом задатку требало је подвући збирну именицу. (Понуђени одговори били су: *мрље, вода, шруње, масноћа.*) Тачних одговора: 85. У петом задатку требало је дефинисати падеж и функцију подвучене речи у примеру: *Књиу иише краљу Вукашине.* Тачних одговора било је 59 (од 135). Уочено је да ученици умеју да одреде функцију субјекта, али по инерцији именују номинатив као падеж, или идентификују вокатив, али не и функцију, јер буквално схвате да вокатив нема синтаксичку функцију и заборављају на јединственост ових примера у нашој народној поезији.

Идентификовање упитно-односких заменица (међу понуђеним: *некоји, наш, чији, шо, колик*) у шестом задатку резултовало је отприлике половином тачних одговора: 60 од 135. У овим примеру највећа несигурност уочена је са заменицом *некоји*, ваљда због њене анахроности и ученичког предубеђења да је то некакво професорско „трик-питање“¹². У седмом задатку требало је одредити врсту придева *аустријски, кожни, с(и)јед*. Тачних одговора је било 86 (више од половине). С обзиром на то да врсте именица и придева ученици добро усвоје у основној школи¹³, очекиван је овакав резултат. У осмом задатку тражен је облик датива броја *четири*¹⁴. Иако су *допуштени дублени облици, бар један је био довољан као тачан одговор. Идентификовано је 56 тачних одговора са доминантним обликом четирма*. Такође је уочено да у одељењу II 10 ниједан тачан одговор није нађен, што имплицира да проблематика деklinације бројева није обрађена те да нпр. нађени доминатни облик

¹² Током тестирања било је занимљиво посматрати и ученичко понашање. Наиме, иако је експлицитно наглашено да се тестирање не ради за оцену нити утиче на оцене у датом тренутку, затим да се опусте и максимално се потруде да одговоре на тесту, након извесног времена, по навици, ученици су се трудили да несигурност сакрију преписивањем или дошаптавањем. С друге стране, ово је показатељ једне „школске девијације“ и недовољне самосталности, самокритичности и самосвести наших ученика. Чак и када уопште не постоји потреба за тим, када се нагласи да не постоје „трик-питања“ за њих, они се понашају потпуно исто као и на редовном тестирању или било којој провери њиховог знања.

¹³ Ово се уочава током обраде ових наставних јединица.

¹⁴ Правопис Матице српске (2010: 500) признаје два облика: *четирима* и *четирма*.

имплицира да се, током обраде, инсистирало на само том облику без претходне провере у Правопису.

Следећа три задатка (9–11) тицала су се глагола као врсте речи и њихових проблема. У деветом задатку требало је дефинисати глаголски род глагола *црвенети* и *црвени*. Тачних одговора: 20. Прегледом одговора установљено је да категорија рода највише замењује категоријом глаголског вида. У десетом задатку друге групе требало је препознати и написати називе глаголских облика (*йрејисује, йошрча, ићи, йошавши, би итрао, буду йисали, летићи*). У 135 тестова друге групе нађена су само 44 тачна одговора! Највише несигурности (или незнања?) ученици су показали у замени глаголских прилога (очигледно нису помогли наставци за облик *-вши* и *-ћи*), затим у замени футура футуром II. Једанаести задатак јесте једна од честих ученичких недоумица те не представља само знање о глаголима већ, уопштено, о језичким проблемима. Наиме, реч је о облику презента глагола *рећи* (који су исправни облици: *рекнем, кажем* или *рекнем и речем*)¹⁵. Тачних одговора било је 32 (трећина).

У дванаестом задатку требало је у трима реченицама препознати где је *близу* прилог (реченице су гласиле: *већ је близу йоноћ, сањао је близу сћена, йожурио је видевши да је близу сћена*). Међу 135 тестова нађено је 69 тачних одговора. Истина, чини се да су и одабрани примери реченица били доста непрецизни и збуњујући. У тринаестом задатку требало је дефинисати врсту речи за *ху-ху-ху* и *ха-ха-ха*. Тачних одговора било је 113! Четрнаести задатак, са реченицом *Вероватно је баш он инсистирао на шоме*, подразумевао је идентификацију *речца*. Нађено је само 38 тачних одговора. Ученици су јасно идентификовали речцу *баш*, али не и речцу *вероватно*.

Последњи задатак је био (скоро) идентичан као у првој групи. Реч је о врсти речи у стиху В. Петковића Диса: *Ни арије, ни свеї друїої, шїо ја ноћас сних...* Текст задатка подразумевао је само врсту речи без дефинисања подврсте или неких других категорија. Тачних одговора је било 10. Уочене су бројне ученичке дилеме: да ли је *ни* речца или везник, шта је *свеї* као врста речи, да ли је *шїо* везник или упитно-односна заменица, шта је *сних*...

4. АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА НА ОСНОВУ ТАБЕЛЕ. Ако изузмемо резултате првог заједничког питања, јасно је да је број и однос тачних одговора потпуно једнак 7:7. (Прва група доминатнија је у седам питања, а исто тако и

¹⁵ Правопис Матице српске (2010: 438): *рећи, речем* и *рекнем*.

друга група). То показује уједначеност тежине задатака и захтева за обе групе, али и знање ученика који су радили тестове. У самој табели истакнути су најнижи и највиши резултати, који се такође подударају. Наиме, најнижи (или изузетно лоши) резултати код обе групе јесу у трећем питању. За обе групе треће питање тицало се категорије рода именица. У истој табели уочавамо и најбоље резултате за тринаесто питање обеју група. (У првој групи требало је написати компаратив прилога *мноіо*, а у другој групи дефинисати врсту речи *ху-ху-ху* и *ха-ха-ха*.) Очигледно да ове врсте речи не представљају проблем за ученике јер их је око 80 % решило ове задатке тачно. Интересантно је да је исти резултат добијен на шестом питању, које се тицало заменица. Сви остали тачни одговори варијају од задатка до задатка. Најнејаснији је однос резултата на последњем питању, где је требало дефинисати врсту речи у стиховима В. Петковића Диса. Прва група имала је боље резултате у, наизглед, тежем стиху (*Ја сад једва моћу знаћи да имадох сан*), док је друга група имала изузетно слаб резултат (*Ни арије ни свеї груіої, шїо ја ноћас сних*).

Питање:	ПРВА ГРУПА (130)	ДРУГА ГРУПА (135)
1.	УКУПНО	ТАЧНО 79
2.	22	49
3.	4	3
4.	30	85
5.	47	89
6.	60	60
7.	34	86
8.	38	56
9.	86	20
10.	60	44
11.	20	32
12.	93	69
13.	108	113
14.	41	38
15.	52	10

5. УСПЕХ И ОЦЕНЕ ОДЕЉЕЊА И МЕТОДЕ РАДА ПРЕДАВАЧА. Што се тиче оцена и њиховог распона у сваком одељењу, те примењених метода предавача, и тај преглед даћемо табеларно.¹⁶

а) Предавач БР. 1 – обрађује и утврђује градиво различитим наставним методама, оцене:

	II1	II2	II3	II6	II7
5					
4				1	
3	2	1	1	1	2
2	1	5	4	3	2
1	18	19	26	24	22

б) Предавач БР. 2 – обрађује и утврђује градиво различитим наставним методама, оцене у II4:

5	
4	1
3	2
2	6
1	19

в) Предавач БР. 3 – примењиване различите методе, оцене у одељењу II9:

5	
4	
3	
2	1
1	26

г) Предавач БР. 4 – ученици су припремали реферате и излагање о овој проблематици, оцене у одељењима II8 и II10:

¹⁶ Бројевима су представљени предавачи у одељењима и напомена на који начин су се бавили питањима морфологије.

5		
4	2	
3	1	1
2	3	2
1	20	27

д) Предавач БР. 5 – примењиване различите методе у обради и утврђивању, оцене у одељењу II11:

5	1
4	1
3	3
2	5
1	12

Дакле, у коначном прегледу распоред оцена на нивоу свих тестираних разреда јесте следећи: 203 ученика је оцењено оценом 1, 42 ученика оценом 2, 14 ученика оценом 3, пет ученика оценом 4 и само један ученик оценом 5! Уједначен је неуспех по одељењима. Најбољи успех постигло је одељење II11, а једини аргумент је, можда, веће инсистирање професора-предавача на овој проблематици јер се дуго година бави припремом ученика другог разреда за такмичење из српског језика¹⁷. Оцене су прилично уједначене и очигледно уопште не зависе од индивидуалног приступа професора-предавача ни њихових одабраних метода рада.

6. Запажања и закључци. На основу свега урађеног, дошли смо до одређених запажања и закључака о којима би требало размислити за будући рад.

а) Колико год да професори посвећују пажњу овој области морфологије у другом разреду, резултати су исти и нису добри. Изостаје функционално знање, нема повезивања градива, нема промишљања о одговорима, површно се прилази задацима; а тако их ученици и читају и тумаче.

¹⁷ У Републици Српској, што се средњошколског образовања тиче, организује се такмичење само у другом разреду гимназија. Нема такмичења на другим нивоима средње школе.

че. Ваљало би размислити колико и на који начин прићи овој области и мотивисати ученике за њу.

б) Јасно је утврђено да ученици имају највише проблема са категоријом рода именица (и са категоријом рода глагола), а да су им најлакша питања из тзв. непроменљиве (или делимично променљиве) врсте речи.

в) Нажалост, уочено је да се ученици једнако понашају и када су тестирани за оцену на редовним часовима као и на оваквој врсти тестирања, где су унапред дате инструкције о немању утицаја на њихове оцене.

г) Однос предложених наставних јединица у Наставном плану није пропорционалан броју предвиђених часова те је то још један проблем у савладавању овог градива.

д) Шире гледано, не постоји добра корелација између програма основне и средње школе, међусобне сарадње наставника ни јасног увида у то шта ученици савладају у основној школи, а шта би требало поновити и надоградити у средњој школи. Наиме, избор задатака за ово тестирање направљен је из збирке задатака која није за такмичење већ подразумева проверу стеченог знања у сваком разреду основне и средње школе. На основу резултата испоставило се да су ово, ипак, били тешки задаци за ученике и да треба бити изузетно обазрив у будућем избору задатака за било каква тестирања.

ђ) На крају, морамо споменути и то да је недостатак модернијих граматика¹⁸ на простору Републике Српске велики проблем и не мотивише довољно наставни кадар за рад.

Надамо се да ће овакво тестирање и резултати бити искоришћени за неке боље методолошке приступе и већу мотивацију и ученика и професора.

¹⁸ Поред *Грамаџике српској књижевној језика* (Станолчић 2010), *Нормативне грамаџике српској језика* (Клајн, Пипер 2013), које нису намењене ученицима, у Србији се за други разред гимназија и средњих стручних школа, по избору професора, користе још две граматике: једна – врло прегледна, систематична и са разним занимљивостима, у издању Издавачке куће Klett аутора Ломпар и Антић (2014) и друга, такође прегледна, са нешто сложенијим задацима, у издању Издавачке куће Eduka аутора Кликовац и Николић (2014).

ЛИТЕРАТУРА

- КЛАЈН, ПИПЕР 2013: Иван Клајн и Предраг Пипер. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- ЛОМПАР, АНТИЋ 2014: Весна Ломпар и Александра Антић. *Грамматика, Српски језик и књижевност за групу разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Издавачка кућа „Klett”.
- ПМС 2010: *Правилник Матице српске*. Нови Сад: Матица српска.
- РМС 2007: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Српски језик кроз шестове* 1998, Београд: Друштво за српски језик.
- СТАНОЈЧИЋ 2010: Живојин Станојчић. *Грамматика српског књижевног језика*. Београд: Креативни центар.
- СТЕВАНОВИЋ 1991: Михаило Стевановић. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига.
- KLAJN 2005: Ivan Klajn. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Sandrijela Kasagić

AN ANALYSIS OF MORPHOLOGY TEST RESULTS OF THE SECOND YEAR GRAMMAR SCHOOL STUDENTS

The paper presents an analysis of the results of the 265 morphology tests (in the narrow sense). The testing was conducted on the second year students of Banja Luka's Grammar School (all classes) at the end of the 2014/15 school year. The assessment was not conducted simultaneously on all the students, still, it was done in a relatively short period of time. The students were informed that the research would not have any impact of their final grades. The successful completion of each task was analysed and the most common errors elicited. The methods which teachers used in the presentation of this issue were investigated in the testing preparation phase for the purpose of comparing results.

Keywords: tests, the first group, the second group, the correct answers, results.

ТЕСТ ЗА ДРУГИ РАЗРЕД (МОРФОЛОГИЈА) ПРВА ГРУПА

Име, презиме, одјељење: _____

1. Морфологија је дио науке о језику који истражује ријечи – њихове врсте, облике и грађење (творбу). 1
2. Деклинирај именицу свеска (у множини): Н. свеске Г. свезака Д. свескама А. свеске В. свеске И. свескама Л. (о) свескама 1
3. Одреди граматички број и граматички род именице враћа: средњи род, множина 1
4. У сљедећем низу подвуците именицу која није збирна: накић, дјечурлија, минђуше, гуџмаг, дјеца, шрње. 1
5. Напиши у ком падежном облику и функцији у реченици се налази подвучена реченични члан: Временом се помирио са њом. инструментал, прилошка одредба за вријеме. 1
6. Подвуци неодређену именичку заменицу: никоји, неколик, ничији, некакав, никакав, нешто. 1
7. Одреди вид подвучених придјева: а) нови вјештар – одређени вид. 1
8. Напиши словима (ијекавске) облике генитива, мушки и женски род, броја 2: двају, двју. 1
9. Напиши инфинитиве наведених глагола: извиним – извиниши, извинем – извинуши. 1
10. Напиши прво лице множине императива глагола: криши – кријмо, доћи – дођимо, рећи – рецимо, налићи – налијмо, ионијети – ионесимо. 1
11. Одреди глаголски вид и род сљедећих глагола: размислим – свршени вид, непрелазни, доноси – несвршени вид, прелазни. 1
12. Значи је а) прилог б) рјечца в) везник? 1
13. Напиши компаратив прилога много: више. 1
14. Подвуци непромјенљиве ријечи: љешос, зима, заиста, давно, давнина, како. 1
15. Одреди све врсте ријечи у сљедећем стиху: Ја сад једва могу знаћи да имадох сан... 1
ја – заменица, сад – прилој, једва – прилој, могу – глагол, знати – глагол да – везник, имадох – глагол, сан – именица.

Број поена и оцјена: _____

ТЕСТ ЗА ДРУГИ РАЗРЕД (МОРФОЛОГИЈА) ДРУГА ГРУПА

Име, презиме, одјељење: _____

1. Морфологија је *дио науке о језику који проучава ријечи – њихове врсте, облике и грађење (шворџу).* 1
2. Деклинирај именицу *привезак* (у множини): Н. *привјесци*, Г. *привјезака*, Д. *привјесцима*, А. *привјеске*, В. *привјесци*, И. *привјесцима*, Л. *(о)привјесцима*. 1
3. Одреди род именице *слуџа*: природни род – *мушки и женски*, граматички – *женски*. 1
4. У низу именица *мрље, вода, шруње, масноћа* подвучи збирну именицу. 1
5. Напиши падеж и фунцију подвучене ријечи: 1
Књигу пише краљу Вукашине – вокашив, субјекаш.
6. Подвучи односно-упитне замјенице: *некоји, наш, чији, то, колик.* 1
7. Одреди врсту следећих придјева: *аустријски – присвојни придјев, кожни – традивни, сијед – ојисни.* 1
8. Напиши облик датива броја *четири*: *четирима/четирма.* 1
9. Напиши глаголски род глагола *црвенети* – *нейрелазни, црвениши – прелазни* 1
10. Напиши називе глаголских облика: *прејисује – презентш, пошра – аористш, ићи – инфинитив, пошавши – глаголски прилош прошли, би ирао – пошеницијал, буду писали – футур II, летићи – глаголски прилош садашњи.* 1
11. Прво лице једнине глагола *рећи* је: а) рекнем б) кажем в) *рекнем и речем.* 1
12. Заокружи слово испред реченице у којој је подвучена ријеч употребљена као прилог: 1
а) *Већ је близу поноћ.*
б) *Сањао је близу сјена.*
в) *Пожурио је видјевши да је близу сјена.*
13. *Ху-ху-ху* и *ха-ха-ха* су као врста ријечи: *узвици.* 1
14. Подвучи рјечце у следећој реченици: *Вјероватно је баш он инсистирао на томе.* 1
15. Одреди све врсте ријечи у следећем стиху: *Ни арије ни свеи другои, што ја ноћас сних... ни – везник, арије – именица, свег – замјеница, другог – број, што – везник, ја – заменица, ноћас – прилош, сних – глагол.* 1

Број поена и оцјена: _____

КРАЉЕВИЋ МАРКО ПО ДРУГИ ПУТ МЕЂУ ЂАЦИМА

У овом раду биће предочен модел часа на којем би се обрађивао слојевити и контрадикторни лик Краљевића Марка у српској народној књижевности. Циљ рада је да се потакне реактивирање тематског круга пјесама о Марку Краљевићу у настави српског језика и књижевности, те да се, на одређен начин, ученици упознају и са старијим слојевима српске народне епике који су у потпуности изузети из наставног програма.

Кључне ријечи: Марко Краљевић, бугарштице, десетерачка епика, настава, групни рад, наставни листићи.

Према Наставном програму за предмет Српски језик и књижевност за прве разреде гимназија општег и друштвено-језичког смјера (НП 2011), међу дјелима народне књижевности намијењеним за обраду, не наводи се ниједна пјесма из круга епских пјесама о Марку Краљевићу. Такође, ниједно прозно дјело усмене књижевности које подразумеива лик Марка Краљевића није уврштено у поменути програм. Актуелна читанка за први разред гимназије (Милатовић, Савић 2003), која је још увијек примарни уџбеник за наставу књижевности, садржи само једну пјесму о Марку Краљевићу (*Марко њије уз рамазан вино*), али чак ни она Програмом није предвиђена за обраду.

Циљ овог рада је да се дају одређени модуси помоћу којих би предавачи, у складу са својом аутономијом да дијелом самостално организују одређене наставне јединице, могли увести тематски круг пјесама о Марку Краљевићу међу ученике гимназија (али и других средњих школа). Овим радом настоји се исказати и неопходност проширења значења појма српске народне пјесме међу самим ученицима, јер је чињеница да поједини сегменти наше књижевности, па тако и усмене традиције, не налазе своје мјесто у наставним програмима. Ту, прије свега, мислимо на бугарштице, тачније, на чињеницу да су оне потпуно изостављене из проучавања књижевности у нашим средњим школама.

Сходно томе, идеја овог рада је да, приказом организације једне наставне јединице, покушамо дати приједлог како дјелимично повратити

* kirborjan@hotmail.com

и лик Марка Краљевића и тип пјесама дугог стиха (бугарштица) у настави. Такође, велика контрадикторност лика Марка Краљевића у нашој народној традицији (средњовјековни краљевић – витез – турски слуга – национални херој), оваквом, слојевитом обрадом, била би уочљива и јаснија и самим ученицима.

У редовима који слиједе предложићемо ток наставног часа који би подразумијевао наставну јединицу „Слика Марка Краљевића у српској народној књижевности”.

Тип часа: Обрада слике Марка Краљевића у српској народној књижевности путем компаративне методе и дијахроног пресјека усмене традиције о овом јунаку.

Облици рада: фронтални рад, рад у групама, индивидуални рад.

Наставне методе: текст метода, монолошка и дијалошка интерпретативна метода.

Циљеви часа: Образовни циљеви: Упознавање са развојем књижевног лика Марка Краљевића у нашој народној књижевности. Упознавање односа између историјске збиље и свијета књижевности. Оспособљавање ученика да примијене теоријска знања важна за усмену књижевност.

Васпитни циљеви: Изграђивање система вриједности у коме хуманост и пожртвованост за ближње подразумијева различите видове борбе и односа са противником. Суочавање са трагичном судбином колектива и уочавање морално узвишених поступака оличених у књижевном лику Марка Краљевића.

Практични циљеви: Стицање искуства у групном раду. Вјежбање самосталног излагања. Развијање способности уочавања детаља и навике изношења ставова заснованих на чињеницама их конкретног књижевног текста.

ПРЕТХОДНЕ ПРИПРЕМЕ. Претходног часа ученицима је потребно подијелити материјал на основу којег ће се припремити за наредни час, те подијелити ученике у четири групе.

ПЈЕСМЕ ПРЕДВИЂЕНЕ ЗА ОБРАДУ. Прва група (око 8 ученика)¹: фото-копија пјесме *Кад је Марко Краљевић љубудио вјереницу, а она га није познала*

¹ Свјесни чињенице да су „најфункционалније групе од три до пет сарадника, а да „веће групе могу бити неекономичне (Николић 2012: 130), ипак смо се, због тематског оквира и великог броја питања, определијели за бројније групе. Сматрамо да ће фокусираност на већи број питања унутар групе обезбиједити задовољавајућу радну атмосферу и дисциплину.

(Богишић 2003). Такође, у циљу објашњења појма *бугарштице*, упутити ученике на литературу.

Друга група – (око 7 ученика): фото-копија пјесме 87 у *Ерланџенском рукопису*.

Трећа група (око 5 ученика): фото-копија пјесме под редним бројем 105 у *Ерланџенском рукопису*.

Четврта група (око 5 ученика): фото-копија пјесме *Орање Марка Краљевића* (Вук, II, 72).

Ток наставног часа. Уводни дио. Фронтални рад наставника; увођење у наставне садржаје:

- а) обликовање круга пјесама о Краљевићу Марку;
- б) разликовање десетерачких пјесама и пјесама дугог стиха;
- в) истицање најзначајнијих збирки и сакупљача српске народне поезије: Богишићева збирка – *Ерланџенски рукопис* – Вукове збирке.

Главни дио часа. Истицање циља часа: „Слика Краљевића Марка у српској народној књижевности” (написати наслов на табли, а потом таблу подијелити на четири вертикалне површине).

Подјела задатака (наставних листића) по групама. Ради се у четири групе, с тим да групе, због задатака које су добили, нису једнаке по бројности. Ученици би требало да буду распоређени према досадашњем успјеху на часовима књижевности, тако да однос успјешнијих и мање успјешних ученика буде равномјеран.

Самосталан рад група на рјешавању задатака. Свака група одговоре на задата питања исписује на свој портофолиј, који ће на крају бити изложени на табли.

Питања и задаци. Прва група:

- Истаћи основне одлике бугарштица. – Када су пјеване и записиване бугарштице? – Објаснити непознате ријечи у пјесми. – Да ли је ово заправо епска пјесма? Присјетите се одлика епске поезије (користити *Чишанку*), те на основу тога одговорити на питање. – Пронађите елементе хумора и ведрине у овој пјесми. – Какав је Марков однос према женској особи у овој пјесми? – Упоредите лик Марка Краљевића у овој пјесми са ликовима средњовјековних витезова. – Уколико уочавамо витешке елементе и лику Марка Краљевића у овој пјесми, из којих слојева друштва би ова пјесма могла потећи? Размисли у којим слојевима друштва су настајале десетерачке пјесме Вукових збирки, па направи поређење. Све наведено поткријепити цитатима из пјесама.

Друга група:

- Шта се подразумева под тиме да је Марко турски вазал? Да ли он има позитивно мишљење о Турцима? Повезати градиво са претходно обрађеним одломком Константиновог *Жишја десјоша Стефана Лазаревића*, тј. са оним дијелом који говори о погибији Краљевића Марка. – Чиме Марко, већ на почетку пјесме, изазива Турке? – Какав је Марков однос према Турцима, а какав према турском цару? Зашто је цар за Марка једини ауторитет? Зашто цар толерише Марково убијање турских војника? – Ко су били мартолози? Да ли су мартолози били задовољни тиме што су турски војници? Да ли је Марко Краљевић задовољан тиме што је турски вазал? – Како се настанак овог типа пјесама о Марку Краљевићу може повезати са мартолозима? О коме би мартолози, Срби у турској служби, могли пјевати као о свом узору?

Трећа група:

- Покажите своја раније стечена знања о појму варијанте у усменој књижевности (уз помоћ *Чишанке*). – Ко су били хајдуци, против кога и са којим циљем су се они борили? – Чиме се Марко у овој пјесми бави, након што га мајка посавјетује да се остави хајдучије? – Кога Марко Краљевић убија у гори и какви су његови мотиви? – Зашто је у овој пјесми хајдучија окарактерисана као нечастан посао?

Четврта група:

- Шта мајка савјетује Марка Краљевића? – Какав је Марков одговор на мајчин савјет да напусти хајдучију? – Шта то Марко оре? Да ли је његов поступак смислен? – Које тиме наноси највећу штету? – Ко су јањичари? – Кога Марко Краљевић напада? Појединца или групу? – Зашто у овој пјесми можемо рећи да је хајдучки позив частан?

Завршни дио часа. У завршном дијелу часа представници група постављају портофолије са одговорима (тезама).

На катедри поставити четири наслова, које ученици који представљају групе, на основу познавања своје теме, бирају за наслове својих цјелина:

- Представник прве групе бира наслов: „Дворска слика витешког Марка Краљевића”. – Представник друге групе бира наслов: „Слика Марка Краљевића коју дају мартолози”. – Представник треће групе бира наслов: „Слика хајдучког Марка Краљевића”. – Представник четврте групе бира наслов: „Слика Марка Краљевића као националног борца”.

Представници група постављају изабране наслове на врхове својих портфолија. Потом излажу одговоре на питања постављена у наставним листићима. Наставник и ученици коментаришу одговоре.

Прва група:

- Бугарштице су епске народне пјесме дугог стиха и представљају најстарији записани слој српске усмене поезије. – Сматра се да су бугарштице пјеване до прве половине 18. вијека, а да су онда почеле да се губе у народу. Сачуване су захваљујући записима образованих људи по Приморју, у другој половини 17. и почетком 18. вијека. – Непознате ријечи у пјесми: кладенац (извор), хурјатин (сељак), корда (велики нож), хаштрити (гулити), цардин (врт), целов (пољубац). – Пјесма се не одликује типичним епским цртама (немамо сукоб јунака, Марко се не истиче у борби). Дакле, пјесма није типично епска, она је пуна ведрине, основна атмосфера је весела, атмосфера је шаљива. – У овој пјесми видљиви су многи елементи вердине и хумора. Тако, на примјер. у дрском одговору Будимке дјевојке имамо типичне елементе хумора:

„Ако к теби, хурјатине, под шаторе ја ушетам,
Хоћу теби заиста корду твоју уграбити,
Пака ћу је одн'јети рођеному брацу мому,
Ч'јем ћу хаштрит' наранче по цардину браца мога.”

(Богишић 2003: 15)

Елементе хумористичне ведрине сусрећемо и у тренутку када млада дјевојка схвати да ју се Марко обмануо, те да је он заправо њен вјереник:

„Није оно хурјатин на ливади под шатором,
Оно ти је вјереник јунак Марко Краљевићу.’
Кад је млада дјевојка браца свога разумјела,
На то ти му не бјеше ни р'јечи одговорила,
Него се је млађахна у лишцу заруменила,
И ка земљи бијаше црне очи обрнула.”

(Богишић 2003: 16)

– Марков однос према женској особи – младој дјевојци је веома благ и пун учтивости. Када се, на примјер. обрати дјевојци, он ће рећи:

„Од кога си, дјевојко, л'јепа рода и племена?
За што мене, млађахна, добро јутро не називаш?
Али си се подн'јела твојом прел'јепом љепотом?
Али, млада дјевојко, прстенцима злаженијем?”

(Богишић 2003: 14)

Његов благ однос се нарочито уочава у тренутку када он, након што га дјевојка увриједи (називајући га „хурјатином“), уведе дјевојку под шатор:

„Кад је Марко Краљевић ту дјевојку разумио,
Брзо бјеше изишао испод свилена шатора,
И њу бјеше ухитио млађахну за десну руку,
Тер ти је уведе под његов свиони шатор,
И једном јој целов да у румено б'јело лишице.”

(Богишић 2003: 15)

– Марко Краљевић у овој пјесми има особине средњовјековних витезова. Он је пристојан, благородан јунак, који се са поштовањем обраћа дјевојци. Он је, такође, чувен по своме јунаштву. – Ова пјесма је вјероватно потекла из виших кругова, из дворске средине српског средњег вијека. Можемо уочити велику разлику између атмосфере у овим пјесмама (двор, однос између јунака и дјевојке, обраћања) и пјесмама из Вукових збирки. Пјесме из Вукових збирки су настајале у руралној, патријархалној средини.

Друга група:

– У овој пјесми Марко Краљевић је турски вазал, што значи да је он у турској војној служби. Међутим, он нема позитивно мишљење о Турцима, већ, као покорени хришћанин и ратник по занимању, ратује по дужности на њиховој страни. – Марко, већ на почетку пјесме, изазива Турке тиме што поставља шатор наспред пута:

„А кад Марку киша досадила,
распе Марко свој бијели шатор
на цареву пространу сокаку.”

(ЕР, 1987, 87)

– Марко турске војнике беспоштедно убија, не марећи за евентуалну казну. Једини ауторитет за њега је султан, мада чак и њему наговјештава да би га могао убити. Султан је према Марку изузетно толерантан, зато што је Марко сјајан борац који је у његовој служби, те би султан Марковом смрћу много изгубио:

„Јао, синко, Краљевићу Марко,
Док је мени прикоморских булах,
Доста ј' мени ага и спахија,
Ал' је мало таквих делибашах.”

(ЕР, 1987, 87)

– Мартолози су били хришћани у турској војној служби. С обзиром на то да су они били невољно, силом прилика, у турској служби, нала-

зили су се у веома неповољном положају. С једне стране, као хришћани, морали су непријатељски гледати на Турке, који су хришћанском свијету нанијели много зла. С друге стране, и они сами су били турски војници и борили се у ратовима на страни Турака. – Постоји велика сличност између судбине мартолога и судбине Марка Краљевића у овој пјесми. И Марко и мартолози служе турској војсци, али су на то приморани. Стога се може претпоставити да је Марко, као велики јунак и борац, а ипак турски вазал, могао бити јунак са којим су се мартолози могли поистовјетити и о којем су пјевали.

Трећа група:

- Преношењем усмене књижевности с кољена на кољено, с једне генерације на другу, усмене творевине су се мијењале и тако су настале варијанте. Народни пјевач или приповједач преносио је пјесму или причу сматрајући да не мора да је тачно пренесе од ријечи до ријечи, већ ју је стално модификовао, изостављајући или додавајући одређене дијелове. – Хајдуци су борци против Турака, али веома често и они који се, прије свега, боре за плијен, тј. за личну материјалну добит. – Након што, подстакнут мајчиним ријечима, Марко одлучи да се престане бавити нечасним хајдучким послом, он се почиње бавити земљорадњом:

„Жао било Краљевићу Марку,
па продаде коња и оружје
те купује рало и волове.”

(ЕР, 1987, 105)

- Марко у овој пјесми није склон уобичајеним пословима:

„Пак отиде посред Романије,
Али му се орати не даде.”

(ЕР, 1987, 105)

Дакле, он је једино вољан бити хајдук. Стога он дочекује црног Арапина и убија га, прибавивши тако „три товара блага”. – У овој пјесми хајдучија је приказана као нечастан посао због тога што њен циљ није чињење добрих дјела и заштита потлачених, већ лична добит коју ће јунак остварити на нечастан начин (пљачком).

Четврта група:

- Мајка савјетује Марка да напусти хајдучки начин живота и да се посвети земљорадњи:

„већ ти узми рало и волове,
пак ти ори брда и долине,
те сиј, синко, шеницу бјелицу,
те ти храни и мене и себе.”

(Вук, II, 72)

- Марко само наизглед поштује мајчин савјет, а заправо улази у много опаснији подухват него што је хајдучко четовање:

„То је Марко послушао мајку:
он узима рало и волове,
ал’ не оре брда и долине,
већ он оре цареве друмове.”

(Вук, II, 72)

- Символика Марковог орања друмова је веома важна. Орати друмове је потпуно бесмислено, те се одмах види да Марко заправо није испоштовао мајчину молбу и да има неке друге планове. Он заправо хоће да изазове Турке, да уђе у сукоб са њима. – Он на тај начин уништава државне путеве турске империје, те тако урушава саму државу. – Јањичари су били веома важан дио турске војске, пјешадинци хришћанског поријекла. – Марко улази у сукоб са јањичарима, дакле, са турском војском, што значи да је он у сукобу са самом државом. – Хајдучки позив се у овој пјесми показао часним зато што се Марко, као хајдук, супротставља непријатељу, турској војсци, и тако представља борца за националну слободу.

Неопходно је подстицати ученике на веће заједничко ангажовање. Сходно томе, сваки од чланова групе би требало да се фокусира на једно од постављених питања, Такође, док вођа групе пише одговор на портофолиј, остали чланови групе тај одговор записују у своје свеске.

Потом слиједи наставничка анализа тока рада и оцјена рада група, те уопштавање резултата и синтеза знања.

Домаћи задатак: Написати писмени састав на тему: „Мој поглед на лик Краљевића Марка”.

Извори

Богишић 2003: Валтазар Богишић. *Народне џјесме из сѣарих, највише ѣриморских крајева*. Горњи Милановац: ЛИО.

КАРАЦИЋ 1972: Вук Стефановић Караџић. *Српске народне пјесме* II. Београд: Нолит.

ЛИТЕРАТУРА

- МЕДЕНИЦА, АРАНИТОВИЋ 1987: Радослав Меденица, Добрило Аранитовић. *Ерланџенски рукопис*. Никшић: Универзитетска рјеч.
- МИЛАТОВИЋ, САВИЋ 2003: В. Милатовић, Б. Савић. *Читанка за први разред гимназије*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- НИКОЛИЋ 2012: Милија Никколић. *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: ЗУНС.
- НП 2011: *Наставни програм за први разред гимназије свих смјерова*. Бања Лука: Министарство просвјете и културе.
- ПЕШИЋ, МИЛОШЕВИЋ ЂОРЂЕВИЋ 1984: Радмила Пешић, Нада Милошевић Ђорђевић. *Народна књижевност*. Београд: „Вук Караџић”.

Borjan Mitrović

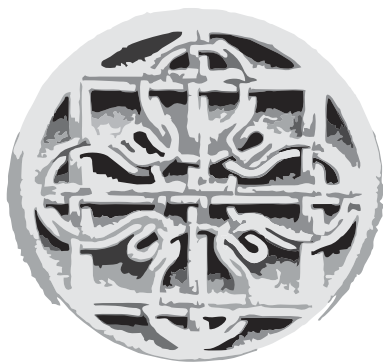
PRINCE MARKO: THE SECOND TIME AMONGST THE PUPILS

This paper exhibits a lesson model which presents the complex and contradictory character of Prince Marko in the Serbian folk literature. The aim of the paper is to incite the reactivation of the thematic cycle of poems about Prince Marko in the Serbian language and literature teaching practices, so that, in a way, the students become also introduced to older layers of the Serbian folk epics, which are totally excluded from the curricula.

Keywords: Prince Marko, *bugarštice* (folk ballads), decasyllabic epics, teaching, group work, flashcards.

ПРИКАЗИ

МЕТОДИЧКИ ЦВЕТНИК

(*Методички цветник*, зборник репрезентативних радова одабраних српских методичара, из области методике наставе српског језика и књижевности. [Приредила Зона Мркаљ], Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске, 2016, 336 стр., 23 cm)

Важна и антологијски вредна књига *Методички цветник* настала је захваљујући подршци Друштва за српски језик и књижевност Републике Српске и његове председнице, проф. др Зорице Никитовић, а за добробит свих нас којима је српски језик матерњи, а настава српског језика и књижевности, пре свега, љубав и инспирација за даља постигнућа.

Уз велику захвалност свим ауторима који су ми, као приређивачу, послали своје биране радове и дозволили њихово објављивање у овом зборнику, додатно истичем подршку коју су настајању *Цветника* пружили рецензенти: проф. др Љиљана Бајић са Филолошког факултета Универзитета у Београду, проф. др Милка Андрић и мр Велиша Јоксимовић, из Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Књига *Методички цветник* представља хрестоматију репрезентативних текстова одабраних методичара наставе српског језика и књижевности. Сам наслов нас упућује на својеврсну антологију научних истраживања посвећених настави. Сабрани у једној књизи, текстови двадесет аутора (о којима се подробније сазнаје из биографских белешки на крају књиге) омогућују сваком кориснику да сагледа у чему се огледа значај вишеструког доприноса развоју научне мисли у области савремене Методике српског језика и књижевности и да прати теме које су биле кључна интересовања сваког појединог аутора.

* mrkalj@ikonline.net

Аутори радова у овом зборнику су методичари који су дали највећи допринос методици као науци о настави српског језика и књижевности у последњим деценијама XX и почетком XXI века. Неки од прилога репрезентују најзначајније теме којима су се позвани методичари бавили у својим истраживањима, а неки су одабрани у односу на своју данашњу актуелност. Сви радови уврштени у ову књигу претходно су објављени у монографијама, зборницима са различитих конгреса, или у часописима (порекло радова је прецизно наведено), подлегли су провери научне и стручне јавности, али до њих није увек лако доћи, па здружено читање репрезентативних текстова олакшава коришћење будућим читаоцима.

Структуру ове књиге приказује следећи садржај:

РЕЧ ПРИРЕЂИВАЧА

Милија Николић: Језик и мета језик у настави и уџбеницима српског језика

Љиљана Бајић: Доситеј Обрадовић и савремена педагогија

Милорад Дешић: Мјесто дикције у настави српског језика и књижевности

Вељко Брборић: Правописне вежбе у настави

Драгана Вељковић Станковић: Полисемија у настави српског језика (методички приступ полисемији у средњој школи)

Љиљана Петровачки: Методички аспекти у сагледавању валентних способности глагола

Милка Андрић: Заснивање и развијање наставне интерпретације народне лирске песме

Зона Мркаљ: Језичкостилски поступци у проучавању усмених прозних облика

Павле Илић: Читање књижевног дела – доживљај и инспирација

Вук Милатовић: Читање у настави српског језика

Оливера Радуловић: Андрићево стваралаштво у настави

Бранка М. Јакшић Провчи: Основни наставни проблеми у проучавању трагедије *Ромео и Јулија*

Сања Голијанин Елез: Методолошка полазишта интертекстуалне интерпретације

Тиодор Росић: Иманентно-методичко тумачење песничког текста

Симеон Маринковић: Говорна култура

Марина Јањић: Примена драмског метода у савременој настави српског језика

Зорица Цветановић: Говорно изражавање деце подстакнуто басном

СНЕЖАНА МАРКОВИЋ: Истраживачки задаци у интерпретацији народних песама и прича у разредној настави

МАЈА ДИМИТРИЈЕВИЋ: Читалачке компетенције у разумевању жанра басне

МИОДРАГ ПАВЛОВИЋ: Планирање у настави српског језика и књижевности

Поглавље *О ауторима* (321–336) доноси кратке биографије српских методичара, чији су радови издвојени за појављивање у овој књизи.

Мада су аутори свих двадесет текстова уврштених у овај зборник самоиницијативно одабрали теме текстова које су послали, испоставило се да су се прилози ипак здружили око следећих садржаја: употреба наставне методологије као „деликатни наставни проблем”; васпитна улога наставе књижевности и улога хумора и смеха као васпитног средства; специфичности наставе граматике, лексике, правописа и језичке културе; стваралачки, истраживачки и проблемски приступ проучавању народне књижевности у школи; проблеми читања и говорне културе у настави и планирање у настави српског језика и књижевности.

Методички цветник отвара се текстом проф. др Милије Николића *Језик и метајезик у настави и уџбеницима српског језика* (24–35). У раду се на погодним примерима објашњавају функције метајезика и његов однос према природном језику. Метајезик је дефинисан као језик о језику и говор о говору. Истраживачка пажња је свестрано усмерена према метајезику у настави српског језика и граматике. Истакнуте су везе између народног и стручног метајезика и расправљано је о употреби домаће и стране терминологије у настави. Објашњена је корисна употреба екстремног метајезика, презасићеног терминима. Увид у предмет и методолошку усмереност рада пружају и сами наслови његових сегмената: *Предметности и функција метајезика*, *Народни метајезик*, *Стручни метајезик*, *Термини као подстирак и кочнице*, *Нужности лингвистичког казивања*, *Наметљивости метајезика* и *Разлаз између метајезика и језика*. Овај рад придодат је као ново поглавље проширеном и допуњеном издању књиге проф. др Милије Николића *Методика наставе српског језика и књижевности* (2010).

Проф. др Љиљана Бајић представила се у овој хрестоматији радом *Доситеј Обрадовић и савремена педагогија* (36–46). Бавећи се васпитном улогом наставе књижевности, ауторка образлаже Доситејеву улогу у васпитавању и просвећивању људи, која се повезује са његовом личношћу, педагошким програмом и књижевним врлинама. Доситеј је поседовао способност да на комику из живота реагује смехом, па је васпитање савременика отварао за хумор, шалу и здрав, забаван смех. Подстичући на

добро расположење и користећи афективно и катарзичко деловање сме-ха, у исто време је припремао читаоца и за поуке које ће усвајати. Другим речима, Доситеј је у хумору и смеху нашао мотивациони и дидактички (сазнајни и васпитни) потенцијал, који је у свом педагошком деловању користио у виду поуке кроз смех. Зато се у овом раду анализира Доситејева способност да на комику из живота реагује смехом и да шалу и здрав, забаван смех уведе у васпитавање савременика. Ово истраживање надовезује се на интересовања проф. Бајић за тему *Проучавање хумористичке прозе у настави*, како гласи и наслов једне од њених књига.

Проф. др Милорад Дешић се у свом раду *Мјесто дикције у настави српског језика и књижевности* (47–56) бави теоријским и практичним аспектима наставе дикције и сагледава ову област кроз више аспеката: прво, говори о дикцији као о области која, у оквиру науке о језику, проучава различите нивое говорног језика: некултивисан, култивисан и уметнички обликован говор. О појму „некултивисан” аутор каже да је то народни говор (са мањим или већим дијалекатским и жаргонским одступањем од књижевног језика), а такав може да буде интимно-фамиљарни говор (у кругу пријатеља и породице, усклађен са стандардом, али може бити и дијалекатски и жаргонски обојен) и разговорни језик (комуникација са непознатим особама на улици, у продавници и сл., који је у основи књижевни језик, са израженом тежњом ка стандарду и са могућим одступањем од норме и грубљим говорним изразом). Он образлаже и појам култивисаног говора који је, пре свега, правилан (усаглашен са књижевнојезичком нормом), али и логичан, јасан, поетичан, поштује говорни бонтон; оплеменењен је, удаљен од дијалекта, без сировости. Уметнички обликован говор обухвата култивисан и некултивисан говор. Врло је експресиван, богат изговорним нијансама, зависно од способности интерпретатора, често праћен мимиком, гестовима и покретима тела. То је говор глумаца, рецитатора, беседника, приповедача. У другом аспекту овог рада истиче се да се у основи дикције као научне дисциплине налази фонетика (артикулација, респирација, прозодија, изговор речи, блокова, реченица и већих говорних целина), али су укључене и друге области: ортоепија (наука о правилном изговору), синтакса, дијалектологија, лингвистика (стилистика говорног језика), теорија књижевности, реторика, психолингвистика, па и теорија комуникације (усклађивање вербалног и невербалног, изговорене речи, с једне стране, и мимике, усмеравања погледа, геста, удаљености између говорника и слушаоца итд., са друге стране). Треће, дикција означава и начин

усменог изражавања. Узимајући то у обзир, посебно се издвајају следећа подручја; говорна култура или култура говора (односи се на култивисан говор и култивисање говорног израза), затим позоришна дикција (сценски говор), рецитовање, изражајно читање, беседништво (говорништво; врсте уметнички обликованог говора). На крају, аутор говори о дикцији као о педагошкој дисциплини и наставном предмету који у свом програму обједињује теорију и праксу.

У раду проф. др Вељка Брборића *Правописне вежбе у настави* (57–68) анализира се и коментарише настава правописа, тј. правописне вежбе на свим образовним нивоима (основна школа, средња школа и универзитетска настава). Извршен је осврт на правописне вежбе у постојећој методичкој литератури и понуђени су нови облици правописних вежбања, који могу унапредити наставу правописа и свеукупно правописно знање наших ученика и студената.

Аутор истиче да настава правописа и правописно знање наших ученика и студената нису на задовољавајућем нивоу. То, наравно, није новина за наставнике и професоре у основним и средњим школама, а ни за оне који раде са студентима на нашим филолошким/филозофским и учитељским факултетима (са будућим професорима српског језика и књижевности и учитељима). Наставни планови и програми морају бити конкретизован за сваки образовни ниво у делу који се односи на правопис. Сада се не зна колико часова у току једне школске године или у укупном школовању припада настави правописа, те се у овом раду закључује да је настава правописа у целини препуштена процени предметних наставника.

Проф. Брборић у овом раду доноси значајне закључке попут: уџбеници и приручници из нашег предмета (али и из свих других предмета) морају бити у целини усклађени са стандардним правописним решењима; не сме се допустити да основни уџбеници одступају од правописних решења ни у појединостима; сви наставници у школи морају познавати српски правопис, а не само наставници српског језика и књижевности; када је посреди правописно знање веома је важно с каквим правописним (пред)знањем, добијеним од учитеља, долазе ученици у пети разред основне школе; правопису би се и на универзитетским студијама морало дати значајно место; све школе у Србији и основне и средње морале би имати минималну приручну библиотеку.

У раду проф. др Драгане Вељковић Станковић *Полисемија у настави српског језика* (69–89) приказан је и образложен комуникативни мето-

дички модел обраде полисемије у средњој школи, заснован на когнитивном приступу. Поред тога, у раду је представљено повезивање прагматике и методике наставе, које се огледа у примереној адаптацији и сврховитој примени Грајсових категорија релације и модалитета (Грајс 1987), као и афирмацији принципа релеванције (Спербер и Вилсон ²1995). Примена принципа релеванције доприноси (а) побољшању инвентивности и адаптабилности структурних елемената наставних садржаја, (б) интерактивности стечених знања и нових информација, (в) подстицању когнитивних активности и (г) стварању оптималних услова за унапређење прагматичке и комуникативне компетенције ученика.

У складу с дидактичким принципима, овај модел – који укључује већи број релевантних примера – обликован је са циљем бољег разумевања појмовне и лексичке метафоре и метонимије. Посебна пажња посвећена је уочавању и правилном тумачењу процеса преноса номинације са једног семантичког садржаја на други, запажању разлике између метафоричког и метономијског развоја значења, представљању лексичке синегдохе и указивању на облике повезивања наставе језика и књижевности.

Проф. др Љиљана Петровачки послала је за овај зборник два своја прилога. Без обзира на врхунски квалитет оба рада: *Методички аспекти у сагледавању валентних способности глагола* (90–102) и *Лексички слојеви у говору ликова из романа Пољ Ђира и пољ Ђира Стевана Сремца*, у *Методички цветник* унет је први наведен рад, јер је прилога посвећених методици наставе граматике у овој књизи мање него радова посвећених методици наставе књижевности. Професорка Петровачки је методичарка која се једнако квалитетно и продуктивно бавила истраживањима обе врсте (у том смислу посебно указујемо на књигу *Методичке апликације*, насталу у коауторству са Горданом Штасни). У раду уврштеном у овај зборник, показује се како сагледавање валентности глагола као комплексне семантичко-синтаксичке категорије доприноси бољем разумевању устројства реченице. Методички се разматра валентност глаголских предиката као и њихова способност да око себе окупљају и повезују друге реченичне чланове и тако утичу на моделовање просте реченице. Показује се, на одабраним примерима, како ученици и студенти уз одређивање валенте глагола, лакше откривају и принципе по којима се структурирају основни реченични модели. Посебно се анализирају модели са обавезним допунама: рекцијским конструкцијама и прилошким допунама.

Одабрани рад проф. др Милке Андрић *Заснивање и развијање наставне интерпретације народне лирске песме* (103–124) представља средњу етапу процеса проучавања песме у настави. Пошто успешност проучавања књижевноуметничког дела пресудно зависи од изабраног и оствареног методолошког пута кроз његово естетско биће, у разматрању проблема заснивања и развијања наставне интерпретације народне лирске песме највише пажње посвећено је методолошким и методичким захтевима којима треба да удовољи узорна методичка интерпретација народне лирске песме.

На примеру тумачења народних лирских песама *Српска дјевојка* и *Виша је јора од јоре*, показано је да методолошки и методички прилази за које се ауторка залаже, не познају и не признају утврђене методолошке и методичке системе, које би требало применити у интерпретацији сваке поједине песме, већ да у сваком конкретном случају, на ваљаним естетским, методолошким и методичким разлозима, треба утемељити избор вредносних чинилаца према којима ће бити усмеравани интерпретативни токови.

Текст *Језичко-стилски постојци у проучавању усмених прозних облика* (125–135) проф. др Зоне Мркаљ одломак је из књиге *Наставно проучавање народних приповедака и предања*. Одабран је као репрезентативан за овај зборник са жељом да се њиме истакну улога и смисао језичко-стилске анализе као значајног интеграционог чиниоца наставне интерпретације. На одабраним примерима народних бајки, приповедака, предања и кратких фолклорних форми показује се да предмети језичке и стилске анализе могу бити: проблем формулативности и варијантности, лексичко богатство народног језика, преображавање или метаморфоза, реченична метрика, интонација и ритам и бројни садржаји из граматике, што доприноси функционалном повезивању наставе језика и књижевности.

Текст *Чишање књижевних дела доживљај и инспирација* (136–152) проф. др Павла Илића одломак је из његове књиге *Чишањем ка стварању – стварањем ка чишању*. У њему аутор истиче да је прави читалац онај који при читању и доживљава и просуђује о доживљеном. Такав читалац у свести ствара сопствене светове и тиме постаје стваралац. То га испуњава задовољством и подстиче га да и сам ствара, да тај свој модел света изрази у неком од видова разноврсног духовног стваралаштва. Различитости тумачења књижевноуметничког текста у науци о књижевности услов су за креативну наставу књижевности. Многа дела, настала у ра-

нијим епохама, своја значења упућују и у нашем времену; она су и савремена, без обзира на то у којој књижевној епоси су стварана. Пример песме *Стрејња* Десанке Максимовић, који је овде експлициран, у то нас поуздано уверава.

Текст проф. др Вука Милатовића, *Читање у настави српског језика* (153–162), објављен је у књизи *Методика наставе српског језика и књижевности у разредној настави* две године након изненадног растанка са њеним аутором. Читању се, као једној од најзначајнијих методичких радњи, у овој књизи поклања посебна пажња. Поред наставе почетног читања, разматрају се и изражајне вредности читања, указује се на врсте читања; наставници се упућују на то како се мери брзина читања; истичу се и образлажу технике читања књижевног дела, а ученици се подстичу да док читају, обавезно воде белешке и дневник читања. Све ово повезано је и са развијањем вештине читања с разумевањем, а самим тим и са техникама учења које се активирају приликом читања сваког писаног текста. Читање је веома сложен процес и представља један од највећих феномена савременог човека. Управо му се из тог разлога посвећује доста пажње не само у школама и на универзитетима, већ и много шире. Аутор наглашава да би се могло рећи да је „читање пре способност него вештина, или је пак више способност него вештина”. Савремена наука, као и савремена истраживања, понајвише се баве испитивањем брзине читања и разумевања прочитаног. Вук Милатовић истиче главне задатке наставе читања у млађим разредима основне школе: овладавање техником читања; правилно и течно читање; увођење ученика у изражајно читање; оспособљавање ученика за разноврсне облике читања; савладавање технике тихог читања; развијање брзине читања; оспособљавање ученика за разумевање прочитаног; развијање читалачких навика; изграђивање односа према књизи и читању.

Централном проблему у настави – интерпретацији књижевних дела, у *Методичком цветнику* је посвећена посебна пажња. Потреба да се, уместо догматске и репродуктивно-експликативне наставе књижевности, настава усмери на иманентно-методичку интерпретацију уметничког текста, довела је до откривања релевантних елемената поетског текста на његовим различитим нивоима: фонетском, морфолошком, граматичком, синтаксичком и лексичко-семантичком. Иманентно-методичка интерпретација открива непоновљиву структуру песничког текста и бави се питањима унутрашње имплицираних поетике самог дела; омо-

гућује да се сваком књижевном делу приступа са позиције његове уметничке посебности.

Рад проф. др Оливере Радуловић *Андрићево стваралаштво у настави* (163–183) почива на дугогодишњем методичком истраживању чија је идеја коришћење актуелних методологија науке о књижевности у методици наставе. Приступ изучаваној проблематици је заснован на примени интертекстуалности као доминантне методе и образложен је на наративном опусу Иве Андрића који је доведен у контекст усмене књижевности, словенске митологије и библијских легенди. Циљ оваквог приступа је очување старе књижевности у универзитетским и школским програмима која се доводи у интертекстуалне релације са савременом књижевношћу. Ауторка запажа да је праћење постигнућа студената и ученика у овако заснованом интерпретативном приступу показало знатно боље резултате од класичних наставних приступа.

Наставно проучавање Шекспирове трагедије Ромео и Јулија проф. др Бранке Јакшић Провчи, под називом *Основни наставни проблеми у проучавању трагедије Ромео и Јулија* (184–193) засновано је на препознавању традиције елизабетанске драме, одређивању композиционих елемената, успостављању релација међу лицима и њиховим драмским карактеризацијама и тумачењу аристотеловских одредница трагичне радње (трагични јунак, трагична кривица, катарза) у мери коју захтева принцип примерености. Методологија рада заснована је на основним методичким корацима који могу да варирају у конкретним поставкама на часу. Минимални број часова предвиђен за изучавање ове трагедије јесте три наставна часа, два захватају подручје књижевности, а трећи културу усменог и писменог изражавања. На првом часу ученици би требало да се упознају са елизабетанском атмосфером Шекспировог позоришта, елизабетанским периодом и, у кратким цртама, са Шекспировим животом и стваралаштвом. Затим се ученици упућују да запазе организацију драмског текста и започну његову композициону анализу. Други час може бити посвећен корелацији са основним поставкама Аристотеловог дефинисања трагедије (коју реafirмише ренесансни дух), затим, карактеризацији ликова у њиховим међуодносима представљеним драмском радњом, те маркирању основних мисаоних токова на одређеним чворишним местима трагедије. Трећи час може имати поставку корелацијског односа са више филмованих дела ове трагедије или се може поставити у виду различитих драмских игара, процес дра-

ме, форум театра, театра слика... где би ученици били носиоци наставног процеса, не само активни учесници у њему.

У студији Сање Голијанин Елез *Методолошка полазишћа интертекстуалне интерпретације* (210–234) истиче се да ваљана и поуздана методологија у науци и настави може да пружи неопходну подршку да читалац „на својим ногама” (Б. Поповић) прође кроз свет *дијалоичности* и *вишегласности* дела (Бахтин) као онај „други”, као естески освештена и интелектуално радознала личност (попут дечака Марка из књиге Светлане Велмар Јанковић). А сама прича у наносима својих морфолошких промена најуверљивија је када покаже да и у тој каледоскопској структури трајно веже читалачку пажњу сећањем на *приликуацију усменој приповедања*, упркос низу преобликовања те ситуације у писаном тексту. Тако се и *ришувални интензивни приче* увек јавља оног тренутка када нас свет дела понесе ка етимолошкој задатости самог појма приповетке, што илустративно показује универзалну поетичку премису њене уверљивости, залог и ток развоја приче данас, у временима *приповедања на дигиталној мрежи*. У светлу нових методолошких путева и књижевних теорија, на које се ауторка осврнула у овом раду (Бремон, Гремас, Амон, Тодоров, Женет, Квас), сам чин читања чини да књижевно дело очитује свој иманентно динамички карактер. У таквим методолошко-методичким околностима тумачења, читалац (ученик) следи различите перспективе које му текст нуди и међусобно усаглашава његова различита структурна обележја и „схематизоване аспекте”, а на тај начин он сам „stavља delo u pokret” (*Iser*).

Савремени наставни модели рађени су на основама нове стратегије курикулума која подстиче креативнији и флексибилнији приступ програмској грађи. На темељу претходних емпиријских истраживања у настави и потврђеног афинитета, али и недовољне упућености наших ученика у разумевање савремене српске књижевности за децу, представљене су нове могућности књижевних истраживања која разумевање књижевног развоја виде кроз однос између елемената у делу (*конструктивна функција*), кроз однос између врста и жанрова књижевних текстова (*књижевна функција*), те кроз однос књижевног низа са другим низовима (системима) у култури (*функција књижевног низа – система*).

У компаративном сагледавању мотивски сродних дела Сања Голијанин Елез истиче да се у делима савремених аутора афирмише један у основи *онтолошки прилику* стваралаштву, који је тематски густо саздан на укрштању духовности прошлог и садашњег и када актуализује тему

детинства и одрастања, љубави, отуђења и угрожености човека у драматичи модерног света, али и када у густом поетском ткању посеже за обрасцима народног предања, мита, историје, легенде, библијског света – све до наслућених хоризоната нове објаве.

У раду Тиодора Росића *Иманентно-методичко тумачење песничког текста* (235–250) применом аналитичко-синтетичког приступа анализирају се могућности иманентно-методичке интерпретације песничких текстова у старијим разредима основне школе и средњим школама. Дефинише се појам иманентности и иманентне методике. Приступа се анализи структуре песничког текста и откривању естетски релевантних елемената на његовим различитим нивоима. Притом се издвајају фонетски, морфолошки, граматички, синтаксички, лексичко-семантички нивои. Главни циљ овог рада је да се подстакне стваралачко осећање за језик као унутрашњу суштину књижевности. Анализирају се и неки од модела методичких поступања који омогућују целовитост тумачења песничког текста. Они су настали из методичке стратегије која је примерена иманентности песничког текста.

Методолошко полазиште у истраживању представља иманентан (унутрашњи) приступ, превасходно интерпретативни и рецепцијски, у чијем је средишту књижевноуметничко дело и читалачки однос према њему. Но, истраживање примене структурно-семиотичког и наратолошког приступа у настави, као и уметничка природа и богатство значењских слојева књижевног дела намећу плуралистички прилаз као сазнајни корелат (импресионистички, феноменолошки, биографски, социолошки, психолошки, лингвистички). Обједињавање наведених методолошких приступа најпоузданија је и најцелиходнија смерница у доживљавању и спознавању естетске вредности књижевноуметничког дела и књижевних јунака. Сходно предмету истраживања, методолошки плуралитет огледа се и у заступљености методе теоријске анализе.

Говорна култура (251–266) Симеона Маринковића представља одломак из књиге *Методика креативне наставе српског језика и књижевности* овог аутора. У раду се истиче значај говорне културе за развој личности и предлажу се различити облици говорних вежби у настави српског језика и књижевности, као што су: изражајно читање и рецитовање; учење и говорење одломака, афоризама; вежбе креативне говорне комуникације; разговорне игре; пословни разговор; загонетање; усмена драматизација; расправа; најавна наступа и др. Одабрани текст погодује увођењу стваралачких активности у наставу српског језика и књижевности,

учењу кроз игру и утврђивању функционално важне наставне области за живот ученика.

У раду Марине Јањић *Примена грамског метода у савременој настави српског језика* (194–209) говори се о озбиљној имплементацији драмске педагогије у наставу, ради подстицања и развоја културе изражавања ученика основних и средњих школа. Метода сценске комуникације представља најновији вид савремене интерактивне наставе, заснован на усмеравању игре и непосредној очигледности. Ученици путем сценске игре, у којој се симулирају и oponaшају животне и проблемске, тј. комуникативне ситуације, активно уче и самоангажманом испољавају креативност, стваралаштво, способност за самостални рад, истовремено усвајајући разнолике форме богатог функционалног језичког раслојавања и културе усменог изражавања. У интеграцији са лепим уметностима (музиком, књижевношћу, сликарством...) на часовима језика развијају се говорне компетенције и стичу правилне говорне навике у условима пријатне атмосфере, игре и забаве.

Ауторка истиче да у савременом друштву култура комуникације ширих друштвених слојева често бива нарушена утицајем супстандардних идиома (дијалеката и социолеката), те се не сме заборавити улога школе коју би она требало да има у подстицању, неговању и развоју културе изражавања ученика. Истраживањем наставне праксе и говорних компетенција ученика дошло се до закључка да се прави резултати могу постићи увођењем принципа тзв. савремене школе, односно, школе мишљења, са пуним уважавањем савремене светске педагогије. Настава говорне културе добија своје право утемељење и даје очекиване ефекте применом драмског метода (тј. методе сценске комуникације) у наставном процесу.

Говорно изражавање деце подстицнуто басном (267–277) Зорице Цветановић усмерено је на рад са децом предшколског узраста са којом се могу организовати разне вежбе говорног изражавања. То могу бити игре, драматизације или разни облици усмених вежби, а најчешће су препричавање, причање и описивање. Ауторка у свом раду разматра најчешће типове игара. *Језичке игре* се веома успешно могу остварити након тумачења басне. У најмлађим групама почиње се од дијалогских и ситуационих игара. Са предшколцима се, након разговора о тексту који је прочитао васпитач, могу организовати игре, чији је основни циљ развој говора, богаћење речника и формирање реченице. *Дијалогске или разговорне игре* подстичу развијање дијалога. Свакодневна комуникација

подразумева разговор, а овим играма ради се управо на томе – да деца развијају своје говорне способности кроз изражавање мисли, емоција и кроз питања и одговоре у говорним ситуацијама. Разговорне игре имају и функцију богаћења речника. *Ситуационе игре* подразумевају да се деца ставе у одређену ситуацију којој треба да прилагоде свој говор. Због специфичности садржаја, након тумачења, честе су и импровизације животних ситуација, које имају облике стваралачког причања, а подстакнуте су басном. То су тзв. ситуационе игре или стварносне ситуације. Ликови животиња и њихови поступци у басни привлаче пажњу деце. Ауторка истиче да се на основу заплета или расплета басне може организовати *дебата* у којој ће деца вођено заступати или критиковати поступке ликова и исход басне. Басне су веома погодне за *драматизацију*, јер имају фабулу конципирану попут кратке драме са супротстављеним карактерима и радњом која садржи једну или евентуално две ситуације. Деца могу да науче драмски текст напамет и покушавају да буду глумци.

У раду Снежане Марковић *Истраживачки задаци у интерпретацији народних песама и прича у разредној настави* (278–291) истакнут је значај истраживачких задатака као поступка којим се ученици мотивишу за читање и тумачење народних песама и прича. Истраживачки задаци формулишу се на начин примерен узрастним способностима и могућностима ученика, на шта је у раду указано конкретним примерима.

Истраживачки задаци у млађим разредима основне школе укључују се у читање, доживљавање и анализу књижевног текста са варијацијама које су условљене развојним могућностима ученика, степеном изграђености њихове читалачке вештине, као и осталим радним околностима и посебностима књижевноуметничких текстова. Истраживачким задацима се у настави књижевности у млађим разредима могу сматрати задаци којима се у читање појединих текстова упућују ученици трећег и четвртог разреда. Ученици претходних разреда припремају се за самостално читање књижевног текста подстицајима и радним налозима чија је сврха да продубе доживљај и усмере пажњу ученика ка чиниоцима књижевног текста који ће бити предмет интерпретативног разговора. Помоћу истраживачких задатака ученици се непосредно мотивишу за читање и доживљавање, сугеришу им се одговарајући облици и начини читања, нуде им се гледишта на уметнички свет књижевног дела и путеви за решавање битних литерарних проблема у тексту.

Текст Маје Димитријевић представља сегмент докторске тезе *Књижевни јунак у прозним делима за млађи школски узраст*, која је у изради.

Прозни жанрови својим конвенцијама и особеностима условљавају поступак уобличавања књижевних ликова. Отуда се у истраживању указује на повезаност жанровског обрасца и типа књижевног јунака, сагледава се однос теоријске и методичке интерпретације књижевног јунака и приказује могућност прожимања различитих методичких нивоа карактеризације јунака у прозним делима за млађи школски узраст.

У одломку наведеном у овом зборнику, *Чишалачке компетенције у разумевању жанра басне* (292–302), ауторка разматра ниво читалачких компетенција у рецепцији народне и ауторске басне у млађем школском узрасту. У овом раду указује се на проблем жанровске проводљивости између народне басне и народне приче о животињама. Упоредном анализом издвајају се њихове дистинктивне црте како би се у оквирима предтеоријског тумачења унапредио степен ученичког разумевања оба књижевна жанра. Истиче се улога типског јунака у моделовању адекватног методичког приступа овим прозним врстама и указује се на неколико интерпретативних параметара – од узрасног нивоа, преко жанровски разноврсних прозних дела и типолошки разноврсних јунака, до разноликих методичких концепата у којима се књижевном јунаку додељује доминантна позиција у рецепцији и тумачењу књижевноуметничког дела.

Међу научним радовима мр Миодрага Павловића посебно место заузима методичка монографија под насловом *Припремање наставника и ученика за тумачење књижевних дела*. У њој се на теоријски и практичан начин систематично истражује и поуздано анализира припремање наставника и ученика за стваралачку наставу књижевности у основној и средњој школи. У поглављу *Планирање у настави српског језика и књижевности* (303–320), одабраном за *Методички цветник*, аутор се осврће на методичку, дидактичку и педагошку теорију о припремању и планирању наставе. Он наводи да се припремање схвата као суштинска наставна активност, као темељни део сложене структуре наставног процеса. Уочљиво је да се планирање, дистрибуција наставних садржаја у жељене, одговарајуће временске оквири и саодносе, тиче сваког појединачног чиниоца наставног процеса, као и да су припремањем обухваћени и програмирани сви посебни и општи односи између наставних садржаја.

Припремање је динамичан процес током кога се обезбеђују услови за стваралачку и истраживачку наставу књижевности. Зато се методичким радњама и поступцима којима се ученици припремају за тумачење књижевних дела у књизи даје приоритетан значај. Посебно се разматрају облици функционалног припремања (врсте, извори и поступци моти-

висања у настави књижевности, врсте читања, истраживачки задаци, локализовање, вантекстовне околности, тумачење непознатих речи и израза, план текста) и илуструје се њихов значај у настави. Уз мноштво примера, коментара и анализу ови облици рада обрађени су на начин који истиче њихову прворазредну улогу за развијање истраживачких способности и саморадње ученика. Образлаже се да су припремне радње корелативне и испитује се како оне у конкретним наставним ситуацијама могу да се повезују. Тако настају ауторови бројни, према пракси отворени, оперативни пројекти, који представљају значајан прилог наставној теорији и пракси.

Радови афирмисаних методичара, који су обележили развој методике наставе српског језика и књижевности као научне дисциплине, здружени у књизи *Методички цветник*, сачињавају вредан и значајан зборник методичких огледа и студија. Ова књига намењена је, пре свега, наставницима и професорима српског језика и књижевности у основној и средњој школи, али и студентима који се припремају за наставнички позив. *Методички цветник* може се читати и као хрестоматија текстова. У овом антологијском избору налази се већина аутора задужених за развој методике наставе српског језика и књижевности у Републици Србији. Верујемо да ће наставници у Републици Српској, а и на другим просторима где се српски језик учи и чита, од ове књиге имати вишеструке користи и да ће их текстови, наведени у овом зборнику, подстаћи на критичка разматрања и дати им креативни подстицај. Надамо се да ће овај својеврсни методички приручник наћи своје место и у наставној пракси и утицати да настава српског језика и књижевности буде још квалитетнија, садржајнија, теоријски утемељена и стваралачка.

(Сарајевски прейис Законоправила Свѣтої Саве из XIV вијека – фототипија, 2013, 776 стр., 33 см; Сарајевски прейис Законоправила Свѣтої Саве из XIV вијека – прѣвод, 2015, 333 стр., 34 см. Приређивачи: Станка Стјепановић и јеромонах Серафим (Глигић), „ДАБАР” Издавачка кућа Митрополије дабробосанске)¹

Законом правилу/Номоканон/Крмчија је правни спис, књига коју је за потребе новоосноване српске архиепископије у ослонцу на грчки изворник почетком XIII вијека приредио Свети Сава. Овим зборником, у који је уграђено богато наслеђе грчко-римског права у његовој византијској редакцији, правно је уређена Српска Црква и држава, захваљујући чему Србија, већ на почетку XIII столећа, добија кодекс чврстог правног поретка и постаје правна држава. Према мишљењу Д. Богдановића, Свети Сава је на тај начин више но било чим другим учинио Србију земљом европске и хришћанске цивилизације. „Почев од 1219. године па све до XIX столећа а делом и у XX столећу, ова је књига служила као главни

¹ Овај приказ је настао у оквиру пројекта *Српски језик у сјоменицима средњовјековне Босне и Хума* чији носилац је Филолошки факултет Бања Лука а који траје самофинансирањем његових учесника.

правни извор, као *corpus iuris utriusque* за сво источно словенство, за све православне и словенске цркве, а делом и за државе са православним словенским становништвом – за Србију, за Бугарску и за Русију, те делимично и за Румунску цркву”² (2013: XIX–XX; 2015: 9). Како наставаља да нас извјештава један од најпризнатијих ауторитета у области канонског права, С. Троицки, Свети Сава, као ватрени борац за равноправност националних Цркава, није могао да се задовољи преводом грчког Номоканона у Бугарској због његових тенденција ка источном папизму, као што није могао да приреди ни нов превод тог Номоканона јер је у Савино вријеме папистички карактер Номоканона био још више изражен. Није могао да да ни превод Методијевог канона, јер је пружао само један дио канонског кодекса православне Цркве. Зато је Свети Сава православном свијету дао нови Номоканон који све до сад служи као основа његове црквене структуре. На тај начин Свети Сава је наставио и успјешно завршио животно дјело Солунске Браће (2015: 9). Ова јединствена књига својим свеукупним садржајем нема прототипа ни у једном сачуваном грчком или словенском кодексу, будући да у византијским правним изворима нема трагова спајању Аристинових и Зонариних тумачења у јединствен зборник, који би осим датих црквених канона обухватио и грађанске законе. Сам назив *Крмчија*, потекао од руског назива *Кормчаја књиџа*, односно старословенског *крѣмѣти/крѣмѣла/крѣмѣнѣни* крмањење (управљање) Црквом и државом најбоље илуструје значај ове књиге којом су се од XVII стољећа Срби служили и у рускословенским штампаним издањима.

Сарајевски ѡреѣис је други по реду објављени препис *Законоѡравила*. Иако је половином прошлог вијека под окриљем САНУ изграђен детаљан програм објављивања свих до данас сачуванох фототипија Савиног *Законоправила*, те формиран тим за реализацију овог веома значајног националног задатка, ова идеја никад није спроведена у дјело. До сада је као најстарији објављен само *Иловички ѡреѣис 1262. ѡдина/ ѡприредио и ѡприлоѡе наѡиѡсао Миодраѡ М. Пеѡровиѡ*, Горњи Милановац: Дечје новине, 1991. На публиковање чекају: *Рашки* (1295–1305), *Дечански* (1340), *Пчињски* (1360–

² Бугарска црква је 1226. године преузела *Законоправило* Светог Саве и управљала се њиме, а 1262. године бугарски кнез Светислав послао је *Законоправило* руском митрополиту Кирилу Другом да се по њему управља. Том приликом, нагласио је да се по тој књизи треба управљати свако царство. На руском сабору у Влади миру 1274. године, *Законоправило* Светог Саве било је одобрено и од тада је оно у Русији постало и црквени и грађански законик (2015: II).

1370), *Београдски* (трећа четвртина XV в.), *Хиландарски* (XV или XVI в.), *Савински* (почетак XVI в.), *Пећки* (1552), *Милешевски* (XVI в. (одн. 1295)), *Морачки* (1651. (одн. 1252)).

Данас се *Сарајевски ѱрејис* налази у власништву Црквене општине Сарајево и чува у музеју Старе цркве Светих архангела Михаила и Гаврила. На основу записа на предњој корици сматра се да је рукопис својина ове цркве најмање од 1729. године. Писан је на пергаменту, уставном ћирилицом, у два ступца и има 370 листова. Претпоставља се да је нумерација листова арапским цифрама извршена у првој половини XX. вијека и биљежи 367 листова јер се бројеви 85, 137 и 313 понављају два пута. Десет листова недостаје („исјечено је”). Сматра се да су рукопис сачинила два писара. Први преписивач, чије име није познато, исписао је 191 страницу, док је други писар, „грешни Мирослав” оставивши запис: *ѿсѣлѣ писѣ грѣшны мирославѣ, довршио преписивање књиге. Вријеме настанка Сарајевској ѱрејиса* не зна се поуздано, будући да се датирање изводи на индиректан начин, преко године забиљежене у запису на крају рукописа. Запис исписан тајнописом дешифровао је 1862. године Симо Соколовић и о томе такође оставио запис на посљедњем листу рукописа, наводећи 6879 (1371) годину као вријеме настанка записа, па се претпоставља да је до тада и читав кодекс преписан. Иначе, запис с краја књиге не односи се на *Законоуравило*, већ на другу богослужбену књигу „песнивац” која је према наводу можда написана „благочестивој и христољубивој и превисокој” деспотици Јелени, претпоставља се жени деспота Угљеше Мрњавчевића, потоњој монахињи Јефимији, одакле је требало да буде преписан у наведену књигу тј. псалтир преписан за њу. Станка Стјепановић сматра да је име аутора овог записа Исаија на шта упућује пет слова распоређених у облику крста која су исписана испод тајнописа а од којег га раздваја други, такође тајнописом забиљежен запис Христифора Жефаровића (Тајнопис је иначе заснован на принципу бројних вриједности слова која, међусобно се замјењујући, дају збир 10, 100, 1000 док словне ознаке за 5, 50, 500 остају неизмјењене). Претпоставља се да је ријеч о чувеном хиландарском преводиоцу из XIV в. иноку Исаји.

Рукопис није цјеловит, из садржаја *Фотѿиѿиѿије* ишчитавамо да у склопу 22. главе изостаје пето правило Василија Великог јер је писар одмах послѣје четвртог, вјероватно омашком, испустио пето и написао шесто правило. Такође, у оквиру 35. главе недостаје посљедњих шест од укупно четрнаест правила архиепископа александријског Теофила, читава 36. глава *Из ѿсланице Кирила архиеѿискоѿа александријскоѿ Домну,*

затим првих седам глава у оквиру 37. главе Кирила Александријског о *правовјерју 12 глава прошив Несторија*. Ове главе су, према опису М. Живковића, у препису постојале почетком XX вијека, као и још један допунски чланак Кирила архиепископа александријског о *Богојављењу које има у недељу* а којег данас, такође, нема.

Посебност овог преписа чини тајнопис (криптограм), „најстарији тајнопис писан словенским словима на словенском рукопису икад написан” који је посебно његован у српским манастирима у Босни, тачније у Старој Српској цркви у Сарајеву (2013: XX). У *Сарајевском препису* постоје и допунски чланци којих нема у другим преписима као што је текст Михаила, Синђела јерусалимског патријарха изложених о *правовјерју крѣ*, те линија о забрањеним браковима у табlici степена сродства која је у овом препису подвучена послје шестог, а не, као у осталим преписима, послје седмог степена сродства.

Препис, такође, карактеришу и глосе на маргинама рукописа чији је садржај двојак. Већина глоса садржи објашњење за то вријеме Србима мање познатих појмова (страни народи, мјерне јединице, градови, локалитети, итд.), док друга врста глоса, записи о смрти два сарајевска митрополита Мелетија Миленковића (1740) и Пајсија Лазаревића (1759), истовремено представља свједочанство о томе да је најмање три вијека Стара црква у Сарајеву чувар овог споменика те да се у овој митрополији *Закономправило* поштовало вијековима (XXII).

Закономправило (фототипија) (2013), садржи шест уводних поглавља и шездесет четири поглавља, укупно седамдесет поглавља од којих је преведено шездесет шест глава, дакле, ово издање превода не садржи преводе 46, 47, 55. и 56. главе. У наставку текста представимо *Сарајевски препис Законаправила Свете Саве из XIV вијека – превод* (2015), будући да је превод намијењен ширем кругу читалаца, док ће фототипија, надајмо се, бити научно валоризована код већег броја истраживача којима је ово издање и намијењено. Садржај преносимо у цјелини.

Прво уводно поглавље садржи преглед одржавања васељенских и помјесних сабора: *Слово о седам светих васељенских сабора, Први васељенски сабор у Никеји, Други васељенски сабор у Константинограду, Трећи васељенски сабор у Ефесу, Четврти васељенски сабор у Халкидону, Петти васељенски сабор у Константинограду, Шести васељенски сабор у Константинограду, Седми васељенски сабор у Никеји, И још о свим светим саборима и о времену њиховог одржавања и о пореци, и о томе који је послје кога био, Први помјесни сабор, Други помјесни сабор, Трећи помјесни сабор,*

Први васељенски а четврти по реду сабор, Петти помјесни сабор, Шести помјесни сабор, Седми помјесни сабор, Осми помјесни сабор, Друти васељенски а девети по реду сабор, Трећи васељенски, а десети по реду сабор, Једанаести помјесни сабор, Четврти васељенски, а дванаести по реду сабор, Тринаести помјесни сабор; Петти васељенски а четрнаести по реду сабор, Шести васељенски а петнаести по реду сабор, Шеснаести по реду сабор, Седми васељенски сабор (11–20); Друго уводно поглавље. Тумачење стиха који іласи „Госїоде Исусе Христїе Боже наш, помилуј нас. Амин.” (21–23); Треће уводно поглавље. Тумачење Символа вјере, шїј. „Вјерујем у Једноїа Боїа” (23–25); Четврто уводно поглавље. Тумачење молишве којој научи Госїог Исус Христїос своје ученике, а їреко њих и нас, учећи да се молимо и їоворимо: „Оче наш који си на небесима.” Тумачење Златїоустїо-во. Пето уводно поглавље. Пролої или їредїовор о светїим їправилима у четрнаестї шїиїли (їрана). Друти їредїовор їрїређивача їравила која су по їетїом сабору – шестїої, и седмої, и оних їослије њих – која је догао и їрїїоїїо аїосїолским їправилима и онима са раније дившїх светїих сабора. У љетїо 6317. од їочетїка свијетїа (26–28), Тиїле зборника їравила и їрїїадаїуће їлаве свакој од шїиїли. На нашем језику шїиїла значи їрана, а їрана се јасније назива збирка или зборник (29). Шесто уводно поглавље (29–47) садржи 14 грана са укупно 240 глава. 1. Грана у којој је 38 їлава. О боїословљу, о їравовјерној вјери, о їправилима и о їосїављењима; 2. Грана у којој су шїри їлаве. О їодизању цркава, о свешїеним сасудима, о їрилозима, шїј. о свим їошїребама које у цркви їосїоје. О клирицима шїїо су без воље еїискоїа їосїављени; 3. Грана у којој су 22 їлаве. О молишвама, їсалмима, чишїањима, їриношењу и о ризама свешїенсїтва, и о службама чїшеца, їоїца и служїиїеља; 4. Грана у којој је 17 їлава. О оїлашенима, о онима који се вјери їоучавају, и о светїом кришїењу; 5. Грана у којој су 3 їлаве. О немарнима їрема цркви и онима који не долазе шїоком їоїања и молишве, онима шїїо се їнушају їомена светїих, шїј. їразника, о онима који једу у храму и о шїрїезама; 6. Грана у којој су 3 їлаве. О їриносу їлодова у цркву, које їлодове шїреба їрїмашїи и раздавашїи, о онима који од цркве нешїїо узимају, шїј. восак, шїамјан или уље, о онима који живе у свешїеним мјесїима а їријех чине; 7. Грана у којој је 5 їлава. О їосїу, светїој Чешїрдесейници, Пасхи, Пеншїикосшїи (односно Педесейници), о недрїељи и субошїи и кољеноїреклоњењу; 8. Грана у којој је 19 їлава. О црквеним обласшїима, о шїоме како шїреба да живе еїискоїи и клирици, како и їгје моїу одлазїишїи, о саборима који се окуїљају сваке їодине, о їосїоїрїмсїтву, о учењу, їисмима мира и їосїављења, о шїоме које свјетшїовне їослове они

моћу да чине, о томе да се свештеници међусобно требају поштоваћи; 9. Грана у којој је 39 глава. О сагрешењима, суду епископима и клирицима, о одлучењу, о изврнућу, о покајању и о томе који се тријеси разрешавају при поштовању; 10. Грана у којој је 8 глава. О управљању црквеним мјестима и личном имовином епископа; 11. Грана у којој је 16 глава. О манастирима, монасима, шј. црнорисцима; 12. Грана у којој је 18 глава. О јеретицима, јеврејима и јелинима; 13. Грана у којој су 42 главе. О свјетовним људима; 14. Грана у којој је седам глава. Ова је грана заједничка свим људима.

Увод у Номоканон, шј. Законоправило. Излагање садржаја свештених правила из ових књига и то: свјетских апостола, седам свјетских и васељенских сабора, помјесних сабора и не само њих, него и помјесних сабора као и оних правила што су их сачинили свети оци и како што је по реду и колико који од сабора има правила. Слиједе 64 поглавља: 1. Поглавље: Тумачење и изложење правила апостолских и оцачких од Законочувара Алексија Аристина, Правила Свјетских Апостола (51–65); 2. Поглавље: Свети апостол Павла. Седмнаест правила црквених (65–67); 3. Поглавље: Оба Света врховна апостола, Петра и Павла. Правила 17; 4. Поглавље: Свих свјетских Апостола. Укупно два правила (69); 5. Поглавље: Свети и Васељенски први сабор у Никеји. Прво је сабора 20 правила. (69–76); 6. Поглавље: Свети помјесни сабор у Анкири 25 правила (76–83); 7. Поглавље: Свети сабор у Новој Кесарији 15 правила (83–86); 8. Поглавље: Свети помјесни сабор који бјеше у Гангри 20 правила (86–90); 9. Поглавље: Свети помјесни сабор у Антиохији Сиријској 25 правила (90–96); 10. Поглавље: Свети сабор помјесни који се у Лаодикији Фриџијској сабра (96–105); 11. Поглавље: Свети и васељенски други сабор (106–108); 12. Поглавље: Правила Треће свети и васељенско сабора Свјетских оца сабраних у Ефесу (108–110); 13. Поглавље: Правила свети васељенско четврто сабора који бјеше у Халкидону. 30 правила (110–118); 14. Поглавље: Правила Свети помјесни сабор у Сардики, шј. Срједицу. 21 правило (118–124); 15. Поглавље: Свети и помјесни сабор који бјеше у Карфаџини. 138 правила (124–154); Из посланице Кирила Александријског Оцима сабора; Посланица Ашика, епископа Константинограда, оме Сабору; Сабора у Никеји свети образ вјере, Из посланице овог сабора римском папи Келесину (153–154); 16. Поглавље: О ономе што се догодило у Константинограду. О Аџију и Гавадију који су се, за царања Аркадија, сина Теодосија Великог, спорили о престо епископије града Востра (155); 17. Поглавље: Правила Свети шестог васељенско сабора што је био у Константиновом граду, у Трулској палати, 102 правила (156–177); 18. Поглавље: Седмог ва-

сељенског сабора који се поново сабрао у Никеји. 22 правила (177–183); 19. Поглавље: Правила Прводруіої сабора који је био у Констѡнѡинїраду у цркви Свѡїх аїосѡола. 17 ѡравила (183–185); 20. Поглавље: Три ѡравила сабора у Констѡнѡинїраду у чувеној цркви Божије мудросѡи, шїј. у Свѡїој Софији, који и Седми сабор ѡѡтврди (185–186); 21. Поглавље: Од свѡїої Василија Великої. Из ѡсланице Амфилохију, еїискоїу иконијском, и Диодору, и из њѡвих ѡсланица некима друїма. 91 ѡравило; Из ѡиѡња свѡїої Амфилохија Василију Великом; Трећа ѡсланица; Из ѡсланица свѡїої Василија Амфилохију; Из ѡсланица свѡїої Василија Диодору; Из ѡсланица свѡїої Василија ѡрезвишѡеру Гриѡрију; Из ѡсланица свѡїої Василија сеоским еїискоїима; Из ѡсланице свѡїої Василија еїискоїима који су ѡод њим, да се не ѡсѡавља за новац; Из ѡсланице свѡїої Василија Амфилохију о Духу Свѡїом (186–202); 22. Поглавље: Од исѡїоїа, україко о временима за оне који су саѡријѡшили. 26 ѡравила (203–204); 23. Поглавље: Од исѡїоїа о ѡме колика су и каква мјесѡа еїишїмијама, ѡ јесѡ заїрењѡма; Шїа је ѡлакање? Шїа је слушање? Шїа је ѡриѡдање? Шїа је сѡјање са вјернима? (204–205); 24. Поглавље: Од исѡїоїа, ѡука ѡрезвишѡеру о Божансѡвеној служби, о Причешћу и онима који су немарни ѡрема заїрењѡу; О Причешћу; Од исѡїоїа о онима који су немарни ѡрема еїишїмијама или заїрењѡма (205–206); 25. Поглавље: Посланица исѡїоїа Василија Великої Гриѡрију Боїослову, о монашком усѡројсѡву (207–210); 26. Поглавље: Из ѡсланице Тарасија, архиеїискоїа Констѡнѡинїрада, Адријану ѡїи Римском. Различїѡе ѡаве из уїуїсѡава Божансѡвених ѡисама о ѡме да се не ѡсѡавља за новац (210–212); 27. Поглавље: Од свѡїої Дионисија архиеїискоїа Александријскої о ѡме када је у Велику Субѡїу ѡѡребно ѡрекидаѡи са ѡсѡом; Од исѡїоїа о онима који су изоїшѡени, ѡа збої сѡраха од смрѡи буду ѡричешћени, а ѡѡом се ѡораве (212–213); 28. Поглавље: Свѡїої Петїра Александријскої, свѡшѡеномученика, о онима који су ѡшїали у вријеме ѡњења, и ѡїѡ се ѡкајали. 14 ѡравила (213–215); 29. Поглавље: Свѡїої Гриѡрија Чудоїворца, еїискоїа неокесаријскої, о ѡрошѡклој најезди варвара (215–216); 30. Поглавље: Посланица Ашїанасија Великої архиеїискоїа александријскої, монаху Амону, о онима који су се у ноћи саблазнили (216–217); 31. Поглавље: Из ѡсланице Ашїанасија Великої еїискоїу Руфинијану (217); 32. Поглавље: Из бесјѡда свѡїої Гриѡрија Боїослова о исѡим шїм књиѡама (217–219); 33. Поглавље: Од свѡїої Гриѡрија Нискої Лишїоју, мелѡшинском еїискоїу. 8 ѡравила (219–221); 34. Поглавље: Од Тимошѡеја, архиеїискоїа александријскої, једної од 150 Свѡїх ѡшїаца који се сабраше у Констѡнѡин-

траду прошив Македонија. 15 правила (221–222); 35. Поглавље: Теофила архиепископа александријског, објава поводом Божијављења када падне у неђељу. 14 правила (222–223); 38. Поглавље: Из посланице Генадија, архиепископа Константинограда, и сабора који се тад окупио, свим епископима (223–224); 39. Поглавље: Из посланице Сабора у Константинограду, Мартирију, епископу антиохијском, о томе како се требају примати јеретици који присиђују Саборној Цркви (224–225); 40. Поглавље: Главе Велике Цркве, то јест Свете Софије, зајечаћене златним печатом цара Јустинијана, о робовима који прибјеђавају у Цркву. 6 правила (225–226); 41. Поглавље: (Писмо) Димитрија митрополита кизичког; о јаковићима и хацицарима (226); 42. Поглавље: О масалијанима, који се сада називају боћумили – бабуни (226); 43. Поглавље: Петра, архиепископа антиохијског, бенешичком (венецијанском) архиепископу, који бјеше при патријарху константиноградском Алексију (227); Леонтиа, архиепископа буларског из три посланице о истим шим пријесним хљебовима из прве посланице (227–228); 44. Поглавље: Посланица блаженог Нила Црногорца упућена Хараклију презвитеру (228); 45. Поглавље: Из свитка божанствених заповијести, које су у божанственом наслеђу цара Јустинијана (230–251); 48. Поглавље: Избор из закона Богом даног Израћљима преко Мојсија (251); 49. Поглавље: Посланица Никише, монаха и презвитера Манастира студијског, званог Шитишаш, латинима о преснацима (258–262); 50. Поглавље: О пошћу суботом; О браку њихових свештеника; О стиржењу браде; О дужини косе и украшавању; О прстењу (262–264); 51. Поглавље: О Францима и осталим латинима (266–268); 52. Поглавље: Казивање светој Анастасија патријарха антиохијског О томе да је чин (архијерејски) анђелски и арханђелски те да није моћуће да таквоме свјетовњак суди, већ само узвишенији, као што и правила говоре; Казивања истој светој Анастасија о папи римском Григорију, бесједнику и чудотворцу (268–269); 53. Поглавље: Чин, шј. молитва за очишћење и измирење покајника; Молитва група над покајницима (270–271); 54. Поглавље: Упућство о томе како треба вршити божанствено приношење у светој служби. О хљебу и о чаши приношења, и о просфори и вину (271–272); 57. Поглавље: Црквене лаве, питања и одговори светој сабора који је био у дане преосвећеној и васељенској патријарха константиноградског Николе. Питања Јована монаха, молчалника из Свете Горе и црнорица који су скућа с њим (272–275); 58. Поглавље: Одговори преблаженој митрополити Никише Ираклијског на питања која му је оставио епископ Константиин Памфилијски (275–278); 59. Поглавље: Изложење, шј. подсјећање на црквено сје-

дињење, у вријеме Константина и Романа, првој као царујућеј, другој као понекад почастљиваној очевим достојанством (278–281); 60. Поглавље: По ишћањима и одговорима бесједа ошкривења светој Дијадоха (281–286); 61. Поглавље: Светој Епифанија, ерхиейискоја прада Констанције; О јересима које су мајке свим јересима и четири прва облика: варварство, скиство, јелинство и јудејство. Од ових све групе израслоше: 1. Варварство, 2. Скиство, 3. Јелинство, 4. Јудејство; Различите јереси међу јелинима: 5. Прелазници, 6. Платоничари, 7. Стоици, 8. Епикурејци, 9. Самарјанство; Четири су самарјанска народа: 1. Горшини, 2. Јевусеји, 3. Есини, 4. Достини; Јудејских је седам јереси: 1. Књижевници, 2. Фарисеји, 3. Садукеји, 4. Они који се свакодневно кршћавају, 5. Осини, 6. Назореји, 7. Иродијани; Ово је први свитак који садржи 20 јереси. У њему је и расуђивање о Христовом доласку и исповиједање истине. Тринаест лава: 1. Симонијевци, 2. Менандријани, 3. Сатурнилијани, 4. Василидијевци, 5. Николаити, 6. Разумници (иностици), 7. Карпокрајци, 8. Кирињани, 9. Назореји, 10. Евионити, 11. Валентијнијевци, 12. Секундијевци, 13. Птоломејевци; Овдје су 13 јереси из шреће свитка прве књије: 1. Маркосеји, 2. Коловарсеји, 3. Ираклионити, 4. Офити, 5. Кајани, 6. Сињани, 7. Начелни (архонити), 8. Кердонијани, 9. Маркионити, 10. Лукијанити, 11. Ајелијани, 12. Севирјани, 13. Татијани; Ово су лавае шреће свитка прве књије, о 46 јереси. Наслов групе књије четвртој свитка, у коме је 18 јереси: 1. Уздржљивци, 2. Катафритити – монданти, 3. Пеџузини, 4. Четрнаестодневници, 5. Бесловесни, 6. Адамљани, 7. Самјесеји, 8. Теодотитјани, 9. Мелхиседекијани, 10. Вардисијани, 11. Ноитјани, 12. Валисијци, 13. Чисти (кашари), 14. Анђелици, 15. Ајостолици, 16. Савелијани, 17. Оријенисти, 18. Оријенисти групе; У петом свитку групе књије је 5 јереси: 1. Павлијанити, 2. Манихеји, 3. Јеракити, 4. Мелетјевци, 5. Аријани; У шестом свитку шреће књије је седам јереси: 1. Авдијани, 2. Фотинијани, 3. Маркелијевци, 4. Имиарији, 5. Духоборци, 6. Аеријани, 7. Аетјани; Ово је седам јереси шестој свитка шреће књије. Ово су четири јереси седмој свитка шреће књије: 1. Димирити, 2. Суиарници маријини (антидикомаријанити), 3. Колиријани, 4. Масалијани; Поглавља масалијанској нечастивој учења преузета из њихових списа. Још о раније споменутој јереси масалијанској, која се среће по манастирима, из списка Теодотитовој; Ово су јереси до (времена) Маркијана цара. Послије Маркијана и не многа касније, у вријеме цара Леонтиа, израслоше ове јереси: 1. Несторијевци, 2. Евтихијани, 3. Етићани, 4. Непљеночајашељи, 5. Неразумници, 6. Варсануфити, 7. Молишељи, 8. Разумборци, 9. Они који се суну

обраћају, 10. Мршводушни, 11. Они који не преклањају кољена, 12. Боћозналци, 13. Христотораздрјешиштели, 14. Јазикомудраци, 15. Донашијани, 16. Преступници обичаја, 17. Лажеказивачи, 18. Ламбетшијани; Ово су јереси до времена цара Ираклија. Од Ираклија до данас ове израслише: 19. Једновољници, 20. Они који себе ометају, 21. И до данас људе шресе и обраћају их служење исмаилханско, шј. вјера сараценска (286–300); 62. Поглавље: Казивање светој Никифора, папшијарха Константинграда, о клеветницима хришћана, шј. сјаљивачима икона, односно иконоборцима; И још о јересима и началницима јереси од светога оца нашег Софронија, папшијарха јерусалимског (304–305); 63. Поглавље: Тимошеја, презвитера Велике цркве Константинграда (посланица) презвитеру Јовану, сасудохранишелу (цркве) светој Богородице која је у Халкопратији, о разликовању оних који пристојују нашој благодетливој вјери. Укупо 176 јереси. Ово су они који се кришћавају: 1. Таскондрунзи; 2. Маркионити или хлебочувари; 3. Врећоносици и одрицаштели од свијетла и уздржљивци јесу они који су водопредшаштели; 4. Валентинијевци, василидијевци и шакозовани јермеји; 5. Николаити; 6. Монданиити, који су и пейузјани; 7. Манихеји, 8. Евномијани који су аетијани; 9. Павлијанити; 10. Фошинијани, 11. Савелијани; 12. Маркелијани; 13. Симонијани који су од Симеона Врачара; 14. О Менандру; 15. О евионитима; 16. О Киришу; 17. О Сапурнину; 18. О Карпокрашу; 19. О Марку, скверном и зломудром началнику јереси, и онима који мудрују исто као он; 20. О Ајелију; 21. О Теодотију Кожару; 22. О јелкесаитима; 23. О Нејошу; 24. О Пелагију и Келесшину; 25. Друга јерес мелхиседекијана; Они који се миром помазују: 26. Четрнаестодневници; 27. Новатијани, који су саватијани, 28. Аријанци који су од Арија; 29. Македонијевци, који су духовборци; 30. Ајолиналијевци; Јереси из којих када долазе није потребно кришћавати ниш миром помазивати, нећо се од њих шражи само да прокуну своју јерес. Треба да се зна колико је секти било безлавих, шј. боћострадалних: 1. О теодосијанима; 2. Неразумници, шј. незналице; 3. Павлијанити; 4. Ниовити; 5. Тробошци; 6. Дрући шробошци; 7. Гајанити који су јулијанити; 8. Дрући јајанити који су јулијанити; 9. Трећи јајанити који су јулијанити; 10. Диоскоријевци; 11. Безлави; 12. Човјекообразни; 13. Варсануфити; 14. Исајани; 15. Петријани; 16. Они који су од Сертија и Пешра; Ови се налазе у папшијаршијским књићама: 17. О маркионитима; О расколницима који се називају расудљиви, 1. Евшихијани; 2. Безлави; 3. Јулијанити, шј. јајанити; 4. Дрући јулијанити; 5. Севиријани који су неразумници; 6. Дрући севиријани, који се зову и кондовавдијани, 7. Дрући севиријани, односно и теодосијани, и павлијани, 8. Дрући севиријани, који су и теодосијани, односно анђеловци, и дамјани-

ши, 9. Дрући севиријани, који шеодосијани и петиријани, 10. Дрући севиријани, који су шеодосијани и кононовци, 11. Дрући севиријани, шј. шеодосијани који су и шрудољуици, 12. Дрући севиријани, који су шеодосијани и ниовиши. Укујно седамдесет једна јерес. И још о клеветницима хришћана, о иконоспаливачима, и јаросним лавовима, како је већ писано у 102. глави; О мелхеседијанима и шеодосијанима и ашинђанима, шј. недодирљивим; Они који су од јереси недодирљивих, који су мелхиседекијани и шеодосијани, кад прилазе ка Светој, Саборној, Ајостолској Цркви, и желе да се крсте (307–324); 64. поглавље: Из пашријаришијској молишвеника. Како треба примати оне који из јереси присијујају Светој, Саборној и Ајостолској Цркви; Како приличи најисмено проклињати своју јерес онима који од манихеја присијујају Светој, Божјој, Саборној и Ајостолској Цркви; Чин који се врши над онима који се обраћају од сарацена нашој чистој и истинитој хришћанској вјери; Овако треба да проклиње сарацен; Михаила, синђела јерусалимској, изложење правовјерне вјере; О забрањеним браковима (325–332); О Законом правилу Светој Саве I; Сарајевски препис Законом правила Светој Саве. Тајни запис на посљедњем листу III; Десетница Јелена из тајној запису IV; Глосе и записи V.

Главе Законом правила које у овом издању нису преведене: Глава 46. Нове заповједи благодетиивој цара Алексија Комнина о обручењу. Подсјетник чувара палате и великој сиража Јована Тракисија о новој заповједи о браку цара Алексија Комнина о нераскидивости обручења од мјесеца марта 6600. (220а–225); Глава 47. Из разних наслова, шј. ірана из нових заповједи цара Јустинијана. Из прве іране. Из друге іране. Из четврте іране. Из пете іране. Из шесте іране. Из седме іране. Из осме іране. Из девете іране. Из десете іране. Из једанаесте іране. Из шинаесте іране. (225–236а); Глава 55. Закона ірадској (Прохирон) разне ілаве у 40 ірана. О склајању обручења. О залоју обручења. О даровима обручења. О услови-ма за склајање свештеној брака. О ваљаном браку. О предбрачном дару. О забрањеним браковима. О ретулисању вјена (мираза). О пошраживању вјена и његових шерети. О даровима између мужа и жене. О разводу брака и његовим узроцима. О даровима. О поништају дара. О продаји и кујовини. О усађењу – емфишези, дуторочан, ошућив и насљедни закуј земље за обрађивање. О дују и залоју. О изнајмљивању. О покладу (остави). О склајању обичине (оршаклука). О раскиду обичине (оршаклука) и најма. О завјештама (самовласних). О завјешту (завјештању) оних који су под влашћу својих родитеља. О завјешту (завјештању) ослобођених. О завјешту (завјештању) епископа и монаха. О рушењу завјешта. О ослобађању оних који се

налазе под влашћу других. О свједоцима. О рукојолижењу епископа и превзвешера. О кодикелје (кодицилу), шј. о доууењу завјеша (завјештања). Кодикелос се каже недостигањак разума за састављање завјештања. О насљедницима. О послодарству. О раздјељивању. О лишењу насљеђа. О слободама. О даровима који се дају завјештањем. О приставницима (старашиљима). О томе када треба зајмодавци да шуже насљедника умрлих. О зидању нових кућа. О обнови старих и о другим стварима. О казнама. О раздјељивању користи (илијена) (252–308). Глава 56. О незаконитим браковима шј. о крвомјешању (родоскрвнућу), на поубу Христову стаду које је порасло сада у свијету. Сисинија светио архиепископа Константинграда и од њега сазваној сабора. Божијом благодаћу сада правилно и законом ови безакони бракови, као огањ заглањени судом забрањени бише и несташе. 21. Фебруара мјесеца у лето 6505. (997.).

Поред изнесених садржаја, фототипију отвара краћи уводник Светосавски указ, заправо благослов блаженопочившег митрополита дабробосанског Николаја, као и поговор на српском, руском и енглеском језику, док превод садржи и текст: *Шта је Свети Сава уврстио у Законправило (Из радова Сергеја В. Троицкој) (7–9). Предговор превода Законправила (5–6), овог уистину великог прегалачког преводилачког и приређивачког подухвата, јеромонах Серафим (Глигић), завршава рјечима: „Европа са својим законима превазишла је Содом и Гомор, а и нама је понуђено и наређено да озаконимо безаконе. Ако хоћемо да будемо свети угледајмо се на свете, чувајући себе светим заповјестима Господњим. Овај зборник, који је приредио најсветији и најслављенији Србин, остао је законодавни путеводитељ србском народу и кад је србска држава престала да постоји. Православна вјера са својим црквеним правилима чувала је и очувала србско биће у вијековима отоманског ropства. Чувала је и сачувала оне који су то хтјели и за вријеме црвеног терора а без имало сумње, сачуваће и данас све који буду хтјели да живе хришћански и светосавски” (6).*

Приклањајући се човјечијој немоћи, а бринући се за благообразност хришћанског живота (280) *Књиге законије* заиста доносе спасоносна исправљања. Једни за другим књигом се нижу: јеретици, расколници, блудници, прељубници, врачари, магови, крадљивци, лихвари, клетвопреступници (погазители заклетве), вољне и невољне убице, многоженци, троженци и четвороженци, браколомци, мужеложници, среброљупци, лихвари, славољупци, родоскрвници, препредењаци, осветници,

пљачкаши гробова и бројни, бројни други – прави витраж моралног по-срнућа у свој пуноћи вишевијековног животног искуства осликан је и дат кроз систем правила и корака, омеђених „годинама кајања” за испра-вљење несавршеног човјека. „Запрећења бише прописана за сваки гри-јех” (200). Путоказују *Закону Правила* како постати бољи човјек,. „Јер као што ни воску није могуће писати ако се не загладе претходне слике, тако се ни у душу не могу Божанске заповијести положити, ако се не истргне у њој оно што је од злих навика” (208). „Велика је сила покајања која нас као снијег убјељује и као вуну чисти” (230). Примјењујући врли-не по сродности набројане, подвижник се учи „да сваку животом марљи-во усавршава” (208). „Сваку потпору поставише Оци да не пристане неки гријех уз монашко живљење” (182), будући да „побожно уздржање душу храни божанственим мислима” (208). „За сваки покрет зла премудри црквени стројитељи изналазили су лијек”, како хришћански живот не би био „извор нечег недостојног” (279).

Бројне одговоре прилежни читалац могао би пронаћи у овој *Књизи* па тако и одговор о опстанку и могућем благостању једног народа који је Свети Сава мудро инкорпорирао у систем правила, опредјеливши се за концепцију симфоније у односима између цркве и државе као равно-правних партнера, а против превласти цара или хегемоније цариград-ске цркве. „Већи од других дарова Божијих, дарованих од Вишњег чо-вјекољубља, јесу свештенство и царско достојанство. Један службу Бо-жију врши, други људима влада и о њима брине. Од једног и истог изво-ра обоје исходи и украшава живот човјечији. Јер, ништа тако не потпо-маже царску власт као поштовање од свештеника, јер се и за њега самог увијек Богу моле. Ако буду сасвим непорочни, и буду имали смјелост пред Господом, цареви ће право и како доликује почети уређивати пре-дане им градове и оне који су под њима. Настаће неко благо сагласје које добро дарује животу људском. Ово ће бити, вјерујем, ако се сачува држање свештених правила која нам предаше апостоли, ти праведно хваљени и поштовани очевици Бога Слова, и сачуваше и исповиједише Свети Оци” (235).

Закономправило се може читати као систем поука, налик језгровитој језичкој форми пословица. „Слуга не може служити два господара јер ће или једнога мрзити, а другога љубити, по ријечи Господњој, или једноме служити а за другог не марити” (181). За наставнике ће од користи бити савјет: „Треба постављати мјеру и у бесједи и у слушању, и примати уче-ње без стида, и поучавати без зависти” (209). Или прекора: „Кад треба

засадити виноград Христов, бескористан си и некако љењив, а да засађено одсјечеш и ван Цркве метнеш, за то си некако и брз и бодар и трудољубив постао” (229). Или поука родитељима од којих се очекује „чеда своја да чувају и уче страху Божијем, и да их не испуштају из својих руку, нити да их чине самовласним прије пуног узраста и прије него што буду задовољавајућег морала и владања” (133).

У IX стољећу Оци Цркве, осврћући се на посрнућа неприсутна у правилима претходних сабора, веле: „Ствар не бијеше као сада бестидно ни широко распрострањена, већ као нека нечистоћа која, павши на земљу, у углу лежи презрена од многих; сада као дрскост нађе мјеста себи, посматра се као да ту нема ништа стидно и нечисто, будући да се тога појави мноштво” (279). Овај критички приказ једног временског исјечка, једне греховне појаве чија масовност утире пут ка самооправдању, иако написан прије дванаест вијекова, више је него аналоган данашњем тренутку у коме је секуларни дух времена одавно однио побједу над јеванђељском христовом мјером себесамјеравања.

Једна од драгоцјених историјских перспектива коју законоуправно гради у читалачкој свијести јесте историја јереси. Као што је познато, сваки васељенски сабор сазиван је против неког „зломислећег јеретика” под чијим јеретичким учењем су „обољевали” градови. „Овај град у то вријеме жестоко боловаше од Евтиховог и Диоскоровог зловјерја” (19). Трудећи се да се Свештено писмо истријеби и затре (305), „горко безбожје”, „Цркви туђи на правовјерје ратници” (307), бројне јереси „које од времена Христовог доласка узрастоше и осмјелише се против Христове Цркве рат водити” (307) „сви који су са папом прије много времена отпали од Саборне Цркве и отуђили се од јеванђељских, апостолских и и отачких предања” (266), заузимају велики и значајан дио ове књиге. Као да је читава историја православне Цркве уствари историја одбране вјере правовјерне, још од апостолских времена па до наших дана, када се гордост и идолопоклонство маскирају у суптилније форме. Књига „потпора”, књига „лијекова”, књига „одручења и разрјешења” чија је тематика свеукупно усмјерена „на духовно исправљење” (182), пршти од сложеница и неологизама којима су номиновани они који „варајући и варани бивајући” (317), „наоштрише језик свој као змијин” (322), „клеветници хришћана”, „звјеролики народи” (328) који су своју мисао вербализовали у „баснотворење Мухамедово” па „и до данас људе тресе и обмањује их служење исмаилћанско, тј. вјера сараценска” (300). Како је могуће да смо овако значајну књигу у нашој научној – историјској, је-

зичкој, књижевној, правној, философској, традицији у овој мјери пренебрегнули?! Књигу која отвара спасоносне браве вијековима запретене неизбројивим идеологијама и научним парадигмама које су често у опреци са „божанским учењима”, а које су, из перспективе правовјерја, заправо само друго име за јерес. Можда је један од одговара у ријечима Василија Великог. „Јер очима које се често обраћају тамо амо, те сад на страну гледају, сад се горе доле окрећу, није могуће детаљно видјети оно што је пред њима, но онај ко гледа мора учврстити поглед ако хоће да има детаљну слику (207). „Откуда, и од кога ови зли недужи наиђоше на вас, о мужеви римски, премудри и благороднији од свих осталих?” питају Свети Оци (267).

Богонадахнути језички израз посебно одликује посланице инкорпориране у систем правила. Узмемо за примјер, посланицу Василија Великог писану Григорију Богослову. „Оставих пребивање у граду као узрочнику многих зала; себе оставити још не узмогах, но сам сличан онима што у баркама по мору плове, па не умијући барком добро управљати, жале се на величину бродике. Тако и свој живот живимо, јер страсти које су у нама носимо са собом, и свугдје смо у истом метежу” (207). Василије Велики на овом мјесту објашњава зашто је, опредјеливши се за подвижнички пут, оставио град у коме „смутња брига преузима човјека”, „безумне похоте”, „неукротива стремљења”, „жудње неке зле”, рјечју, „сваки дан засебно доноси души помрачење” (207).

Зашто ову Књигу препоручујемо сваком интелектуалцу, а нарочито свакоме ономе ко је у наставничком звању? Зато што је на наставнику велика одговорност: „Учитељ ако је и свјетовни човјек, нека је добро упознат са рјечју учења и беспријекорног живљења. Такви нека поучавају, јер сви ће бити поучени Богом” (66); јер о њој засигурно није учио на факултету, па му је, између осталог, непознато „благоустројење црквено”; да је преточи у живот, имајући „душу од прљавштине удаљену” (63), да увећа љубав према православљу „како би се лаж истријебила а истина посијала, како би се зло искоријенило, а повратила врлина” (25); да сагледа смисао живота и смрти, „образ будућег вијека”; да се увјери у исцјелитељску моћ казне: „Нека се извргне онај чија је савјест сажежена, и који многе саблажњава” (59); да сликовито спозна промјену система вриједности кроз „вријеме бројено тисућљетима”, „Свети Оци непокорност из свега истјерујући а добар поредак чувајући” (93); да духовно ојача, тј. „да буде трезвен и да бди а никако да буде слаб и лијен” (60), тј. да буде „трудбеник беспријекорни”.

Приказ књиге законик, које су у XIII столећу засијале на српском књижевном језику тог времена, намијењен свима који су у „учитељском чину”, завршићемо поуком Светог Саве по којој књиге сик и данас, и у сваком времену, „благодаћу Божијом јасно сијају, таму незнања одгонећи, и све светлошћу разума просвећујући и од греха избављајући. И сваки учитељ, хоћу да кажем епископ или презвитер, или неко други с учитељским чином, ако не сазна добро ове књиге, ни сам неће знати ко је. Али проникне ли у дубину богонадахнутих ових књига, као у огледалу видеће и сам себе какав је и какав треба да буде, а и друге ће упутити и научити” (Иловички препис XXXV–XXXVI).

Језиком и стилем *Законоуправила* речено, оконча се у Господу писање приказа књиге сик глаголемые грѣтскыиѣ ѣзыкаѣмь подоканонь и сказаемые нашымь ѣзыкаѣмь законоуправило.

ДОПРИНОС ПОЗНАВАЊУ РУКОПИСНОГ НАСЉЕЂА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

(Биљана Самарцић, *Сџазама српској рукописној насљеђа Босне и Херцеговине*, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Пале, 266 стр., 21cm)

А ли Босну и Херцеговину понајближе описују придјевни попут „дивља, сурова, каменита, неприступачна” од Кулина бана до данашњих дана, или се родило на њеном тлу сјеме писане ријечи? Гдје је писано насљеђе средњег вијека, како се оно данас тумачи и вреднује? На сигурном трагу одговора на ова и слична питања јесте књига *Сџазама српској рукописној насљеђа Босне и Херцеговине* Биљане Самарцић. Студија је објављена 2015. године у Палама, у издаваштву Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета”.

Књига *Сџазама српској рукописној насљеђа Босне и Херцеговине* доноси корисне историјске и лингвистичке податке, научно утемељене, о рукописном насљеђу средњовјековне босанске државе. Први дио књиге, насловљен *Босанска феудална држава од 12. до 15. вијека* (9–70), даје историјски оквир неопходан за ортографска и језичка истраживања и закључивања, која представљају базу саме књиге (наредна поглавља) и ауторову научну и стручну орјентацију. Уводни историјски дио доноси прегледне историјске податке о имену (првим помињањима), простирању односно областима које је обухватала, најзначајнијим владарима, напомене о државном уређењу, те вјерском и културном животу средњовјековне босанске државе. Текст је читљив и пропраћен мапама и илустрацијама, стога пружа, бахтиновски изражено – „задовољство у тексту”.

Биљана Самарцић у другом поглављу *Ћирилица у Босни и Хуму* (71–102) посвећује пажњу неким од кључних питања у вези са ћирилицом.

* vera.colakovic@unibl.rs

Прво, подсјећа нас да је у средњовјековној Босни и Хуму, иако не једино у употреби, ћирилица најзаступљеније писмо, те да се уставни тип ћирилице користио у „Твртковој дворској канцеларији” (72) до 1380. године, док се после 1380. користио брзопис. Помен брзописа, који се везује за средњовјековну Босну и Хум, покреће лавину полемика и расправа још од Трухелкиног термина „босанчица”. Биљана Самарцић није заобишла вртлог који проузоркује питање и тумачење тог писма него је том кључном проблему посветила значајну пажњу. Дала је виђење тзв. „босанчице” из угла српског, хрватског и бошњачког круга, одредила два основна разлога настајања заблуда и полемика које прате питање о овом брзопису, од којих је први изван лингвистичких оквира (актуелна политичка збивања), а други проналази у недовољној проучености језичко-књижевне баштине БиХ као и културне баштине православног становништва БиХ у периоду 17. и 18. вијека. Уплитање политичког становишта има за циљ „издвајање овог писма од српске језичке цјелине” (75), закључује Б. Самарцић.

Наредна два поглавља, треће по хронолошком реду а под насловом *Босански ћирилски сџоменици* (103–118) и четврто насловљено *Ћирилско писмо у средњовјековној Босни* (119–214), посвећена су опису, ортографском и језичком проучавању одређених повеља босанских владара. Међу истраживањем захваћеним корпусом нашла се чувена повеља бана Кулина, једна повеља босанског краља Стефана Дабише, а тежиште је стављено, што је разумљиво, на повеље владарске лозе Котроманића.

Биљана Самарцић ортографски описује повеље из Тврткове писарске канцеларије, компарирајући правописне школе средњег вијека српског језичког простора. Потврђује, између осталог, да босанско-хумске споменике одликују архаичне особине као што су одсуство лигатура, односно писање графеме <ѣ> умјесто лигатуре <и>, надаље да их карактерише употреба *ђерва* за обиљежавање /ħ/ и /ћ/ итд. Посебно се задржава на особеностима стила два писара Твртка I Котроманића, а то су Дражеслав Бојић и Владоје, улазећи у палеографске финесе њихових рукописа. Бирајући кључну проблематику, Б. Самарцић даје осврт на заступљене термине при именовању правописних школа (С. Новаковић, А. Белић, Х. Куна, В. Јерковић, Ј. Стојановић и др.), наглашавајући да термин „босанско” значи само географски појам, али никако и издвајање од српског правописног и језичког корпуса. Посебно се задржава на појму „босанска” редакција који помиње Херта Куна, да би показала неоснованост покушаја одвајања од српске редакције. „Дакле, може се говорити

само о српској редакцији унутар средњовјековних ћирилских босанских (и херцеговачких) споменика” (192).

Проучавање повеља на фонолошком нивоу обухвата, између осталог, анализу гласа *јаш* (појава икавизама) и полугласничког знака, затим развој групе *ѡс-* под утицајем народног и црквеног (српскословенског) језика. Предочене су друге фонетске особине карактеристичне за народни језик (рефлекси група **tj* и **dj*, природа сугласника /ф/ и сл.). На морфолошком плану, овог пута, анализиране су именице и прости глаголски облици у повељама.

Поред повеља, незаобилазног извора за проучавање историје језика, народне црте српског језика праћене су и у натписима, али и у високом сакралном стилу, о чему Б. Самарцић пише у поглављу *Народни језик у старијим српским споменицима БиХ (12–15. вијек)* (207–214). Ауторка овдје прати најважније црте српског народног језика у *Маријином*, *Мирослављевом* и *Чајничком јеванђељу*, *Нашипису кнеза Мирослава* из 12. вијека, и др.

Биљана Самарцић констатује да „пратећи историјски пут српског народа пратимо и историјски пут српског језика” (215), и, посматрајући развојни лук од појаве писмености код Срба до предстандардних идиома (до Вукове реформе), издваја два кључна момента о којима пише у претпоследњем поглављу под насловом *Однос српског језика и његовог језика до предстандардних идиома* (215–221). Два поменута момента су: 1. однос према језику и књижевности Дубровника и 2. језички плурализам на врхунцу (послије Велике сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем и увођења рускословенског језика, те појаве српскословенског језика).

Књигом Биљане Самарцић *Сказама српског рукописног наслеђа Босне и Херцеговине* доприноси се спознавању српског рукописног наслеђа из средњовјековне БиХ, које је, поред тога што је расијано диљем свијета, недовољно проучено на лингвистичком плану. Заборавити средњовјековне споменике значи ишчупати коријен, заборавити себе. Освједочени и посвједочени у тим споменицима, започето сјеме српске писане ријечи не смије остати у сјенци и занемарено, а управо овакве књиге, приближавају њих и минувше вијекове нама и покољењима која долазе.

СВЕТОСАВСКО МОЛИТВОСЛОВЉЕ

(Јован Пејчић, „Приону душа моја”. Молишве Светиога Саве / Молишве Светиоме Сави, 1207–1969. Антологија. Едиција ОКО, Књига 8, Тендуρο Менаџмент доо, Београд, 2014, 144 стр., 21 см)

Олику и дјелу највећег српског просвјетитеља, Светог Саве (1175–1235), и његовом пресудном утицају за конституисање српског идентитета, говорило се од XIII вијека па све до данас. И поред ове чињенице која у себи носи тежину осмовјековног постојања његовог култа, многи Срби данас немају праву представу о духовном темељу нације, па тако о Светом Сави знају веома мало чињеница, што доводи до апстраховања његовог лика, или пак његовог доживљавања у контексту народних прича, које иако често поучне и поетизоване, не могу изразити у потпуности суштину вјечног духовног вођа српског народа.

Управо је ова антологија Јована Пејчића, критичара, историчара књижевности, есејисте, антологичара и професора Филозофског факултета у Нишу, дјело које упућује на суштинска исходишта светосавске традиције, и њен развој кроз вјекове. Она садржи молитве чије је средиште Свети Сава, било да је он њихов аутор, било да су његови сљедбеници, зазивајући његово име, искали Божију милост за народ српски. Сакралним називом *Приону душа моја*, којим упућује на библијске псалме, антологија обухвата изабрано светосавско молитвословље од 1207. до 1969, дакле тачно 762 године. Почевши од Савиних дјела, преко других средњовјековних писаца (Доментијана, Теодосија, краља Милутина и Стефана Првовенчаног), антологија се окончава молитвама Савиних сљедбеника XX вијека, Николаја Жичког и Јустина Ћелијског. Укључујући и Светога Саву, у антологији је укупно заступљено седам аутора.

Од великог је значаја распоред и групасање ових молитава. У њему се препознаје дубока симболичка веза са духовним етапама живота и дјеловања Светог Саве, односно његовог култа послје овоземаљског живота. Од првог циклуса насловљеног *Рођење* до посљедњег *Завеш*, присут-

* aleks.materic@gmail.com

не су симболичке 33 (године живота И.Х.) молитве из разних периода светосавске традиције. Важно је истаћи да молитве у начелу нису самосталне творевине ових писаца, већ представљају тзв. микрожанр, који је у саставу већих литерарних творевина, најчешће житија. То се посебно односи на средњовјековне писце, јер су у то вријеме, као што знамо, житија представљала један од најдоминантнијих књижевних жанрова, а молитве њихов нераскидиви дио.

Прво поглавље књиге носи наслов *На ѡчеѣшкѹ* (13–20), и у њему је аутор читаоцима приближио молитвену ријеч и лик Светога Саве. Објашњавајући значај богоугодног живота човјека средњег вијека, а самим тим и молитве као најнепосредније везе човјека са Богом, Јован Пејчић истиче велики подвиг овог светитеља: „Аскет и мудрац, проповедник народне вере и првопрестолник црквени, државник и ктитор, миритељ завађених и заштитник убогих, законодавац и просветитељ све српске земље – уистину, све чега се Свети Сава у своме животу на земљи дотакао, или о чему је мислио, што је чинио или о чему је сањао, постајало је темељ, искра неугасива, благородни корен” (16). Сем властитих закључака, аутор ће цитирати и друге писце који су промишљали о Светом Сави, као што су Дучић и Црњански. Ј. Пејчић истиче значај молитве за Светог Саву и његове слѣдбенике као нешто што је срж и суштина светосавског пута: „Молитва је према томе, за Светога Саву, срж свеколике благодатности, „стеченост у једну сагласност и вољу”, изворне црквености људског бића, у његовоме маловременоме овосветском животу, Христовим примером, међутим, предодређеном за онај други и неисказани, неисказиви живот вечни” (20).

Почетак самог молитвословља насловљеног као *Рођење* (21–24) садржи само једну молитву – Молитву Стефана Немање и жене му Ане за *Чего које ће бити жезал старости наше* (23), и саставни је дио Теодосијевог Житија Светога Саве (око 1290).

Нешто дужа скупина, која укључује двије молитве, названа је *Писац* (25–28) јер обје представљају Савине записе из његовог житија које је посветио своме оцу Симеону, те као такве јесу Симеонова обраћања Богу. Прво обраћање чини молитву монаха Симеона пред одлазак на Свету Гору, а друго његову молитву пред упокојење, која је једна од најпознатијих и најпоетичнијих у књижевности уопште. Њоме се Симеон опрашта од својих синова, и селећи се у Царско небеско, као завјет својим потомцима налаже ширење највеће хришћанске врлине, говорећи: „Имајте љубав међу собом!” (28).

Трећи дио, *Молишвеник* (29–60) са својих осамнаест молитава, убједљиво је најбогатији дио ове антологије. У њему су заступљена три писца – Доментијан, из чијег житија Светог Саве (1253) је „извучено” дванаест молитава, Теодосије са седам Савиних молитава, такође из житија, те Стефан Првовенчани, који је, пишући Житије монаха Симеона, уврстио и Савину молитву пред одлазак на Свету Гору, *Младићку слабости моју иривуци, Сјасишћељу наш* (32). Циклус *Молишвеник* с правом је заузео највише простора ове антологије, будући да садржи непосредне Савине молитве које је упућивао онда када је било најпотребније његовом отацству. Кроз форму молитве наречени су велики и кључни догађаји његовог живота. На почетку ће тражити укрепљење од Господа, снагу да се одупре свим плотским и овоземаљским искушењима, а потом и снагу да истраје на светом задатку просвјетљивања незнањем му замраченог народа, којег му је Он сам завјештао. Потом слиједе молитве за подигнуће Хиландара, „да се сви који прибегавају овде уместе у пространо царство Твоје” (37). Неколико молитви се односи на чудо мироточења Симеонових моштију, догађај који се до данас снажно урезао у свијест српскога народа. Оно што непрестано сагледавамо као крајњи циљ Савиних молитава, јесте жеља да народ његов спозна истинскога Творца и да греде путем Његовим, како би се на тај начин обожио и нашао милост пред Господом. Зарад истог циља, Свети Сава ће подизати руке ка Господу да „ослободи раслабљенога од болести која га држи” (50), а Он ће без одлагања услишити молитву Савину, и тако се у великој сили приказати пред народом српским. Култу Светог Саве много је допринијело и васкрсење брата Стефана чиме се Светитељ у великој сили услишене молитве показао као угодник Божији. Посљедња молитва ове групе, *Услишај ме и правдом твојом, Господе* (59), представља окончање Савиног овоземаљског молитвословља, његову молитву пред упокојење, те ће се на овај начин заокружити преблагословено и чудотворно Савино земаљско путовање, које је непрестано било богољубиво и родољубиво. Надахнуте препознатљивим средњовјековним „плетеније словес” стилем, ове молитве читаоцима дочаравају нашу сакралну средњовјековну књижевност, која је готово свим својим трајањем непрекидно стварала и гајила култ Светог Саве.

Његовање поменутог култа чини суштину циклуса насловљеног *Светишћељ* (61–84). У њима Савини вјерни сљедбеници непрестано моле за заступништво Светога Саве и оца му Светог Симеона, како би благословено ходили оним стазама којим их је сам Светитељ упутио. Четири ау-

тора из различитих времена – Теодосије, краљ Милутин, Јустин Ћелијски и Николај Жички, непрестано спомињу Савин лик, који је за њих творац новог Израиља, као једини могући пут спасења народа и његовог сједињења са Богом. Десет молитава, колико садржи ова скупина, готово једногласно истичу непроцјењиви значај Светог Саве за српско отачаство, уздајући се у његову помоћ и сада када је у жељеном Царству, а његов култ у срцима његових сљедбеника. Николај Велимировић ће на тај начин зазивати Савину помоћ: „Саво премудри, испроси опроштај и милост роду твоме, те да се обожи, сложи и умножи” (70). У овом дијелу антологије највише су заступљене молитве Јустина Ћелијског и Николаја Жичког, и посебно су значајне због тешког времена у којем су настале (средица XX вијека), када је светосавски пут био напуштен и Свети Сава готово у потпуности заборављен. Зато ће вапаји и ове двојице Христових сљедбеника оставити неизбрисив траг једног таквог времена, а истовремено и поуку да Срби никада не напуштају богодаровани им пут, пут светосавља. И код друге двојице молитвеника налазимо жељу да их Свети Сава као највећи српски светитељ, заједно са својим оцем сачува „од глади, смрти, невоља, греха, душеубица и ратова међусобних” (65).

У четвртој дијелу антологије, под насловом *Краја нема* (85–88) налази се усамљена молитва Јустина Ћелијског, која се одликује универзалношћу, те сажима претходно молитвословље у једну молитву којом ће се исказати непрестана потреба српског народа да се држе светосавског пута и на тај начин служе Богу. Насловљена императивом „*Похитајте, похитајте, Свети Саво и остали српски бољотодници*” (87), молитва сугерише нужност враћања светосавском путу и остајања на њему довијека. „Госпode, о Пресвета Богомајко, похитајте, похитајте српскоме човеку и разбудите нас, нас заспале у гресима, нас заспале у неверју, маловерју, у безверју. Ударите нас чудима, ударите нас ужасима, ударите нас страхотама да се разбудимо, да верујемо у Господа. Да се разбудимо на прави циљ свога живота, да знамо, да сазнамо да смо ми створени да себе испунимо Божанским силама, да живимо по Божанским законима, и да из себе изградимо богослична бића.” (87).

Крај молитвословља, *Завеш* (89–98), садржи чувену *Жичку бесједу Светиој Саве о правој вери*, изговорену око 1220. године на сабору у Жичи. Сасвим је оправдано и разумљиво зашто је аутор антологије ову бесједу оставио за крај. Она представља истински завјет који је Сава успоставио са својим родом, што се примјећује већ на самом почетку: „Браћо и пријатељи и оци и чеда богозвана, приклоните богољубива срца ваша да чу-

јете божанске догмате. И чувши ове свете речи, ставите их браћо, у срца ваша, и у савести душа, и пред очи ума, и разумејте их” (91). Затим слиједи проповјед о правој вјери, о вјери православној, коју он завјештава своме народу и тражи послушање исте, јер је она једина спона између Бога и људи. На овај начин ће бити окончан молитвени пут антологије који је прије свега заснован на унутрашњој, духовној логици, а не на хронолошкој, што је без сумње боље када се ради о оваквој тематици.

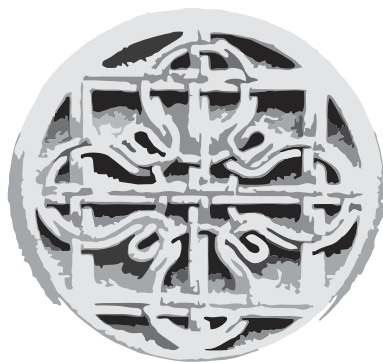
Антологија садржи додатак у којем су објашњене поједине скраћенице, коментари везани за текст уврштених молитава (најчешће су у питању регистровања библијских цитата или напомене о преводу), и навођење оних молитава које нису уврштене у антологију, али су повезане са њима. Затим слиједи навођење извора, списак преводилаца са српскословенског и ауторово обраћање читаоцима гдје ће закључити да је „начело духовног развоја и унутарње, психо-семантичке функционалности текста надвладао критеријум историчности и литерарне хронологије” (137). Коначно, књига ће бити закључена подацима о антологичару и садржајем.

Никако се не смије прећутати труд Болета Милорадовића који је својим калиграфским иницијалима и бројним цртежима унио много топлине и племенитости у саму књигу. Захваљујући његовом труду, читаоци ће моћи уживати не само у врхунској књижевности, већ и у калиграфским и ликовним остварењима, која су у хармонији са овим текстовима.

Иако обимом невелика, ова антологија представља добар пут упознавања читалаца са суштином лика и дјела Светога Саве. Оријентисана на сама исходишта светосавске традиције, она нам пружа најнепосреднији контакт са Савиним ријечима и дјелима, па ће тако читалац директно моћи успоставити слику и мишљење о највећем светитељу српског народа. Изразито поетичне, уљепшане прелијепим иницијалима и цртежима, ове молитве су несумњив допринос суштинском схватању првог српског просвјетитеља и учитеља, Светога Саве, и то је њихов највећи квалитет.

АКТУЕЛНОСТИ

СВЕТОСАВСКА СВЕЛОСТ¹

1 СИМВОЛИ СВЕЛОСТИ. Свети Сава је *прва светлост* наша – српска, национална. У њој су сабрани зраци највећих светлосних извора: Свемогућег Творца, који је светлом разлученим од таме *учинио видљивим* створени свет; Прометеја, који је украденом ватром од богова *просветлио* људски род у земаљској долини плача; Исуса Христа, који је Речју Божијом *открио* тајни свет створен Светим Духом; Ђирила и Методија, који су божанственим књигама *обасјали* Словене, „један нови народ” на светској позорници. Том светлошћу је и наш Свети Сава *извео* из таме своје отачаство на размеђи Истока и Запада, и свој род, с препознатљивим културним идентитетом, *увео* у изабране народе књиге, којим је Реч Божија била светлосни „мач” и јеванђељско сведочење да је „вера–окоп, љубав–штит, а крст–оружје”. Још су први словенски апостоли опомињали: „народи који књига немају / Не могу се борити без тога оружја.”

2. СРПСКИ КУЛТУРНИ ОБРАЗАЦ. Таквим духовним изворима упутио се богиоки младић, Растко Немањић, божанска искра, да се из њих, попут Доментијановог и Теодосијевог „жедног јеленца”, *напоји* незалазне светлости. Презрео је „пропадљива” земаљска блага и „светлост рода”, како је певао Силуан, ради „светлости вере.” На Светој Гори подигао је Хиландар, сабирник светлости свих источника, да би као прометејска „буштица”, одатле „дошав”, како сведоче његови ученици, „јаче од Сунца” засветлео у отачаству, као градитељ, законодавац и писац. Као *трагичељ* ујединио је тековине западне и источне цивилизације, спољашње романичке и готичке облике храмова–светилника с унутрашњим критским фрескописом и византијским литургијским обредом, и положио темељ српском богослужењу, на матерњем, српскословенском језику, о

* vucilovac@hotmail.com

¹ Беседа на Светосавској академији у Народном позоришту у Приједору, 26. јануара 2016. године.

Будући да је ријеч о бесједи, извори цитата су изостављени (прим. ур.).

српским националним култовима. Као *законодавац* прилагодио је римско и византијско правно искуство свом *Законоправику* (*Крмчији*), за управљање (крмањење) српском државом и црквом. Као *писац* испунио је византијске књижевне облике српским дворским и фолклорним садржајем. Тим синтезама источних и западних тековина *ушмељио је* Свети Сава српски културни образац, чији идентитет чине, најпре, *језик* – метонимија народа, и *писмо* – српски „карактер” словенске ћирилице. Они су били вековна опозиција туђем, латинском језику и писму, како у богослужењу и црквеним књигама, тако и у „канцеларији српског језика” у средњовековном Дубровнику, и дворским канцеларијама босанских владара, где је наглашавано да су повеље, за разлику од оних на латинском језику и писму, писане „српским језиком и српским словима”. На исти начин *препознавани* су српски језик и писмо и у словенској штампарији у Млечима, где су десеторица ауторитета, одлукама на латинском језику, одобравали штампање књига „српским”, односно „словинским” језиком и „српским словима”, међу којим и дела босанског франевца Матије Дивковића намењена „свему пуку словинском”; као и у Славонији 18. века, где су просветитељи подсећали народ да су и њихови стари „српски штили и српски писали”. И у усменој речи, као и у писаној, препознаван је свуда *српски начин и стил* живота: *modi et styli Sarbiaci* у песми и игри српских избеглица на југу Италије, крајем 15. века; у певању хварских рибара „српским начином” половином 16. века, о Марку, Андријашу и Бранковићима; у „рачком певању” уз гусле у Славонији и Угарској, итд. Срж тог српског културног обрасца, били су светосавски дух и косовски завет, српски славски, свадбени, погребни и други обичаји, које је народни песник сажео у стих: „Оваки је адет у Србаља”.

3. Дошав, као Сунце. Пут Светог Саве од Свете Горе до Србије био је круг Сунца које је са Истока *обасјало* отачаство, у три његова биографска доласка, у градацији према његовим частима – јереја, архиепископа и светитеља. У првом, јерејском доласку 1208. године, он је беседом над очевим моштима *просветио* завађену браћу, а Житијем и Службом, писаним у Студеници, *учврстио* очев култ и Стефанов владарски трон. У другом доласку, 1219. године, с митром архиепископа аутокефалне српске цркве, он је епископијама *отрадио* и храмовима *осветио* отачаство препознатљиво по „звону / што са задужбина немањићких пева”, „од Студенице до Милешева”, „преко Ситнице до Раса и Хума”, и даље, да би поданици могли, речима песникиње Десанке Максимовић, да кажу: „Ја

знам ко сам!" Звона задужбина, метонимија су књига као светилника и Речи Божије као „мача”, *оружја* за вековно очување народног идентитета. То потврђују и вапаји светосавских потомака – „*обичаја својих не видимо*” – када би, у вековима ропства, остали без књига–светилника. Свети Сава је сматрао да су књиге огледала у којим свако треба да види свој национални и морални лик. Зато је налагао презвитерима да уче неписмене вернике како да исправљају своје мане опонашајући идеалне литерарне примере, јер, како су опомињали апостоли, „душа неписменог створа/мртва у људима редовно се јавља”. У Доментијановим и Теодосијевим књижевним огледалима постао је Свети Сава своме роду „луча добродетељи”, узор жртвовања за непропадљиве вредности, за морални кодекс који су његови потомци сажели у стих: „*волим русу изјубиџи ѿлаву, неѿо своју оѿрешиџи душу*”. На том начелу је и косовска заветна мисао: „*Земаљско је за малена царство, а небеско вазда и довека.*” „Светосавље је – како каже Милан Радуловић – у хришћанску веру ушиснуло *снажан ѿшриотџизам*, бригу и пожртвовање за добробит сопствене самосталне државе, као што је и опште хришћанско човекољубље конкретизовано у родољубље, у љубав према сопственом народу.” По томе је Свети Сава до данас остао „отачаству своме утврда и црквама стена.”

Трећи пут, *засјао* је Свети Сава своме роду посмртно, 1237, када је – опет с Истока, из Бугарске (Трнова) – као „светилник свесвети”, пренесен у Милешеву да ту својим светим моштима, као доказани „отачаствољубац”, буде „противник онима што с гневом на нас војују”. Господ га је тада „као звезду утврдио”, све док се није у пламену на Врачару преобразио у *шаворско* светло, путоказ отачаству у свим каснијим помрачењима. И данас, готово осам векова од пресељења Саве Немањића у вечност, сјаји Његова светосавска звезда све јачим сјајем, како у огледалима његових потомака овде, у отачаству, тако и његових следбеника у свету – у српским заједницама од истока до запада и од севера до југа наше планете. Зато:

Појте му Срби,
Песму и утројте!

PARLE-VOUZ SERBE?

 Француски језик је језик дипломатије, језик једне од највећих и најзначајнијих европских књижевности, језик из којег смо посвојили термин белетристика. Француски је био језик европске елите и на њему су се школовали неки од најзначајнијих српских пјесника. Учење француског језика је увијек залог за приступ једној великој култури и упознавање са народом који су Срби цијели један вијек сматрали братским. Нажалост, француски језик је већ неко вријеме био запостављен у школском систему, не само у Републици Српској него и знатно шире. Свједоци смо, срећом, широких активности које је у посљедње вријеме започела француска држава на експанзији језика и сопствене националне културе.

У тај систем је инкорпорирана и Република Српска, па се француски језик све више почиње уводити у школски систем. Нова етапа у овој активности јесте и организовање такмичења из познавања француског језика за ученике 9. разреда основне и 4. разреда средње школе. Републички педагошки завод Републике Српске је ова такмичења по први пут увео у свој календар такмичења у школској 2015/2016. години. Поред француског, календаром су планирана и такмичења из руског језика, што је такође посљедица повећаног интересовања за овај језик које се посљедњих година показује не само у Републици Српској, него и знатно шире.

Примјетно је да по први пут у посљедњих пет година нису планирана такмичења из енглеског језика која су до сада била редовна, а нема ни такмичења из њемачког језика која су бивала организована школских 2012/13. и 2013/14. година. По правилу су, дакле, организована такмичења из два страна језика и тај се принцип задржао и у овој школској години с тим да се, умјесто у нашем школском систему традиционално најзаступљенијих страних језика, појављују два нова, а до сада непра-

* knezsa@yahoo.com

ведно запостављена језика чије су филологије темељне за развој не само европске него и цјелокупне свјетске културе.

Овакав позитивни тренд који заступа РПЗ Републике Српске за сваку је похвалу и подршку свих учесника наставног процеса на свим нивоима. Ипак, оно што дјелује скоро нестварно јесте да у овогодишњем календару нису планирана такмичења из српског језика, до сада наравно обавезна и редовно заступљена у плану рада. Заправо планирана су такмичења за ученике средњих школа. Претходних година организована такмичења из српског језика или српског језика и језичке културе за ученике основних школа ове године су изостављена. Ако узмемо у обзир да се не одржавају ни такмичења из историје, долазимо до фрапантног закључка да РПЗ Републике Српске ове године није планирао такмичења нити из једне од националних дисциплина које се проучавају унутар школског система.

Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске је, између осталог, основано с циљем да, заједно с другим институцијама које се баве просвјетним радом, утиче на развој свијести о значају српског језика и књижевности, првенствено на генерације интегрисане у школски систем у нашој Републици. У плановима институционалног развоја *Друштва* проблематизована су такмичења за ученике основношколског и средњошколског узраста, по принципу да иста такмичења у Републици Србији традиционално организује истоимено наставничко удружење, *Друштво за српски језик и књижевности Србије*. С обзиром на дугогодишњу праксу Републике Српске, по којој су ова такмичења организована под покровитељством Републичког педагошког завода, наш план је био да се у будућем периоду са својим научним и стручним капацитетима и компетенцијама укључимо у организацију такмичења у циљу побољшања знања из српског језика и књижевности код ученика и наставника у основним и средњим школама у Републици Српској.

Наиме, у Републици Српској слична такмичења дуго су организовали РПЗ и Друштво математичара Републике Српске, при чему је РПЗ преузимао организациони дио, а Друштво ускостручни. Ова такмичења су била организована са великим успјехом што је резултирало одличним резултатима младих математичара на међународној сцени. Таква врста суорганизације показала се веома успјешном, али је и с њом, нажалост, окончано прошле године, баш када свој рад реактивира *Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске* у циљу

да подстакне интересовање младих за свој језик и књижевност, па самим тим и за националну културу уопште.

О статусу српског језика говори се много, а на његовом побољшању се не чини ништа. Чак нема ни неке формалне стратегије по овом питању, која би нам показала да се институционално бар промишља о том проблему. Функција овог прилога није да се по ко зна који пут говори о функционалној писмености наших ученика, јер се такмичења не односе на просјечне или лоше ђаке, него на оне најбоље. Организација такмичења се и у раду РПЗ подводи под ставку *подршка надареним ученицима*. О њима је овдје ријеч. О најбољим.

Систем школства, нажалост, подређен је просјечним ђацима. Тако је лакше свима, наставницима, родитељима, па и самим ученицима. Сами родитељи су у просјеку били просјечни, наставници неријетко чак ни то, али у просјеку су били просјечни ђаци, просјечни студенти, па што не би били и просјечни наставници. Како ће просјечан наставник, који није добијао петице као ученик, давати петице својим ђацима? Како ће тек наставник, који сам као ученик никада није изабран да оде на такмичење из предмета који предаје, изабрати ученика за исто или га чак и припремати за њега?

Онда је заиста и логично да се такмичења укину. То би била најмања казна за надарене ученике у односу на све оно што пролазе у школском систему, јер су друкчији, јер се праве паметни, јер спроведена инклузија школства није водила рачуна о њима и њиховој интеграцији у школски систем. Такмичења и јесу намијењена за паметњацима, да се такмиче у знању, кад нису способни ни у чему другом да се надмећу са вршњацима. Ти мали чудаци, неприлагођени мудријаши који мисле да су паметнији од наставника, имају прилику једном у години да виде да нису сами, да их има још у другим школама, у другим градовима Републике Српске и да сви имају исти проблем.

И то им је и ове године омогућено. Могу се такмичити из математике, физике, информатике, француског или руског језика, географије, православне или исламске вјеронауке, физичког, музичког или саобраћаја. Ни по чему се из списка предмета овогодишњих такмичења не може наслутити да ова такмичења организује РПЗ Републике Српске. Просто, нема ничега српског, а огромна већина ученика у тој Републици Српској су Срби. Као да се такмичења организују на некој окупираној територији, па се избјегава сваки спомен, нежељеног националног бића.

С друге стране, свима је сасвим природно да се сва ова такмичења, па чак и оно из исламске вјеронауке, организују на српском језику. Да ли се под тим подразумева да је знање српског језика код ученика основних школа у Републици Српској на том нивоу да нема потребе за такмичењем те врсте? Односно, да ли такмичари из наведених дисциплина познају српски језик толико добро да нема смисла организовати такмичење из нечега што сви одлично знају? То би значило да имамо најбоље учитеље и наставнике српског језика на свијету, да имамо најталентованију дјецу која су у огромном проценту стекла натпросјечан ниво знања, да живимо у аркадијском филолошком царству. Или је у питању нешто друго?

Питање можемо и морамо поставити, јер одговор до сада нисмо добили. Никакав. Умјесто да размишљамо о томе да у блиској будућности организујемо заједничка такмичења са такмичарима из Србије, дато нам је да помишљамо на то како догодине можда неће бити организовано такмичење ни за ученике средњих школа. Можда, велим можда, организацију такмичења преузму нека друга стручнија и компетентнија удружења и институције, него што су то РПЗ и *Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске*? Неке приватне организације, групе незадовољних грађана, неки свезналићи, *чишћалићи* или неки и*ћи*. Да не будемо гаталићи, на нама је да на све што је лоше укажемо, да учинимо све што је у нашој моћи да се грешке не понове, да се добре ствари поправе, да паметнима дамо шансу, да српском језику дамо шансу.

Такмичења из српског језика нигдје неће бити организована осим тамо гдје живе Срби, јер га многи који њиме говоре тако и не зову, а да нас су то само Србија и Република Српска. Српски језик није само наставни предмет, он је отворена књига историје и народне културе, традиције и будућности, литературе и пјеснотворенија, то су плућа којим српски народ дише. Српски народ је за себе створио Републику Српску, он твори и баштини све вриједности претходних покољења да би имао шта оставити својим насљедницима. Срби не могу научити француски, па ни руски, ако не знају српски. Преминација страног језика претпоставља и доминацију стране културе, животних и цивилизацијских вриједности. Нико и никада то од нас није тражио и неће тражити, али се неће ни бунити ако то сами себи чинимо.

Ergo, нема разлога да не вјерујемо како је изостављање такмичења из српског језика из календара тек уобичајена транзицијска омашка и

како ћемо наредне године имати ово такмичење у свим вишим разреди-
ма основне школе, као што је то случај у Републици Србији. Хоћемо и
тражићемо да се реактивира нека врста такмичења каква је некад била
Лига младих лингвиста, при чему се ђаци не би самјеравали само у зна-
њима из српског него и других језика заступљених наставним планом и
програмом. Школски систем је неопходно модернизовати, а са њиме и
модалитете такмичења, али никако се у тој модернизацији, или ради ње,
одрицати себе. Српски језик и књижевност и српска историја су једино
своје што Република Српска и ми у њој имамо, а то сачувати и очувати
могу само најбољи, они мали мудријаши, паметњаковићи, свезналићи...

ХРОНИКА ДРУШТВА

*А*руштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске је струковна организација чији су чланови наставници српског језика и књижевности на свим нивоима образовања – од наставника који српски језик предају у разредној и предметној настави у основним школама, затим средњим школама, до професора универзитета. Програм рада Друштва односи се прије свега на унапређење наставе српског језика, на стручно усавршавање наставника српског језика како на теоријско-методолошком, тако и на методичком плану.

Друштво је основано 1995. године у Бањој Луци. Лица овлашћена за представљање и заступање Друштва била су: проф. др Милан Драгичевић, председник Скупштине, Мирко Мутић, председник Извршног одбора, и проф. др Лука Шекара, замјеник председника Извршног одбора.

У периоду 1999–2005. године Управу Друштва чине: проф. др Бранко Савић, председник Друштва, мр Светозар Личина, председник Извршног одбора и проф. др Лука Шекара, генерални секретар Друштва. Године 2005. председник Друштва је др Јелина Ђурковић (Учитељски факултет, Бијељина), потпредседник др Драго Тешановић (Филозофски факултет, Бања Лука) и генерални секретар др Миланка Бабић (Филозофски факултет, Пале).

У наведеном периоду, колико је нама познато, Друштво наставника српског језика и књижевности објавило је два броја часописа *Прилози настави српског језика и књижевности* (2000. и 2001) које је уредио проф. др Бранко Савић.

Будући да је у наведеном периоду рад Друштва био замро, Иницијативни одбор за обнављање рада Друштва, чији је председник био проф. др Милош Ковачевић, у новембру 2012. године на Филолошком факултету у Бањој Луци донио је одлуку о његовом обнављању, одредио термин и сазвао Изборну скупштину која је одржана 15.12.2012. године на Филолошком факултету у Бањој Луци на којој је било присутно 65 наставника и професора српског језика. На Изборној скупштини је изабрано ново руководство у саставу: председник Друштва доц. др Зорица Никитовић, потпредседници доц. др Саша Кнежевић и доц. др Душко Певуља, секретар Данијел Дојчиновић, и председник Управног одбора

проф. др Милош Ковачевић. На Скупштини одржаној у априлу 2015. године изабран је нови секретар Друштва Вера Чолаковић.

Циљеви рада Друштва дефинисани су Статутом и обухватају, између осталог, проучавање и афирмисање српског језика, српског филолошког програма, стручно усавршавање професора и наставника српског језика и књижевности и промовисање културних вриједности код ученичке популације.

У циљу побољшавања наставног процеса, и како би било од користи наставницима у педагошком раду, Друштво објављује часопис *Прилози настави српског језика и књижевности*. Будући да дуги низ година, безмало двије деценије, наша наставна пракса није имала никакав стручни часопис, намјера нам је да све наставнике српског језика и разредне наставе посредством часописа упознајемо са нучним и стручним достигнућима на пољу српског језика и књижевности, новим методичким приступима обради наставног садржаја и актуелним проблемима у просвјети.

Промоција часописа у основној школи „Свети Сава” у Зворнику
С лијева на десно: доц. др Михаило Шћејановић, проф. др Саша Кнежевић,
проф. др Зорица Никићовић, проф. др Милош Ковачевић

У 2013. години објављен је први број новообновљенг часописа *Прилози настави српског језика и књижевности* који је промовисан у седам градова Републике Српске, а то су: Бања Лука, Пале, Добој, Брчко, Бијељина, Зворник, Приједор. Након тога, објављена су још четири броја *Прилоза*. Друштво је издавач књиге проф. др Милоша Ковачевића *Српски језик између лингвистике и политике* (2015), која даје одговоре на актуелна језичко-политичка питања. Књига је промовисана у више градова Републике Српске: Бањој Луци, Палама, Требињу, Берковићима, Бијељини и Добоју. Ове године Друштво је објавило књигу *Методички цветник*, зборник радова из методике наставе српског језика и књижевности, који је приредила проф. др Зона Мркаљ. У свом даљем раду Друштво планира гранати издавачку дјелатност и понудити наставницима српског језика корисне књиге и приручнике.

Друштво је у суорганизацији са Републичким педагошким заводом одржало два семинара. Први семинар је одржан у априлу 2014, а други 2015. године. Структуру семинара чине пленарна предавања и радионице, те промоције актуелних издања два пријатељска друштва: Друштва за српски језик и књижевност Србије и Друштва наставника српског језика и књижевности Републике Српске. За организовање Првог републичког семинара у Републици Српској, захвалност дугујемо колегама из Управе *Друштва за српски језик и књижевност Србије* који су нам пренијели своја дугогодишња искуства стечена на пленарним предавањима и радиониčkoј настави великог Републичког зимског семинара у Београду.

Отварајући Први редовни републички семинар проф. др Зорица Никитовић, председник Друштва, између осталог, истакла је да се нада да ће то бити први у низу семинара за стручно усавршавање из српског језика и додала: „А на усавршавање су позвани сви они који су у просвјети, који васпитавају и образују другу личност. Не улазећи дубље у етимологију ријечи *васпитање*, *образовање* и *просвјета*, подсјетићемо се само да ученик не може да узраста у знању, вјештинама и људскости уколико није руковођен наставником који се и сам налази у подвигу учења. Школа и наставник несумњиво су у овом времену доведени у тежак положај гдје смо скоро па изгубили једну обавезујућу привилегију коју наша професија нуди а то је да човјека уједначено и непрестано гони на рад и усавршавање.”

Заступљене теме на досадашњим семинарима биране су да обухвате проблематику и из језика и из књижевности. Овом приликом прилажемо програм рада на претходна два семинара.

**ПРВИ РЕДОВНИ РЕПУБЛИЧКИ СЕМИНАР ЗА
НАСТАВНИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ**

5. и 6. април 2014. (Факултет политичких наука
Бања Лука, Филозофски факултет Пале)

ПЛЕНАРНА ИЗЛАГАЊА

8,30-9,15	Пријављивање (евидентирање учесника)
9,15-9,30	Свечано отварање Семинара Поздравна ријеч предсједника Друштва наставника Поздравна ријеч директора Републичког педагошког завода Поздравна ријеч представника Министарства просвјете и културе Републике Српске Поздравна ријеч предсједника Друштва за српски језик и књижевност Србије
9,30 - 10,15	Реченична парадигма (проф. др Милош Ковачевић)
10,15- 11,00	Савремена тумачења народне књижевности у настави (проф. др Бошко Сувајџић)
11,15-12,00	Поређење као начело тумачења пјесничког текста (проф. др Ранко Поповић)
12,00- 12,45	Писмено провјеравање постигнућа ученика (Босиљка Спремо, инспектор-просвјетни савјетник)
13,00-14,00	Промоција издавачке дјелатности Друштва за српски језик и књижевност Србије

Радионице:

1. **Савремена методика и епска народна пјесма** (проф. др Бошко Сувајџић)
2. **Развој српске ћирилице у 18. и 19. вијеку** (проф. др Александар Милановић)
3. **Обрада лирике у настави народне и ауторске књижевности** (проф. др Зона Мркаљ)
4. **Дијалектизми и књижевни текст** (доц. др Михаило Шћепановић)
5. **Обрада синтагми у основној школи** (проф. др Миланка Бабић)

17,00 Завршна ријеч и подјела потврда о учешћу на Семинару.

Проф. др Милош Ковачевић

Проф. др Ранко Појовић

*С лијева на десно: проф. др Александар Милановић,
проф. др Бошко Сувајџић, проф. др Зона Мркаљ*

Семинар у Бањој Луци, 2014. године

Пале, 6. април 2014. године (Филозофски факултет)

ПЛЕНАРНА ИЗЛАГАЊА

8,30-9,15	Пријављивање (евидентирање учесника)
9,15-9,30	Свечано отварање Семинара Поздравна ријеч предсједника Друштва наставника Поздравна ријеч директора Републичког педагошког завода Поздравна ријеч представника Министарства просвјете и културе Републике Српске Поздравна ријеч предсједника Друштва за српски језик и књижевност Србије
9,30-10,15	Реченична парадигма (проф. др Милош Ковачевић)
10,15- 11,00	Наставно проучавање лирске пјесме на различитим узрастним нивоима (проф. др Зона Мркаљ)
11,15-12,00	Поређење као начело тумачења пјесничког текста (проф. др Ранко Поповић)
12,00- 12,45	Писмено провјеравање постигнућа ученика (Босиљка Спремо, инспектор-просвјетни савјетник)
13,00-14,00	Промоција издавачке дјелатности Друштва за српски језик и књижевност Србије

Радионице:

1. **Савремена методика и епска народна пјесма** (проф. др Бошко Сувајџић)
2. **Развој српске ћирилице у 18. и 19. вијеку** (проф. др Александар Милановић)
3. **Обрада лирике у настави народне и ауторске књижевности** (проф. др Зона Мркаљ)
4. **Дијалектизми и књижевни текст** (доц. др Михаило Шћепановић)
5. **Обрада синтагми у основној школи** (проф. др Миланка Бабић)

17,00 Завршна ријеч и подјела потврда о учешћу на Семинару.

Бијељина, 26. април 2014. године (ОШ „Свети Сава” Бијељина)

ПЛЕНАРНА ИЗЛАГАЊА

8,30-9,15	Пријављивање (евидентирање учесника)
9,15-9,30	Свечано отварање Семинара
	Поздравна ријеч председника Друштва наставника
	Поздравна ријеч директора Републичког педагошког завода
	Поздравна ријеч представника Министарства просвјете и културе Републике Српске
	Поздравна ријеч председника Друштва за српски језик и књижевност Србије
9,30-10,15	Језик натписа и исписа (проф. др Вељко Брборић)
10,15- 11,00	Синонимија и антонимија у настави српског језика (проф. др Рајна Драгичевић)
11,15-12,00	Поређење као начело тумачења пјесничког текста (проф. др Ранко Поповић)
12,00- 12,45	Локални говор и култура говора (др Драго Радовановић, инспектор-просвјетни савјетник)
13,00-14,00	Промоција издавачке дјелатности Друштва за српски језик и књижевност Србије

Радионице:

1. **Обогаћивање лексичког фонда ученика** (проф. др Рајна Драгичевић)
2. **Наставно тумачење народне и ауторске лирске пјесме** (проф. др Зона Мркаљ)
3. **Настава народне књижевности у средњој школи (проблем перцепције)** (мр Милорад Дашић)
4. **Правописне вјежбе у настави** (проф. др Вељко Брборић)

Проф. др Вељко Брборић

ДРУГИ РЕДОВНИ РЕПУБЛИЧКИ СЕМИНАР ЗА НАСТАВНИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

18. и 19. април 2015. године (Факултет политичких наука Бања Лука,
Филозофски факултет Пале)

ПЛЕНАРНА ИЗЛАГАЊА

9,00–9,30	Пријављивање (евидентирање учесника)
9,30–9,45	Свечано отварање Семинара
Поздравна ријеч предсједника Друштва наставника
Поздравна ријеч Министра просвјете и културе Републике Српске
Поздравна ријеч директора Републичког педагошког завода
Информација о резултатима јавних расправа у вези са новим
НП Српског језика за ОШ
9,45 – 10,30	Вуков Рјечник у настави српског језика (проф. др Рајна Драгићевић)

Проф. др Рајна Драгићевић

Проф. др Саша Кнежевић

- 10,30- 11,15 **Слојеви значења и могућности тумачења пјесничког текста / на примјеру циклуса пјесама Васка Попе *Враји ми моје кр-
џице*/** (проф. др Ранко Поповић)
- 11,30-12,15 **Обрада сложене реченице: класификација зависно-сложе-
них реченица** (проф. др Миланка Бабић)
- 12,15- 12,45 **Српска књижевност у историјама српске књижевности** (доц.
др Душко Певуља)
- 13,00-14,00 **Промоција књиге проф. др Милоша Ковачевића *Српски је-
зик између науке и ђолиџике*** (о књизи говоре: доц. др Михаило
Шћепановић, доц. др Душко Певуља, доц. др Зорица Никитовић
и аутор)

Радионице:

1. **Лексичка вјежбања у настави српског језика** (проф. др Рајна Драгиће-
вић)
2. **Епска пјесма као етичка матрица савремене наставе** (проф. др Саша
Кнежевић)
3. **Језичке игре у пјесништву Васка Попе** (проф. др Ранко Поповић)
4. **Диктат у савременој настави језика** (проф. др Миланка Бабић)
5. **Слободно препричавање у настави језичке културе (модел лексичке
вјежбе у нижим разредима основне школе)** (мр Саша Ђукић)
6. **Обрада Хасанагинице у настави основне и средње школе** (мр Силва До-
браш)

Радмила Коцић Ђуџић
помоћник министра за предшколско,
основно и средње образовање

Др Предраг Дамјановић,
директор Републичког педагошког
завода Републике Српске

С лијева на десно: проф. др Душко Певуља,
проф. др Зорица Никићовић, проф. др Миланка Бабић

Радионица, мр Силва Добраш

На Другом редовном републичком семинару спроведена је анкета како би се стекао увид о значају организовања семинара. Кроз попуњавање анкетних листића испитаници, који су присуствовали семинару, изнијели су своје сугестије и приједлоге.

Анализом анкетних листића дошло се до следећих резултата:

1. Да су радионице значајне за стручно и методичко усавршавање сматра 87,35%, да су дјечимично значајне сматра 6,90%, а 5,75% се по овом питању није изјаснило, док нико није био мишљења да немају значаја.

2. Да су предавања и радионице значајни и примјенљиви у реализацији часова и побољшању наставног процеса сматра 62,07%, за дјелимично се определијело 32,18%, а 5,75% се није изјаснило.

Поред бројних уопштених или појединачних похвала у вези са предавањима и радионицама, а које су Друштву мотив за даља прегнућа, анкетни листићи су показали да наставници желе чути садржаје који су у вези са наставним јединицама или лектиром. Сматрајући да се један понуђени модел, уз иновативност наставника, може модификовати и примијенити на друге наставне садржаје, нисмо се везивали искључиво

за садржаје наставног плана и програма приликом дефинисања садржаја предавања.

Анализа анкетних листића показала је да је организацијом семинара задовољно 83,90% наставника, за одговор „дјелимично” определијелило се њих 13,80%, док се 2,30% није изјаснило. Најбројније сугестије у вези са организацијом тичу се трајања семинара, те је најзаступљенији приједлог да наредни семинар буде дводневни.

Вера Чолаковић

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Прилози настјави српског језика и књижевности* објављује оригиналне радове из свих области истраживања српског језика и књижевности, методике наставе српског језика и књижевности, приказе, те актуелности које су од значаја за наставну теорију и праксу. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Прилозима*.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, искључиво ћирилицом. Рукопис мора да буде правописно, граматички и стилски коректан. Рукопис треба да има следеће елементе: а) име, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, ауторову имејл адресу у фусноти везаној за име аутора, б) наслов рада, в) сажетак, г) кључне ријечи, д) текст рада, ђ) литературу и изворе, е) резиме. Редослијед елемената мора се поштовати.

Текст рада се пише електронски на страници А4 формата (21 x 29,7 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем првог реда новог пасуса 1,5 cm и без размака између редова. Текст је потребно писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне ријечи и фусноте словима величине 10 pt.

3. Име и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз лијеву маргину. Уз име аутора у фусноти навести електронску адресу. Назив и сједиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена и презимена аутора. Наслов (и поднаслов) штампају се на лијевој маргини странице.

4. У сажетку је потребно сажето представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 100 до 250 ријечи. Сажетак мора да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лијева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први ред основног текста).

5. Кључне ријечи су термини или изрази којима се указује на цјелокупну проблематику истраживања, и може их бити до десет. Кључне ријечи дају се на српском језику, те на језику на којем је написан резиме рада. Кључне ријечи се наводе испод сажетка и испод резимеа са одговарајућом ознаком **Кључне ријечи**, односно *Keywords* и сл., и то тако да им је лијева маргина уравната с лијевом маргином сажетка, односно резимеа.

6. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о дјелу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора фонтом small caps, године објављивања рада који се цитира, те ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде, на примјер: (Грковић-Мелџор 2007: 128) за библиографску јединицу: Грковић-Мелџор 2007: Јасмина Грковић-Мејџор. *Сјиси из историјске линџисџике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књиџарница Зорана Стојановића.

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразиран, у парентези није потребно наводити презиме аутора, нпр. према Марфијевом истраживању (1974: 207), први сачувани трактат из те области сročио је бенедикџинац Алберик из Монте Касина у другој половини XI вијека.

Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком сљедећем раду треба одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968).

7. Цитирана литература даје се у засебном одјељку насловљеном ЛИТЕРАТУРА. Извори се одвајају од литературе, као и ћирилична литература од литературе написане латиницом. У том одјељку разрјешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абџедном реду презимена првог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту. Прво се описују азбучним редом презимена аутора радова објављених ћирилицом, а затим се описују абџедним редом презимена аутора радови објављених латиницом. Свака библиографска јединица представља засебан пасус.

Монографска публикација

ПРЕЗИМЕ, година издавања, име и презиме аутора. *Наслов књиџе*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Мјесто издавања: издавач.

ПРИМЈЕР

КОВАЧЕВИЋ 2013: Милош Ковачевић. *Линџисџика као србисџика*. Монографије и монографске студије. Књ. 1. Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет.

ПРИЛОГ У СЕРИЈСКОЈ ПУБЛИКАЦИЈИ, ЧАСОПИСУ, ЗБОРНИКУ:

ПРЕЗИМЕ, година издавања, име и презиме аутора. Наслов текста у публикацији. *Наслов часописџа* (публикације или зборника), број свеске или тома (година или потпун датум): стране на којима се текст налази.

ПРИМЈЕР

Шмуља 2010: Саша Шмуља. Антун Густав Матош и српска књижевност. *Књижевна историја*, година XLII, број 142, 579–596.

Поповић 2011: Ранко Поповић. Типови онеобичења у поезији Љубомира Симовића. Зборник радова *Песничке вертикале Љубомира Симовића*. Институт за књижевност и уметност, 79–96.

Код извора преузетих са интернета потребно је навести аутора, наслов текста, интернет адресу сајта и датум када се приступило тој страници.

ПРИМЈЕР

ВЕРА ЈЕРКОВИЋ. *Никољско јеванђеље – Сјоменик српске културне баштине*. Интернет, доступно на http://www.ff.uns.ac.rs/biblioteka/upoznaj_jednu_knjigu/nikoljsko_jev/bibliografija.html, приступљено 1. 4. 2015. године.

9. Наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком. Италиком се такође врше сва истицања текста. Цитати се дају под двоструким знацима навода „...”, а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода '...'. Краћи цитати (два-три реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста увлачењем и фонтом 11 pt. Сви примјери се обавезно наводе италиком.

10. Резиме треба да буде на једном од свјетских језика (енглеском, руском, њемачком, француском). Уколико аутор није у могућности да обезбиједи коректан превод, потребно је да напише резиме на српском језику, а уредништво *Прилога* ће обезбиједити превод.

11. Штампане рукописе треба слати на адресу: Друштво наставника српског језика и књижевности (за Уредништво *Прилога*), Филолошки факултет, Булевар војводе Петра Бојовића 1а, 78 000 Бања Лука. Радове за прољећни број часописа слати до 1. фебруара, а за јесењи до 1. септембра. Поред штампане верзије рукописа, потребно је послати и електронску верзију рукописа у Word формату на следећу електронску адресу: drustvosjk@gmail.com с назнаком да се ради о рукопису за *Прилоге настави српског језика и књижевности*.

Рукописе рецензирају два анонимна рецензента.

Уредништво *Прилога*

